

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

6 ЖИЛД, 3 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 6, НОМЕР 3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

VOLUME 6, ISSUE 3



ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
№3 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2023-3>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Сабинова Умида Фархадовна
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

ТАХРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмуратов Мансур Бобомуратович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)

Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдуғани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Зайтов Элёр Холмаматович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджанян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)
Абдулазизов Абдулвоҳид Хабибуллоевич
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
и.о. доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)
Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Толипов Файзулла Саидович
кандидат исторических наук, доцент (Узбекистан)
Қаюмов Қахрамон Нозимжонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)
Махкамов Қодиржон Одилжонович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Bekmuradov Mansur, Abdurakhmonova Manzura EFFECTIVE ASPECTS OF SOCIAL WORK ACTIVITY WITH DISABLE STUDENTS AT SCHOOLS UZBEKISTAN.....	4
2. Xolbekov Abdugʻani, Ibragimov Jasurbek RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOY ADOLATNI AMALGA OSHIRISH IMKONIYATLARI.....	15
3. Xusanova Xayriniso, Hamrayeva Vasila IJTIMOIY HIMOYA TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGINING SOTSIOLOGIK TAHLILI.....	22
4. Йулдошева Умида ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ.....	33
5. Hojiyev Zavqiddin DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARINING KASBIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY YONDASHUVLARI.....	42
6. Ixtiyarov Farxod INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI DA KEYS METODI IMKONIYATLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH.....	51
7. Hashimova Gulsina OʻZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI TIZIMIDA IJTIMOY ISH VA UNING FALSAFIY TAHLILI.....	59
8. Qozoqov Sobirjon TADBIRKORLIK MADANIYATI INSTITUTIONALLASHUVINING IJTIMOY JIHATLARI.....	68
9. Nosirova Margʻuba XOTIN-QIZLAR ORASIDAGI JINOYATCHILIK – IJTIMOY HODISA SIFATIDA.....	75
10. Eryigitova Lobar, Sodiqova Shoxida KEKSA AHOLI SONINING ORTISHI VA ULAR HAYOTINI YAXSHILASH CHORALARI.....	82
11. Qodirjon Mahkamov JAMOAVIY XOTIRA VA TARIXNING IJTIMOY TAVSIFI.....	92
12. Saidova Maftunaxon SHAXSDA XARIZMA XUSUSIYATLARI VA XARIZMATIK BOSHQARUV NAZARIYALARI.....	99

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Bekmuradov Mansur

Doctor of sociological sciences,
Professor at Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan
e-mail: m.bekmuradov@dba.uz

Abdurakhmonova Manzura

Doctor of sciences in sociology,
Fergana State University
e-mail: manzura.abdurahmonova@mail.ru

EFFECTIVE ASPECTS OF SOCIAL WORK ACTIVITY WITH DISABLE STUDENTS AT SCHOOLS UZBEKISTAN

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATION

This article highlights the purpose of social protection of students with disabilities at schools, the use of social work techniques and technologies with those students, as well as increasing their dignity, protecting their rights and interests, creating a human environment without obstacles, sociological studies based on various relationships between micro, meso, eco, macro system elements that directly or indirectly have a social impact, serving to ensure effective integration and inclusiveness of the society. Also, theoretical experience of foreign countries, the active participation of social workers in school education by working together with students, their families, teachers, the public and other stakeholders in creating a healthy and friendly environment and thereby ensuring inclusive education are described.

Keywords: risk, disability, special education, exclusion, segregation, integration, inclusion, multidisciplinary support approach, assessment, "school-family- neighborhood-community" partnership, ecological system, mediation, peer group, consensus.

Bekmurodov Mansur

sotsiologiya fanlari doktori,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori
e-mail: m.bekmuradov@dba.uz

Abduraxmonova Manzura

sotsiologiya fanlari doktori,
Farg'ona davlat universiteti
e-mail: manzura.abdurahmonova@mail.ru

O'ZBEKISTON MAKTABLARIDAGI NOGIRONLAR BILAN IJTIMOIIY ISHNING SAMARALI JIHATLARI

ANNOTATSIIYA

Mazkur maqolada maktablarda xavf guruhiga mansub o'quvchilarni ijtimoiy himoyalash maqsadida nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan ijtimoiy ish texnika va texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, ularning qadr-qimmatini yuksaltirish, huquq va manfaatlarini himoya qilish, to'siqsiz insonparvar muhit yaratish, jamiyatga samarali integratsiya qilish va inklyuzivligini ta'minlashga xizmat qiluvchi bevosita yoki bilvosita ijtimoiy ta'sir etuvchi mikro, mezo, ekzo, makro tizim elementlari orasidagi turli munosabatlar negizidagi sotsiologik tadqiqotlar asoslantirilgan. Shuningdek maktab ta'limida ijtimoiy ishchilar o'quvchilar, ularning oilalari, o'qituvchilar, jamoatchilik va boshqa manfaatdor tomonlar bilan birgalikda ishlash orqali sog'lom, do'stona muhitni rivojlantirishda, bu bilan inklyuziv ta'limni ta'minlashda faol ishtiroki nazariy va xorijiy davlatlar tajribasi misolida batafsil tafsiflangan.

Kalit so'zlar: xavf, nogironlik, maxsus ta'lim, eksklyuziya, segregatsiya, integratsiya, inklyuziv, ko'p tarmoqli qo'llab-quvvatlash yondashuvi, baholash, "maktab-oila-mahalla-jamoatchilik" hamkorligi, ekologik tizim, mediatsiya, tengdoshlar guruhi, konsensus.

Бекмурадов Мансур

доктор социологических наук,
профессор Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан
e-mail: m.bekmuradov@dba.uz

Абдурахмонова Манзура

доктор социологических наук,
Ферганский государственный университет
e-mail: manzura.abdurahmonova@mail.ru

ЭФФЕКТИВНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С УЧАЩИМИСЯ-ИНВАЛИДАМИ В ШКОЛАХ УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещены цели социальной защиты учащихся-инвалидов в школах, использование приемов и технологий социальной работы с ними, а также повышение чувства собственного достоинства, защита их прав и интересов, создание условий беспрепятственного обучения в человеческой среде, на основе социологических исследований о различных взаимоотношениях между микро-, мезо-, эко-, макроэлементами системы, которые прямо или косвенно оказывают социальное воздействие, обеспечение эффективной интеграции и инклюзивности общества. Также описан опыт зарубежных стран, теоретические его аспекты, активное участие социальных работников в школьном образовании путем совместной работы с учащимися, их семьями, учителями, общественностью и другими заинтересованными сторонами в создании здоровой и дружелюбной среды и тем самым обеспечении инклюзивного образования.

Ключевые слова: риск, инвалидность, специальное образование, исключение, сегрегация, интеграция, инклюзия, мультидисциплинарный подход поддержки, оценка, партнерство «школа-семья-соседство-сообщество», экологическая система, посредничество, группа сверстников, консенсус.

INTRODUCTION

In the Republic of Uzbekistan, increasing human dignity, especially the issues of the disables are under constant attention, and consistent measures are taken to protect their rights and interests, create a barrier-free human environment, and effectively integrate them into society. Necessary legal and organizational conditions are being created for the active participation of people with disabilities in the political, social, economic and cultural life of the country. Especially, in recent years, the adoption of important decisions and decrees on this issue by the head of our state is of great

importance in protecting the rights and interests of disable people, relieving them of hopelessness and insecurity, and increasing their aspirations for life.

Integration of disable children into general education schools is a natural stage in the development of the inclusive education system. This is related to the recognition of the equal rights of children with disabilities by the society and the state, and the obligation of the society to provide such children with wide opportunities in various fields, including education. In particular, according to the provisions of Article 5 of the newly revised Law of the Republic of Uzbekistan "On Education", everyone has equal rights to education [1]. This law differs from the previous one and includes the concept of inclusive (harmonized) education. Because, in our country, great attention is being paid to the fundamental reform of inclusive education as well as all other fields.

Inclusive education is derived from the English word: *inclusion* - to adapt, cooperative education [2], and means to eliminate barriers between children who need special attention and ordinary children. Inclusive education is an educational system that represents the involvement of adolescents in the educational process, aimed at adapting them to social life, regardless of developmental defects or economic difficulties. Inclusive education also offers a continuum of services to meet the diverse needs of disable students, including the most accessible learning environment. This principle means:

- all children should be integrated into the school education and social life where they live;
 - it is necessary to create an educational environment that meets the needs of each child;
 - to create a comprehensive support system in inclusive schools that allows not only children with disabilities, but also all children to achieve success, feel safe, and value being together in a team;
- The goal of such a school, imbued with humanism in the literal sense, is to create an environment of full social development for all students;
- to give students the opportunity to actively participate in the team and ensure mutual cooperation, help each other as members of society [3].

Summarizing the foreign experience of educating children with disabilities, in some countries there is a certain consensus on the importance of integrating children of this category into the community [4]. "Inclusive education" is an important direction in the activities of not only specialists in the field of education, but also leaders of the field, politicians, economists, human rights defenders, social workers (those who protect social justice and create equal opportunities for development of vulnerable members of society).

METHODOLOGY

In the special education literature, the term "Special Educational Needs" refers to the ability of a person to participate in and benefit from education in any setting due to physical, emotional, mental health, or other disabilities and indicates the possibility of not limiting the possibility. Also, it is necessary to pay special attention to the application in relation to categories, such as, children with special educational needs, students with disabilities, chronic diseases and children from stressed families, pregnant students and young mothers and it is important in the assessment of inclusiveness of education regarding the support [5].

In today's era of changes, it is of great importance to include all children in education and to create an educational environment that takes into account their needs. It is very important to identify the categories in need of inclusive education, to be able to correctly evaluate them and bring them into the general educational environment, as well as to provide social, medical and psychological services. In this process, some students with disabilities and in need of help (stressed children, teenage pregnant girls) are supported by offering individual education services.

In developed countries, students with disabilities have the right to study together with healthy peers in general schools in inclusive education. In particular, the following inclusive education services are provided to meet the needs of representatives of 13 categories of disabilities: autism, deaf-blindness, deafness, delayed development, emotional stress and depression, hearing loss, mental retardation, orthopedic diseases, health other health problems, speech disorders, brain damage, blindness, deafness.

It should be noted here that according to the results of the conducted sociological research, the needs of students with disabilities are more stable than normal students and they feel the need to form mutually adequate relationships. For this reason, schools must individualize their education to meet the unique needs of each student, as students with the same disability have different needs [6].

We use the approach of the social priority importance of education for children with disabilities in general educational institutions, not in special boarding schools or at home and this was put forward by G. Nam, a researcher on inclusive education [7].

In our opinion, social-medical-psychological services in the school to meet the special needs of students with disabilities should be directed not only to children with special needs, but to every student. Appropriate services include social, occupational and physical therapy, psychological counseling and medical diagnostic services necessary for the education of students with disabilities. This means that the social context of education and disability means that the professional activity of social work in the school is necessary. The school social worker acts as a liaison between the family-school-community in providing social services, directly or indirectly, to increase the academic and social success of students. Because social work at school promotes and supports inclusion, meets the individual needs of students with disabilities. In a word, social work at school is manifested in the creation of an equal educational environment for everyone. International experience also confirms this. In particular, L. Openshaw states that the main goal of school social workers is to help students and provide them with a suitable environment for optimizing the learning process [8]. It should be noted here that the roles and responsibilities of school social workers vary, with some working in the area of assessing the right to special education for persons with disabilities, others in developing treatment and intervention plans, and is engaged in implementation. Also, to ensure inclusive education, the school social worker can work in a variety of areas, such as school, city and district level management and change procedures, using different social work practices such as individual work, group work and school-community partnerships. bring to life.

According to English scientists K. Pryor, K. Kent, B. Roy and K. Gan, the main task of a social worker is mediation, that is, directing the execution of activities rather than having an indirect influence on the activity. They believe that their mediating functions are manifested in teamwork, solving student problems, and cooperating with teachers and parents [9]. We believe that limiting the functions of a social worker to mediation is completely incompatible with the goals of the activity. In our opinion, based on the above considerations, it is recommended that the following directions should be considered as the most important tasks of a social worker in inclusive education:

- protecting the rights of students with disabilities, fighting injustice and social restrictions that hinder their development;
- to ensure equal opportunities for children with special needs to become full-fledged members of society and contribute to them at the level of their abilities;
- to ensure that students with disabilities have full access to educational conditions, appropriate medical and social services, as well as vocational and employment opportunities;
- establishing contact with the families of students with disabilities, participating in determining the special needs of such students;
- providing information about the rights and possibilities of social and legal protection of students with special educational needs;
- identifying signs of violence against students and reporting to student protection authorities;
- consultation with the school management to adapt the school environment for students with disabilities;
- organization of educational trainings for students with disabilities, their parents and teachers;
- contacting various institutions for social and educational services, providing school mediation in conflict relations.

In the "ecological systems theory" developed by the American social work expert U. Bronfenbrenner, the child's development is notable for the priority of various motivational influences [10]. However, in this theory, not only motivation, but also the social environment, the genosociogram of the person, the roles of the social worker, the priority position of the teacher and

the family are insufficiently justified. Therefore, we bring to the attention of the scientific community an improved and revised activity scheme that systematically ensures student development (Fig. 1).

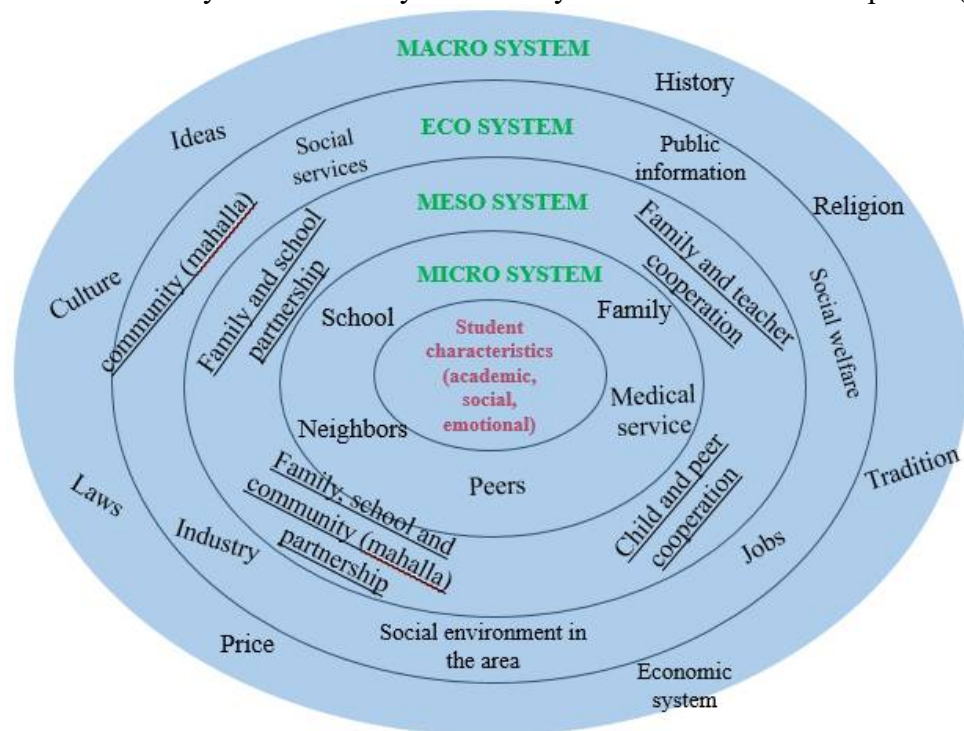


Figure 1. "School-family-neighborhood-community (mahalla)" cooperation and opportunities

Social factors that directly affect the development of the student's personality were analyzed on the basis of various relationships between the elements of the system. The impact of social factors includes the child with a disability, his characteristics, level of self-esteem, academic problems, and social status as an object of reflection.

The second element of the social influence on a child with disabilities is the microsystem element, which represents personal relationships, the child's family, school, neighborhood, peers.

The third important element is the mesosystem, which embodies the process by which school-family cooperation is formed and such loving relationships are supported. According to the rules of the US social work system, the lack of such contacts becomes a risk factor for the normal development of the student [11]. After all, the stronger the mutually supportive relations are between the systems, the greater the opportunities for healthy development will be.

The next element is the ecosystem, which includes the influence of broader social groups and institutions (such as school boards or community centers). Although the effects of this system do not directly affect the psyche, intellect, and well-being of a student, social and family events can have an indirect effect.

The final social element is a macrosystem that includes folk rituals, traditions, ideologies and cultural characteristics. Impacts in this system include the impact of socio-economic changes such as major historical events (e.g. wars) or the globalization of the economy. For example, the global economic crisis affects the state's economy, causing job losses and budget cuts for school programs.

Thus, ecological systems theory provides an important perspective on the role of the social worker in inclusive education, which includes a whole-of-community integrated approach in which the social worker addresses the needs of students with disabilities by connecting them to key resources. works as a supporting entity to satisfy.

From the point of view of the ecological system, the role of the social worker in the conditions of inclusive education is manifested in the formation of different knowledge of the student with disabilities. This perspective allows us to understand the different roles of the social worker in inclusive education. At the micro level, the school social worker can encourage interactions between

different systems such as school and family. From the meso to the macro level, social work works with groups, communities and relies on a social action approach to effect change at the policy level.

The knowledge needed for professional social workers in developed countries to work with students with disabilities and to build partnerships between their families and schools, as well as to engage the public in inclusive education practices. and skills to provide evidence-based interventions in the world of students and families by accurately assessing their needs and connecting them with adequate resources to help communities understand the purpose of inclusive education [12].

RESULTS

A number of additional functions for school social workers to facilitate inclusive education are also important. Additional services provided by school social workers are:

- school social workers advise students with disabilities and meet their needs at the individual, group and school level;

- school social workers help families get the necessary services or connect them with public institutions;

- another, most basic type of activity of a school social worker in support of inclusive education is to determine in detail their professional aspirations by assessing the special needs of students. Special attention is paid to the practice of diagnosis through the social work worker's assessment of the needs of students with disabilities.

Needs assessment is a broader process that lays the groundwork for developing school-based programs to meet the needs of students with disabilities. One of the most important roles of a social worker in providing inclusive education is to assess the needs of a student with a disability in order to plan for early intervention. Assessment is a comprehensive process that creates an environment that meets the diverse needs of students and develops intervention plans. Assessment of the needs of the student by the social worker requires the study of various aspects affecting the child and his environment, which must be carried out in order to benefit from the involvement of the student with disabilities in general education.

From the point of view of ecological theory, the role of the social worker is to understand the child in his general environment, taking into account not only the student's school environment, but also family, peers, friends and neighbors, in order to ensure inclusive education. In addition to providing inclusive education, it assesses the student with disabilities in terms of their strengths, discovers their strengths and uses them to achieve their academic goals [13].

A needs assessment is done holistically, taking into account the different systems that directly or indirectly affect the learner. Therefore, in assessing the various needs of the student, it is necessary to obtain information from the teachers about the student's problem, to learn from the parents sociological facts about the student's behavior in the family, the socio-economic conditions of the family, the structure of the family, and the financial situation. Sociological facts are used to collect information about the student's activities and behavior of relatives, friends and neighborhood. In the systematization of the student's problem, the social worker matches the needs of the student in various directions, for example, by providing direct services, counseling, and providing general inclusive education. it is necessary to strive to connect. They should also identify signs of violence in students and report to child protection authorities. Children with disabilities are deeply affected by traumatic events. Therefore, within the framework of this incident, the school social worker should conduct training and informative preventive measures with teachers, parents and peers to prevent alarming incidents.

Visiting the family is one of the main activities of a social worker. The practice of family visitation provides a wealth of useful information that can be used as a basis for an accurate assessment of a student's needs and risks. Also, family visits expand opportunities to understand the environment in the home and its impact on the student's educational activities. In Uzbekistan, family visits are carried out on the basis of public opinion formed in the neighborhood. However, in the USA and Europe, local residents do not form public opinion about people. For this reason, family visits are used from an ecological point of view to improve the situation in the individual household [14].

Family visits are very useful when working with children with disabilities. When social workers visit the student's family, they understand the environment of the student outside the educational institution, understand their roles and responsibilities in relation to the special needs of children, which leads to quality inclusive education. Because students with disabilities in schools, despite having all the necessary support, face obstacles, which is related to various factors in their family situation. Therefore, the reasons behind these problems can be known and understood by visiting the family. It should be emphasized that pedagogues have a significant contribution in maintaining the relationship between school and family. In the Western world, we see the opposite. According to M. Davitt, a major specialist in the field of social work in Australian schools, teachers deal with the educational needs of students, so another specialist should work in direct contact with parents. It shows that giving this role to teachers will put excessive pressure on them and have a harmful effect on their teaching. Also, in Australia and a number of countries, social workers are mainly engaged in providing social and educational counseling to help children with special needs. For this, a social worker regularly conducts special consultations.

Various problems are identified by students, parents and teachers at such an event. A social worker's family-school partnership reveals a student's strengths as well as weaknesses and special needs, which helps to plan and strategize an inclusive educational environment that meets the student's needs and potential. In order to achieve the effectiveness of inclusive education, mediation is used in interpersonal relations with the aim of mutual restraint, resistance, in a word, reaching a compromise. According to the Portuguese sociologist Piero Bertolini, mediation provides the initial connection between education and he understands mediation as establishing interpersonal relationships [15].

In Uzbekistan, the role of social worker mediation (mediation) in inclusive education has the goal of stabilizing, intensively establishing relations between parents and schools, achieving harmony, in a word, reaching consensus. Mediation involves the development of connections between various systems that affect the student, the integration of the student and his social world into this system, and the activation of the activities of parents, classmates, peers, friends and students.

Mediation requires special knowledge and skills and must ensure the right relationship between family-school-community to make positive changes in the field of inclusive education. After all, the common goal of mediation and social work is to further expand the opportunities of students with disabilities based on the principle of objectivity, justice and social welfare. A social worker who uses mediation creates a shared consensus and understanding between the systems that affect a student with a disability and his or her education. Within the framework of ecological theory, mediation can be used as a tool to solve students' problems related to the systems in which they live. One of the methods of mediation (mediation) used by social workers to ensure inclusive education is peer mediation. It represents teaching students with disabilities to be adaptive and interactive with their peers. In this process, social workers use role plays, modeling, and specific instructions to create awareness among peer groups. It helps to create a peer group that acts as a social mediator in educational institutions. Social workers in the role of mediation adhere to the principles of neutrality, confidentiality and impartiality. Social workers act as mediators in conflict resolution to advise, guide, advocate and support the parties involved in offering inclusive education to a child with special needs [16].

It is possible to enrich the resource base by providing important information to the participants of the social worker training process and developing mutual relations between them. In this sense, it is important to analyze the children with special educational needs into the main diagnostic groups in order to determine in detail the professional intervention of school social workers.

A multidisciplinary team approach is of great importance in providing inclusive education. The contribution of a social worker in multidisciplinary teams is great and is mainly manifested in the coordination of activities. His role in ecological systems theory works with the various systems that affect the individual in need, developing an appropriate intervention model to increase the intensity of the inclusive education field. Also, the social worker helps to correctly distribute the tasks

of working in a multidisciplinary team, information about the activities of different teams is collected in order to make effective decisions for students with special needs [17].

According to the National Association of Social Work (NASW) standards, it is critical that school social workers provide interprofessional leadership and collaboration by working with other school personnel, parents, and the community to improve the lives and academic outcomes of students.

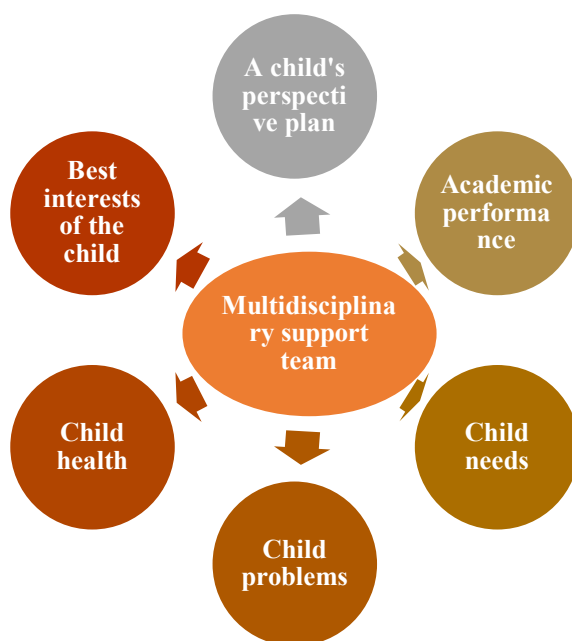
Care and support services in schools are based on a coordinated multidisciplinary approach in the policy of education through inclusion in the education system in Uzbekistan. Researcher S. Allen is a multidisciplinary team of social workers and various professionals emphasizes that the motivation to perform common tasks together is very necessary to assess the student's ability [18].

According to the National Association of Social Work (NASW) standards, it is critical that school social workers provide interprofessional leadership and collaboration by working with other school personnel, parents, and the community to improve the lives and academic outcomes of students.

Care and support services in schools are based on a coordinated multidisciplinary approach in the policy of education through inclusion in the education system in Uzbekistan. Researcher S. Allen is a multidisciplinary team engaged in social work and various professionals emphasizes that the motivation to perform common tasks together is very necessary to assess the student's ability [19].

Sociologist R. Kemp shows that the inclusion approach is important, working together in a multidisciplinary group is a solution to providing medical, therapeutic, psychological and social assistance to the student [20]. Also, B. D. Bois and K. Miles emphasize that qualified counselors and experienced persons play a decisive role in effectively directing the activities of school social workers, it is explained that such an approach is beneficial in both traditional and modern societies [21].

The English sociologist R. Kemp states that qualified counselors do not show themselves in any situation in multidisciplinary teams, and are responsible for intervention only when there are problematic situations and actions that negatively affect the child's academic performance [22]. He claims that he is an expert, A multidisciplinary support group is a social management structure at the regional level (Fig. 2).



2 – figure. Multidisciplinary support team

Their role is to direct and coordinate services in the child's best interest. In addition, these services include advice on how to adapt to the school environment, meetings with families for the best interests of the child, and guidance on how to deal with specific problems of children. Area support teams must keep parents informed of the student's support status, provide updates and evidence, and deliver the most appropriate support to meet needs without delay [23].

Another important role of a social worker in working with children with disabilities at school is the role of advocate. The role of advocacy is one of the defining elements of social work as a profession. Inclusive education required the social worker to protect the rights of the learner to ensure equal access to educational resources and opportunities for every child. The role of the social worker is not only to liaise between different systems to meet the needs of students, children, but also to ensure justice and promote equality by protecting their rights, reducing stigma and enabling them to take their place in society [24].

Thus, social workers act as a supportive sub-sector to implement changes that effectively respond to the needs of students, families, and the school system. They advocate for the full realization and provision of the right of every student and child to education, their general physiological, intellectual and spiritual growth and development, dignity, abilities and potential. plays the role of a worshiper. A social worker must advocate for the provision of services that must be available to meet the child's socio-educational needs in an inclusive setting.

CONCLUSION

A brief description of the main professional activities of school social workers in supporting inclusive education is as follows:

- participation in determining special needs in the school area;
- help in communication with families of children with special educational needs in the school area;
- social and legal protection of students with special educational needs, providing relevant information to families about their rights and opportunities;
- directing parents and students with disabilities to enter general secondary schools, providing them with detailed information on this matter;
- to identify traces of violence against students with disabilities, to report this to the child protection authorities;
- conducting individual and group meetings on various issues with all students, including children with disabilities;
- proactively organize and provide favorable conditions for the school environment to welcome the child mentally and educationally;
- organization of information companies and trainings for students, parents and teachers;
- to establish permanent contact with various institutions for the organization of social and educational services in society;
- providing school mediation (mediation) in conflict relations;
- help in organizing access to specialized transport for students with disabilities.

The above activity, work, tasks and obligations express the social necessity of establishing the activity of a school social worker, which expresses the urgent need for this specialist in the school.

Therefore, inclusive education requires social workers to have the skills to work with individuals, groups, families and communities. It is known that limited medical resources for students with disabilities lead to their slow development compared to other children. The main professional activity of a social worker is to establish close cooperation with teachers and help students to develop high-level social skills, behavior and interpersonal awareness. Also, to encourage students with disabilities to communicate sincerely with their peers, to help strengthen mutual relations between them, to improve the social and moral skills of students and parents. The activity of conducting training sessions is also important.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" (new edition). <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Кадилова Ф., Масалиева Ш. Инклюзив таълим шароитида smart технологияларининг имкониятлари <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuziv-talim-sharoitida-smart-tehnologiyasining-imkoniyatlari/viewer>

3. Shea T.M., Bauer A.M. An Introduction to special Education. A Social systems perspective. 2nd edition. Madison, WI: Brown & Benchmark, 1997.
4. Ferguson D.L., Meyer G., Jeanchild L., Juniper L., & Zingo J. (1992) Figuring out what to do with groupings: How teachers make inclusion “work” for students with disabilities // Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps. №17. 1992. P.218-226.
5. Ofsted. Evaluating Educational Inclusion. London, 2000
6. Marx, T. A., Hart, J. L., Nelson, L., Love, J., Baxter, C. M., Gartin, B., & Whitby, P. J. S. (2014). Guiding IEP teams on meeting the least restrictive environment mandate. *Intervention in School and Clinic*, 50(1). P. 45–50.
7. Нам Г. (Янги Зелландия. Вайкото университети. Ўзбекистонда инклюзив таълим тадқиқотчиси) <https://www.gazeta.uz/uz/2020/06/09/education-law/>
8. Openshaw L. (2007). Social work in schools: Principles and practice. GuilfordPress. <https://sng1lib.org/book/1223289/dcd3d4?dsource=recommend>
9. Pryor C. B., Kent C., Mc Gunn C., & LeRoy B. (1996). Redesigning social work in inclusive schools. *Social Work*, 41(6). P. 668-676.
10. Wright M. (2013). What is Bronfenbrenner’s Ecological Systems Theory. Retrieved from <https://www.socialworkhelper.com/2013/05/13/ecological-systems-theory-and-practice-visualizing-human-systems/>
11. Weissberg, R. P., & Greenberg, M. T. (1998). School and community competence-enhancement and prevention programs. In W. Damon (Series Ed.) & I. E. Sigel & K. A. Renninger (Vol. Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Child psychology in practice*. (5th ed) New York: Wiley. P. 877–954.
12. Meares, P. A. (1977). Analysis of tasks in school social work. *Social Work*, 22(3). P.196-201.
13. Openshaw L. (2007). Social work in schools: Principles and practice. GuilfordPress. <https://sng1lib.org/book/1223289/dcd3d4?dsource=recommend>
14. Pope N.D. & Hadden, J.B. (n.d.). Tips for Making Home Visits in Child Welfare. https://www.socialworker.com/feature-articles/practice/Tips_for_Making_Home_Visits_in_Child_Welfare/ (03.11.2023)
15. Bertolini P. (1996), Mediazione in Bertolini P., *Dizionario di pedagogia e scienze dell’educazione*, Zanichelli, Bologna
16. Vieira, A. M. (2013). Mediation and social work at schools: two case studies about new social actors in education. <https://online.ipleiria.pt/bitstream/10400.8/2077/1/mediation%20and%20social%20work%20in%20schools.pdf>
17. Kim A. J. (2012). Interdisciplinary collaboration in school social work: building relationships for ecological change. (Doctoral dissertation, Smith College, Northampton, Massachusetts). <https://scholarworks.smith.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1715&context=theses>
18. Allen S. 2016. The multidisciplinary team. iris.peabody.vanderbilt.edu/module/cou/cresource/q2/p02/cou_02_link_a/ Date of access: 22 Sept. 2016. –1 p.
19. Allen S. 2016. The multidisciplinary team. iris.peabody.vanderbilt.edu/module/cou/cresource/q2/p02/cou_02_link_a/ Date of access: 22 Sept. 2016. –1 p.
20. Kemp R. 2014. The development of management guidelines for school social work in the Western Cape. Cape Town: UWC. (Thesis – PhD). –32 p
21. DuBois, B & Miley K.K. 1992. *Social Work: An Empowering Profession*. Boston: Allyn and Bacon P. 135-141.
22. Kemp, R. 2014. The development of management guidelines for school social work in the Western Cape. Cape Town: UWC. (Thesis – PhD). –6 p.

-
23. Nel N., Nel M. & Hugo A. 2013. Learner support in a diverse classroom: a guide for foundation, intermediate and senior phase teachers of language and mathematics. Pretoria: Van Schaik. – 58 p.
 24. Kwan V., & Cheung J. C. S. (2017). Social work initiatives for the inclusion of students with special educational needs. *Practice*, 29(2). – P.107-119.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09503153.2016.1211260>

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Xolbekov Abdugʻani

Oʻzbekiston Milliy universiteti professori, sots.f.d.

e-mail: kholbekovabdugani@gmail.com

Ibragimov Jasurbek

Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyot universiteti oʻqituvchisi,

e-mail: Jasur Ibragimov863@gmail.com

**RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOY ADOLATNI AMALGA OSHIRISH
IMKONIYATLARI**<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotga asoslangan jamiyatni ifodalovchi xususiyatlar keltirilgan. Raqamli jamiyatning shakllanishi jarayonida ijtimoiy adolat muammolarining oʻz ahamiyatini yoʻqotmasligiga eʼtibor qaratilgan. Uni joriy etishning tashkiliy-funksional xususiyatlari, xususan inson manfaatlari va jamiyat maqsadlarini birlashtirish mexanizmlari qarab chiqilgan. Mualliflar ijtimoiy adolatning falsafiy va sotsiologik talqini oʻrtasidagi farqni aniqlashga, shuningdek tenglik va erkinlik tushunchalarining adolat fenomeni bilan munosabatiga oid fikrlarini bayon qilishgan. Bu kabi masalalar tahlilida antik davr faylasufi Aristotel, shuningdek yangi davr yevropalik jamiyatshunos olimlar, xususan zamonaviy sotsiologiyaning yirik vakili P.Burdyening mavzuga oid qarashlariga tayanilgan. Mualliflar dunyo miqyosida raqamli iqtisodiyotning iqtisoddagi oʻrni va ijtimoiy hayotga taʼsirini koʻrib chiqar ekan, raqamli iqtisodiyot oʻz-oʻzidan ijtimoiy adolat muammolarini hal etmasligi, balki maʼlum bir imkoniyatlar yaratishini asoslashga harakat qilganlar. Bu oʻrinda mualliflar oʻzlari tomonidan oʻtkazilgan soʻrovnoma maʼlumotlariga tayanib xulosa chiqarganlar.

Kalit soʻzlar: texnologik davr, kommunikatsiyalar, jamiyat, raqamli iqtisod, raqamli jamiyat, diskriminatsiya, tenghuquqlik, ijtimoiy adolat, texnokratiya, demokratiya.

Абдугани Холбеков

Профессор Национального университета Узбекистана,

доктор социологических наук

e-mail: kholbekovabdugani@gmail.com

Жасурбек Ибрагимов

Преподаватель Ташкентского государственного

университета узбекского языка и литературы

e-mail: Jasur Ibragimov863@gmail.com

**ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В
ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ**

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены индикаторы, которые характеризуют общество, основанное на цифровой экономике. Уделяется внимание тому факту, что в процессе формирования цифрового общества проблемы социальной справедливости не теряют своей актуальности. Рассмотрены организационные и функциональные особенности ее внедрения, в частности механизмы сочетания интересов человека и целей общества.

Авторы приводят свои взгляды по выявлению различия между философской и социологической интерпретацией социальной справедливости, а также на взаимосвязь понятий равенства и свободы с феноменом справедливости. При анализе подобных вопросов авторы опирались на тематические взгляды философа античности Аристотеля, а также европейских ученых нового времени, в частности, крупного представителя современной социологии П.Бурдье. В то время как авторы рассматривают роль цифровых технологий в экономике и влияния на социальную жизнь в глобальном масштабе, они попытались обосновать тот факт, что цифровая экономика сама по себе не решает проблем социальной справедливости, но создает определенные возможности. При этом авторы формируют свои выводы, опираясь на данных проведенного ими социологического опроса.

Ключевые слова: технологическая эра, коммуникации, общество, цифровая экономика, цифровое общество, дискриминация, равенство, социальная справедливость, технократия, демократия.

Abdugani Kholbekov

Professor of the National University of Uzbekistan,

Doctor of sociology

e-mail:kholbekovabdugani@gmail.com

Jasurbek Ibragimov

Lecturer at Tashkent State University

of Uzbek Language and Literature,

e-mail:Jasur Ibragimov863@gmail.com

**THE POSSIBILITIES OF ENSURING SOCIAL JUSTICE IN A DIGITAL SOCIETY
ANNOTATION**

This article presents the characteristics that describe a society based on the digital economy. In the process of forming a digital society, attention is paid to the fact that the problems of social justice do not lose their relevance. The organizational and functional features of its implementation were considered, in particular, the mechanisms for combining human interests and the goals of society.

The authors expressed their views on the identification of the difference between the philosophical and sociological interpretation of social justice, as well as on the relationship of the concepts of equality and freedom with the phenomenon of justice. The philosopher of antiquity Aristotle, as well as European sociologists of the new era, in particular, a major representative of modern sociology P. Burdieu, relied on his thematic views, were analyzed. While the authors consider the role of the digital economy in the economy and the impact on social life on a global scale, they tried to justify the fact that the digital economy itself does not solve problems of social justice, but creates certain opportunities. At this point, the authors drew conclusions based on the data of their survey.

Keywords: technological era, communications, society, digital economy, digital society, discrimination, equality, social justice, technocracy, democracy.

KIRISH

Ijtimoiy adolatni amalga oshirish har qanday jamiyatda murakkab kechadi. Bu vazifa doimo aniq sotsial vaziyat bilan bogʻliq. Xoʻsh, buni hal etishning tashkiliy-funksional xususiyatlari nimalardan iborat? Ijtimoiy adolat prinsiplari inson manfaatlari va jamiyat maqsadlarini birlashtira

oladimi?

Birinchi navbatda, ijtimoiy adolatning falsafiy va sotsiologik talqini o'rtasidagi farqni aniq chegaralab olish zarur. Gap shundaki, hozirgacha ijtimoiy adolat tushunchasi asosan falsafiy jihatdan izohlanib kelingan bo'lib, uning alohida sotsiologik konsepsiyalari deyarli uchramaydi. Shu jihatdan bu muammo sotsiologiyada mavjud bo'lgan turli nazariyalar va konsepsiyalarni integratsiyalash doirasida hal etilishi mumkin.

Sotsiologiyada shuningdek tenglik va erkinlik tushunchalari adolat fenomeni bilan bog'liq kategoriyalar sifatida qaraladi. Odamlar o'rtasidagi aynan tenglik-tengsizlik munosabatlariga qarab adolat nisbatini aniqlash oson. Masalan, teng ish uchun teng haq va teng bo'lmagan ish uchun teng bo'lmagan haq to'lash adolatli bo'ladi. Boshqa tomondan, teng bo'lmagan ish uchun teng haq to'lash va teng ish uchun teng bo'lmagan haqni to'lash adolatsizlik deb baholanishi mumkin.

METODOLOGIYA

Ma'lumki, adolatni nazariy tadqiq etish asoslarini antik davrda Aristotel yaratgan. U adolatning ulashuvchi va taqsimlovchi shakllarini ajratib ko'rsatib, ijtimoiy adolat va ijtimoiy tenglik bir narsa emasligini, ba'zan o'zaro zid tarzda kelishi mumkinligini asoslab bergan edi [1, – B. 376-344].

Yangi davrga kelib, yevropalik jamiyatshunos olimlar, xususan E.Dyurkgeym birdamlik va konsensus tamoyillarini adolatning asosi deb talqin qilgan edi [4]. Ijtimoiy adolat va tenglik muammolariga oid asosiy g'oyalar, XVIII asr faylasuflari va jamiyatshunoslari tomonidan ijtimoiy shartnoma nazariyasi doirasida (T.Gobbs, J.J.Russo), liberalizm talqinida (J.Lokk), qonunlar rakursida (Monteskye) keng ijtimoiy kontekstda tahlil qilingan edi. So'ngra, XIX asr mutafakkirlari tomonidan jamiyatning sotsiologik tahlili va nazariyalari prinsiplari (O. Kont, K.Marks, M. Veber, N. Berdyayev va b.) nuqtayi nazaridan turib ijtimoiy adolat konsepsiyasi muhim sotsial qadriyat sifatida talqin qilindi [6, – B. 31-41]. Adolat g'oyasi shuningdek jamiyatdagi ijtimoiy tartib va asosiy qadriyatlarining institutsionallashuvi bilan bog'liq tarzda ifodalangan bo'lib (G.Spenser, J.Mill, I.Bentam), bunda ijtimoiy adolatning iqtisodiy mazmuni M.Veber tomonidan [4], shuningdek uning jamiyat hayotiga strukturali-funksional tarzda ta'siri mexanizmlari T.Parsons asarlarida tahlil qilindi.

Ma'lumki, mashhur sotsiolog P.Burdye o'z asarlarida ikkita muhim sotsiologik yondashuvni – strukturalizm va konstruktivizmni birlashtirgan edi. Uning nazariy tadqiqotlarining markaziy tushunchalari "odat" va "ijtimoiy makon"dir. Burdyening fikricha, ijtimoiy muhit habitusni – shaxslarning orttirilgan moyilliklari tizimini keltirib chiqaradi, keyinchalik ular haqiqatni qurish va ijtimoiy amaliyotlarni takrorlash uchun foydalanadilar. P.Burdye o'z qarashlarining mazkur platformasi asosida sotsiolog ijtimoiy tengsizlikni o'rganishi va adolatli jamiyat qurish dasturini taklif qilishga harakat qilishi kerak deb hisoblaydi [3]. Demak, jamiyat ijtimoiy munosabatlar jarayonida adolat qadriyatini tarbiyalashi va qo'llab-quvvatlashi kerak. Ijtimoiy makon, Burdyening fikriga ko'ra, insonlarning o'zaro ta'sir qiladigan, ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiradigan muhitidir.

ASOSIY QISM

Jamiyat hayotini isloh qilishda ijtimoiy adolatni muhim tamoyil sifatida hisobga olish haqida so'z yuritir ekanmiz, hozirda uni amalga oshirish zaruriyati va imkoniyati masalalari dolzarblashayotganligini ta'kidlash zarur.

Raqamli iqtisodiyot kerakli infratuzilma va texnologiyalar vositasida nafaqat tovarlar va xizmatlar sifatini yaxshilaydi, ortiqcha mablag'larni kamaytiradi, balki korrupsiya bilan kurashishda ham samarali hisoblanadi. Zero, boshqaruv jarayonlari, qonunchilik va ijtimoiy soha kompyuterlashtirish va raqamlashtirishga o'tkazilsa, odamlarning turmushi sezilarli yaxshilanadi.

Raqamli iqtisod ishlab chiqarish majmui bo'lib, ilg'or raqamli texnologiyalardan foydalangan holda insonga xizmat qiluvchi infrastrukturani ta'minlaydigan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish tizimidir, bunda ma'lum bir programmalashgan tartibot amal qiladi. Aynan texno-raqamli shakldagi tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish bilan bog'liq tizimli iqtisodiy munosabatlar shakllanishi to'plami raqamli iqtisodning mohiyatidir[5, – B. 178].

Raqamli iqtisodiyot o'z-o'zidan ijtimoiy adolat muammolarini hal etadimi? Yo'q, albatta.

Gap shundaki, raqamli iqtisodiyot yangi ishlab chiqarish usulini va ishlab chiqarish munosabatlarining yangi tizimini o'rnatmaydi. U tovar-pul munosabatlarini bekor qilmaydi. Shunisi ham borki, u kapital tomonidan mehnatni ekspluatatsiya qilish munosabatlarini olib tashlamaydi [8, – B. 28]. Raqamli texnologiyalardan foydalanishga o'tish davrida iqtisodiyotning ichki mazmuni o'zgaraydi, faqat ishlab chiqaruvchi kuchlarning tarkibi va tuzilishi, infratuzilma va axborot texnologiyalarining rivojlanish darajasi o'zgaradi. Demak, raqamli bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy adolat muammolari bus-butunligicha qoladi. Ammo u adolatni amalga oshirishni yengillashtiradi. Ammo qanday qilib bunga erishish mumkin?

Avvalo, raqamli inqilob asosan bozor va texnologik yangiliklar, ishlab chiqarish faoliyati va xizmatlarining aksariyatini axborot texnologiyalari orqali yaxshilash bo'lib, insonni to'la texnika bilan bog'liq murakkabliklardan ozod qiladi. Aytish mumkinki, insonni mehnatdan ozod qilish yanada osonlashadi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarishning asosiy omili raqamli ma'lumotlar, katta hajmlarni qayta ishlash va tahlil natijalarini qo'llagan holda, an'anaviy boshqaruv shakllari bilan taqqoslaganda, turli xil ishlab chiqarish, texnologiyalar, uskunalar, saqlash, sotish, tovar va xizmatlarni yetkazib berish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin bo'ladi. Natijada, raqamli platformalardagi katta o'sishning hayotimizga ta'siri kuchayadi. Instagram, Facebook, Twitter va boshqa mashhur saytlar endi iste'molchilarga ta'sir ko'rsatib, raqamli sektordagi kompaniyalar birinchi o'ringa chiqadi va iqtisodiyotni raqamli resurs bilan ta'minlaydigan o'sish nuqtalariga aylanadi. XX asr boshlarida jahon xo'jaligining asosiy dvigatellari neft, metallurgiya va mashinasozlik korxonalari bo'lgan bo'lsa, bugungi kun uchun iqtisodiy tiklanish global raqobatbardoshlikning oshishi va aholi uchun turmush sharoitining yaxshilanishi bilan bog'liqdir.

Uchinchidan, raqamli iqtisodiyot yangi texnologiyalar, avtomatlashtirish, programmalashtirish, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni hayotimizga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangi bosqichga ko'chirish deganidir. Shu ma'noda u o'ziga xos qulayliklarni vujudga keltiradi. Masalan, to'lovlar uchun xarajatlar pasayishi kuzatiladi (masalan, bankka borish uchun yo'lkira, vaqt va boshqa resurslar tejaladi). Bunda mahsulotlar va xizmatlar haqida ko'proq va qisqa vaqt ichida ma'lumot olinadi.

To'rtinchidan, raqamli iqtisodiyot insonlarning yashash tarzini sezilarli darajada rivojlantiradi, aslida ham bu uning asosiy maqsadidir. Gap shundaki, raqamli iqtisodiyot poraxo'rlik va "qora iqtisodiyot"ning asosiy dushmanidir. Chunki, raqamlar hamma narsani cheklaydi, xotirada saqlaydi, kerak paytda axborotni tez taqdim etadi. Bunday sharoitda qandaydir ma'lumotni yashirish, shubhali bitimlar tuzish, u yoki bu faoliyat to'g'risida to'liq axborot bermaslik mumkin bo'lmay qoladi. Kompyuter hammasini ochiq qo'yadi, yolg'on va qalbaki ishlarga yo'l bermaydi. Natijada "iflos pullarni" yuvish, mablag'larni o'zlashtirish, bekorchilikka maqsadsiz sarflash, o'zgartirib ko'rsatish imkoni bo'lmaydi. Bu esa iqtisodiyotga legal pullar oqimini yuqori bosqichga ko'taradi, soliqlar o'z vaqtida va to'g'ri to'lanadi, byudjet taqsimoti ochiq qilinadi.

Beshinchidan, raqamli iqtisod ma'lumotlariga tayanib, tadbirkorlik faoliyatiga oid ma'lumotlar bazasi ochiq qilinadi. Tadbirkorlar uchun katta qulayliklar yaratilishi bilan birgalikda, barcha aholi uchun shaffoflik muhiti yaratiladi.

Xullas, raqamli iqtisodiyotni yuqori darajaga ko'tarish ko'plab ko'plab qulayliklar va ortiqcha vaqt sarflashdan xalos etishi tufayli adolat maqsadlariga xizmat qiladi. Hozirda, dunyo miqyosida raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi oshib bormoqda. Masalan, bu ko'rsatkich AQSHda 10,9 %, Xitoyda 10 %, Hindistonda 5,5 % ni tashkil etsa, O'zbekistonda atigi 2,5 %ga teng [9]. Turli tadqiqotlar natijalari bo'yicha, raqamli iqtisodiyotning dunyo iqtisodiyotidagi salmog'i 4,5 % dan 15,5 % gachani tashkil etadi [10].

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot ijtimoiy adolatni ta'minlashda quyidagi ayrim muammolarni ham tug'dirishi mumkin:

- 1) fuqarolarning shaxsiy makonini Internet tarmog'idagi harakatlarini kuzatish orqali buzish ehtimoli;
- 2) ish o'rinlari sonining kamayishi xavfi;
- 3) grajdanlarning qo'rquv asosida kichik moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, o'rtacha

xarid hajmini ko'tarishga tayyor emasligi. Chunki odamlar hali informatsion programmalarida sun'iy intellekt ishlashiga shubha bilan qaraydilar.

Ijtimoiy siyosatni yuritishda inson kapitalini rivojlantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. Bunda 2017-yildan boshlab xalq qabulxonalarining joriy etilganligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xalq qabulxonalari faoliyat yurita boshlaganidan boshlab bugungi kungacha 3,6 milliondan ortiq insonlarning Prezidentga murojaatlari qabul qilinib, ularda turmush darajasi, aholi bandligi, uy-joy, sifatli davlat xizmatlari, sog'liqni saqlash va ta'lim bilan bog'liq ko'plab muammolar aks etgan. Ko'tarilgan masalalarning aksariyati **aholining kam ta'minlangan va zaif qatlamlariga yordam ko'rsatish** bilan bog'liqdir.

Ma'lumki, ijtimoiy adolat prinsiplarini o'rganishga qaratilgan so'rovnomalar mazkur sohadagi tadqiqotlar tizimida muhim o'rin tutadi. Davlat va jamiyat hayotida ijtimoiy adolatni ta'minlashning ustuvorligi masalasini tadqiq qilish maqsadida mualliflar tomonidan 2023-yilning yanvar-aprel oylarida Toshkent shahrining 5 ta tumanida "Ijtimoiy adolat prinsiplari" mavzusida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari e'tiborga molikdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, respondentlarning jins ko'rsatgichi bo'yicha 88 nafari erkak jinsiga mansub, 92 nafari ayol jinsiga mansub respondentlar tashkil etdi. So'rovnomada ishtirok etgan respondentlarni yosh ko'rsatgichlari bo'yicha teng taqsimlanishiga erishildi, ya'ni 18-35 yoshdagi yoshlar kategoriyasi da 57 nafar, 35-50 yoshgacha o'rta yoshlilar 63 nafar hamda 60 nafar 51-75 yoshgacha katta yoshdagi respondentlar so'rovnomada qatnashdilar. Respondentlarning eng katta qismini, ya'ni 34,7% ini oliy ma'lumotga ega bo'lganlar, tugallanmagan oliy ma'lumotga ega bo'lganlar 31,2% ni tashkil etmoqda, o'rta ma'lumotlilar 32,2%, to'liqsiz o'rta ma'lumotlilar 1,4% ni tashkil qildi. Respondentlarning ichida oila qurganlar 77,7% ni, oila qurmaganlar 16,6% ni, oilasi buzilgan respondentlar 3,4% ni, bevalar 1,6% ni va javob berishga qiynalaman deb fikr bildirgan respondentlar 0,8% ni tashkil etdi.

"Ijtimoiy adolat nima?" degan savolga respondentlarning 18% i "bepul sifatli tibbiy xizmat, hamma uchun arzon ta'lim", 16% i – "xalq farovonligi, oddiy odamlar uchun munosib maosh va pensiyalar, arzon uy-joylar", 15%i – "aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini (pensionerlar, nogironlar, yoshlar, bolalar) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi" deb tushunishlari aniqlandi. Biroq, respondentlarning 5 % i "ijtimoiy adolat yo'q narsa" deb ta'kidlashi ijtimoiy adolat tamoyillari buzilishi holatlariga nisbatan o'ziga xos munosabat deyish mumkin.

Sotsiologik nuqtayi nazardan olib qaraganda, adolat tushunchasi ham huquqiy, ham axloqiy mazmunga ega bo'lganligi bois, respondentlarga mamlakatimizda ijtimoiy adolatning real mavjudligiga oid savol ham berildi. Javoblarga ko'ra, respondentlarning 39%i yurtimizda ijtimoiy adolatning borligini, 24%i adolatning yo'qligini ta'kidlaganlar. 25% respondentlarning adolatning qisman borligini ta'kidlaganliklarini ikkala pozitsiya uchun ham tegishli holat deb baholash mumkin. Shu ma'noda deyarli 64% respondentlar ushbu masalada ijobiy qarashga ega bo'lishini mantiqan keltirib chiqarish mumkin bo'lsa-da, biroq 49% respondentlar buning aksini nazarda tutgan bo'lishlari mumkinligini ham aniqlash qiyin emas. Zero, qisman bor narsa, tabiiyki, qisman yo'q narsani ham anglatadi.

Yurtimizdagi islohotlarni baholash uchun taqqoslash usuli qo'llanildi. Respondentlarga "35-yil ilgari o'tgan hayotingizni hozirgi holatingiz bilan solishtirganda ijtimoiy adolat siyosatida farq bormi?" degan savol bilan murojaat qilinganda, so'rovda qatnashganlarning 35% i "Albatta, hozirgi siyosatimizda ijtimoiy adolat prinsipi asosida yondashuv mavjud"degan fikrda bo'lsa, 23%i esa "Oldinlari ijtimoiy adolat bor edi hayotimizda, faqat u insonlar orasida, mentalitetimizda edi. Siyosiy jihatdan katta adolatsizlik mavjud edi" degan fikrni berganlar. Shu bilan birgalikda, 6% respondentlar 35 yil ilgari siyosatda ijtimoiy adolat kuchli bo'lgan, degan fikrda qolganlar.

Respondentlardan "raqamli iqtisod", "raqamli jamiyat" tushunchalarini qanday izohlashi va qay darajada tushunishlarini aniqlash uchun savol berildi. Ushbu savol yuzasidan "raqamli dunyo – bu insoniy hissiyotlarning, emotsional taassurotlarning yo'qolib borishi degani" haqidagi fikrni 17% respondent ta'kidlagan, 15% respondentlar esa "tashkilotlarga borib navbatlarda turish yo'q, uyda o'tirib ko'p hujjatlarni rasmiylashtirish qulayliklari", "shaffoflik, raqamlarni, mablag'larni oson kuzatib borish" degan fikrni ilgari surganlar.

Tan olish kerakki, ijtimoiy adolatni ta'minlash borasida ijtimoiy-siyosiy vaziyat har doim ham optimal emas. Bu muammoning yechimlarini izlashning ilmiy mexanizmlarini yaratishni kun tartibiga qo'yimoqda. Masalaning murakkabligi yana shundaki, ijtimoiy adolat avvalambor insonning ongida shakllanadi va shundan keyingina obyektiv voqelikda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan baholovchi kategoriyadir. Aslida ijtimoiy adolatga nisbatan faol munosabat talab etiladi, chunki ijtimoiy adolatning mavjudligini insonning jamiyatdagi ijtimoiy harakatida ko'rish mumkin. Bir qator sotsiologlarning fikricha, ijtimoiy adolat tushunchasini to'laqonli ilmiy asoslash mumkin emas.

Zamonaviy jamiyat qanchalik texnologik mazmun kasb etmasin, ijtimoiy adolat g'oyasi har qanday jamiyat rivojlanishining ijtimoiy-ma'naviy modellari orasida eng muhimlaridan biri bo'lib qolaveradi. Odamlarning ma'lum bir qismi zamonaviy jamiyatning adolatli tuzilishga ega bo'lishiga ishonmasliklari mumkin, ammo ularning eng muhim orzularidan biri adolatli jamiyatda yashash bo'lib qolmoqda. Albatta, adolatning umumlashtirilgan tamoyillari turli ijtimoiy guruhlar uchun umumiydir. Shunga qaramay, ushbu umumiy tamoyillarni muayyan hayotiy vaziyatlarga va turli ijtimoiy guruhlar vakillarining o'zaro munosabatlariga qo'llash ko'pincha kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar va hatto nizolarga olib keladi. Ijtimoiy guruhlar o'rtasida aniq vaziyatlarda adolat va adolatsizlikni baholashdagi tafovutlar shunchalik kattaki, kamdan-kam hollarda kelishuvga erishiladi. Zero, adolatli qarorlar kam uchraydi.

Respondentlarga berilgan "Sizningcha, ijtimoiy adolat orqali qanday yutuqlarga erishish mumkin deb o'ylaysiz?" degan savolga ularning 26% i hammaning qonun oldida tengligi, 21% i hammaning turmush darajasi taxminan bir xil bo'lishi (boy ham, kambag'al ham bo'lmagan jamiyat) deya, 19% i esa jamiyat har bir a'zosining mavqeyi uning mehnati bilan belgilanishi, deb javob berganlar. Shu bilan birgalikda "jamiyatda hech qachon ijtimoiy adolat bo'lmagan va bo'lmaydi ham" degan fikrda qoluvchilar 3% ni tashkil etgan.

XULOSA

Adolat nafaqat ijtimoiy tushuncha, balki shu paytning o'zida ijtimoiy xulq-atvor tamoyili hamdir. Shu tufayli uni sotsiologik tadqiq etish murakkab sanaladi. Shunga qaramay, ijtimoiy adolat muammolarini doimiy va maqsadli sotsiologik o'rganib borish maqsadga muvofiqdir. Bunda tadqiqot gipotezalari uning nazariy modellari asosida shakllantiriladi. Shuningdek, ijtimoiy adolatning axloq, qonun, ijtimoiy tengsizliklar, shuningdek ijtimoiy xususiyatlarga asoslangan kamsitishlar, ijtimoiy ishonchsizlik darajasi bilan bog'liqligi tufayli turli ilmiy farazlarni shakllantirish va sinab ko'rish imkonini beradi.

Qolaversa, ijtimoiy adolatni nafaqat sotsiologik fanlar doirasida, balki fanlararo tadqiq qilish ham zarur. Bunday yondashuv bozor iqtisodiyoti, xususan raqamli jamiyatda an'analar va stereotiplarning o'zni haqidagi farazlarni shakllantirish va sinab ko'rish imkonini beradi. Bunday farazlar esa o'z navbatida boshqaruv amaliyoti, iqtisodiyot va ijtimoiy siyosatda innovatsiyalarni kengroq joriy etish uchun foydali bo'ladi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Аристотель. Политика. Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 376–644.
2. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давидова; Предисл. П. П. Гайдено. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Bourdieu, Pierre. La Distinction: critique sociale du jugement. — P.: Minuit, 1979. — 670 p.
4. Дюркгейм, Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
5. Зубарев А.Е. Цифровая экономика как форма проявления закономерностей развития новой экономики / А.Е. Зубарев // Вестник Тихоокеанского государственного университета. 2017. — №4 (47). — С. 177-184.
6. История теоретической социологии. В 4-х т. Т. 1. / Отв. ред. и составитель Ю.Н. Давыдов. – М.: Канон, 1997. — 496 с.
7. Конт О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении) / Перевод с французского И. А. Шапиро. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 176 с.; Милл, Дж.Ст. О

- свободе // Наука и жизнь. – 1993. – №11-12. – С. 10-15, — С. 21-26.; Спенсер, Г. Справедливость. – СПб. : Тип. А.А. Пороховщикова, 1898. – 234 с.
8. Якутин Ю.В. Российская экономика: стратегия цифровой трансформации (к конструктивной критике правительственной программы “Цифровая экономика Российской Федерации”) / Ю.В. Якутин // Менеджмент и бизнес-администрирование. 2017. — №4. — С. 27-52.
9. <https:mff.uz/uz/press/news/2020/02/233/45/>
10. Xalq so‘zi gazetasi -40-2020-02-25

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Xusanova Xayriniso

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, sots.f.d (DSc)

e-mail: husanovahayriniso@gmail.com

Hamrayeva Vasila

O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

**IJTIMOY HIMOYA TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH
SAMARADORLIGINING SOTSIOLOGIK TAHLILI** <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>**ANNOTATSIYA**

Maqolada ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar qo'llanilish samaradorligi sotsiologik tahlil qilingan. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniqlash va ularga moddiy ko'mak pullarini ajratish tizimi avtomatlashtirilib, ushbu jarayonda mutasaddi shaxslarning ishtiroki minimallashtirish yo'llari ko'rsatilgan. Elektron tizim ushbu sohada suiiste'molliklarning oldini olishda raqamli iqtisodiyot yutuqlariga tayangan munosib yechim ekanligi asoslangan. Aholini ijtimoiy himoyalash tizimining tarkibiy elementlari bo'lgan manfaatdor vazirlik va idoralar o'rtasida to'siqlarsiz axborot hamda zaruriy ma'lumotlarni almashish tizimi ishga tushirilish ijtimoiy zarurat ekanligi alohida e'tirof etilgan. "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash mezonlari, ijtimoiy nafaqalarni tayinlashda ustuvorlik daromadi nisbatan pastroq bo'lgan oilalarga berilish zarurati asoslangan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy himoya, ilg'or modellar, liberal yondashuv, ijtimoiy risk, ijtimoiy ko'mak, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy davlat, subsidiya, dotatsiya.

Хусанова Хайринисо

Доцент Национального университета Узбекистана, д.с.н (DSc),

e-mail: husanovahayriniso@gmail.com

Хамраева Василя

Студентка Национального университета Узбекистана

**СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ****АННОТАЦИЯ**

В статье проведен социологический анализ эффективности применения инновационных подходов к совершенствованию системы социальной защиты. Отмечено, что автоматизирована система выявления социально незащищенных слоев населения и выделения им денег на материальную поддержку, намечены пути минимизации участия должностных лиц в этом процессе, поскольку электронная система является достойным решением, основанным на достижениях цифровой экономики в предотвращении злоупотреблений в этой области. Отдельно отмечена

социальная необходимость внедрения системы беспрепятственного обмена информацией между заинтересованными министерствами и ведомствами, являющимися структурными элементами системы социальной защиты населения. При назначении и выплате социальных пособий и материальной помощи малообеспеченным семьям через информационную систему "Единый реестр социальной защиты" приоритет отдается семьям с относительно низким доходом.

Ключевые понятия: социальная защита, продвинутые модели, либеральный подход, социальная нестабильность, социальные риски, социальная помощь, социальная работа, социальная страховка, социальная справедливость, социальное государство, социальное благосостояние, субсидия, дотация.

Khusanova Khayriniso

Associate professor of the National University of Uzbekistan, (DSc)

e-mail: husanovahayriniso@gmail.com

Xamrayeva Vasila

Student of National University of Uzbekistan

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM

ANNOTATION

The article presents a sociological analysis of the effectiveness of innovative approaches to improving the social protection system. The system of identifying socially vulnerable segments of the population and allocating money to them for material support has been automated, ways to minimize the participation of officials in this process have been outlined. It is based on the fact that the electronic system is a worthy solution based on the achievements of the digital economy in preventing abuse in this area. The social necessity of introducing a system of unhindered exchange of information and necessary information between interested ministries and departments, which are structural elements of the social protection system was separately noted. Priority for the appointment and payment of social benefits and material assistance to low-income families through the information system "Unified Register of Social Protection" is given to families with relatively low income.

Key concepts: social protection, advanced models, liberal approach, social instability, social risks, social assistance, social work, social insurance, social justice, welfare state, social welfare, subsidies, subsidies.

KIRISH

Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, aholining ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlariga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordamini taqdim etishning yagona tizimini yaratish maqsadida "Aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordamni taqdim etish tartib-taomillarini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 4-avgustdagi PQ-4797-sonli Qarori qabul qilindi[1]. Elektron hukumat doirasida amalga oshirilayotgan innovatsion yondashuvlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bilan birga davlat va jamiyat o'rtasida aks aloqaning intensivlashuviga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, g'arb davlatlari, xususan, AQShda elektron hukumat g'oyasi XX asrning 90-yillarida shakllandi. XXI asrga kelib elektron hukumat AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Italiya, Norvegiya, Singapurda to'liq qo'llanildi. Xususan, Singapurda 1999-yilda ilk bor "e-citizen Centre" elektron hukumat portali ishga tushirildi. Server dastlab 9 ta qismdan iborat bo'lib, unda registratsiyadan o'tgan fuqarolar hattoki uydan chiqmasdan nikoh tuzishlari, qonunbuzarlik sodir etilganda tegishli organlarga xabar jo'natishlari mumkin edi. Janubiy Koreyada 1995-yilda "Koreya axborot infrastrukturasi" ishga tushirilib, unda personal ma'lumotlar bazasi, mudofaa sektori, davlat xavfsizligi, moliya, bank sektori, ta'lim va ilm-fan sektori ish yuritdi. Bu portal asosida 2001-yilda Koreyada "Elektron hukumat to'g'risida"gi qonun ishlab chiqilib, ushbu qonun hujjati bu borada dunyo miqyosida ilk ishlab chiqilgan qonunchilik hujjati bo'ldi va mamlakatda qisqa fursatda elektron hukumat portali ishga tushirildi [2,

– C. 56-61]. Qarorda belgilab qo'yilganidek, 2021-yil 1-yanvardan boshlab davlat organlari va tashkilotlari tomonidan ijtimoiy xizmatlari hamda yordam taqdim etishda fuqarolardan 11 ta hujjat va ma'lumotnoma talab etilishiga chek qo'yildi. Eng muhimi, ular ijtimoiy yordamning 7 turidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Yagona reyestr uchun esa muhtoj oila a'zolarining bor-yo'g'i pasporti, tug'ilganlik to'g'risida guvohnoma (bolalar uchun) va nikohni qayd etish to'g'risida guvohnoma (mavjud bo'lganda) nusxalari talab etiladi. Ushbu hujjatlar mahalla fuqarolar organlariga taqdim etiladi va bunda ushbu hujjatlarning qabul qilinmasligiga yo'l qo'yilmaydi. Bu tizimning oldingi ijtimoiy xizmatlardan asosiy farqi – inson omilining ishtiroki juda kam va ushbu tizim orqali suiiste'molliklarning oldini olishning o'ziga xos mexanizmi sifatida davlat byudjetidan maqsadli tarzda ajratilayotgan ko'mak pullarini maqsadli hamda manzilligi ta'minlanmoqda [3, – P. 969-972]. Endilikda mahalla vakillarida ariza qabul qilish bo'yicha hech qanaqa chegara yo'q. Agarda, nafaqa olish huquqi bor, deb topilgan oilalar soni haqiqatda ajratilgan mablag'larga nisbatan ko'p bo'lsa, u holda dastur avtomatik ravishda eng muhtojlarni tanlab, qolganlarni keyingi oyga o'tkazadi.

ASOSIY QISM

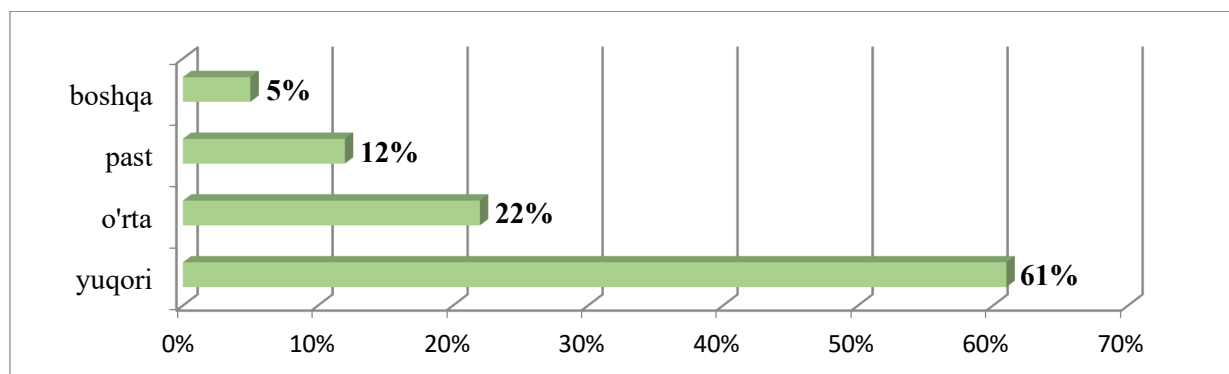
O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi "Elektron hukumat" tizimining idoralararo integratsiyalashgan platformasi orqali "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi bilan idoraviy axborot tizimlari va resurslari o'rtasida sifatli hamda to'laqonli axborot almashinuvini ta'minlamoqda. Manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda bosqichma-bosqich "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimining funksional imkoniyatlarini kengaytirib borilmoqda. "FHDYOning yagona elektron arxivi" axborot tizimida ariza beruvchining oila a'zolari tarkibini aniqlash funksiyasi joriy etilganidan so'ng "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi tomonidan ijtimoiy nafaqalarni tayinlash uchun arizalarni elektron tarzda onlayn rejimida qabul qilinishini ta'minlanmoqda.

"Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi egasi va foydalanuvchisi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi hisoblanadi. Pensiya jamg'armasining ijro etuvchi apparatida tasdiqlangan shtat birliklari doirasida fuqarolarning "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali ijtimoiy nafaqalarni tayinlashga oid murojaatlari va shikoyatlarini qabul qilish bo'yicha shubasi tashkil etildi. Hozirgi kunda elektron reyestr ishga tushirilib, mazkur tizim orqali 30 turdagi ijtimoiy xizmatlar elektron ravishda amalga oshirilishi uchun zaruriy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Moliya vazirligi huzuridagi Byudjetdan tashqari pensiya Jamg'armasining ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yil 1-mart holatiga ko'ra, O'zbekiston aholisining 3 864 831 nafari, ya'ni 11,2 foizi pensiya olmoqda. Shundan 2 870 862 nafari (74,3%) yoshga doir pensiya, 390 884 nafari (10,1%) nogironlik pensiyasi, 192 577 nafari (5,0%) boquvchisini yo'qotgan pensiya oluvchi oilalar va 410 508 nafari (10,6%) nafaqa oluvchilardir [4]. Ta'kidlanishicha, ayni paytda pensiya va nafaqa oluvchilarning soni 2022-yil 1-yanvar holatiga nisbatan 147,2 ming nafarga, ya'ni 4 foizga oshgan. Mamlakatimizda ijtimoiy himoya tizimining tub isloh qilinishi asosida takomillashtirilish xususiyatlarini aniqlash maqsadida "Ijtimoiy himoya tizimida raqamli islohotlar amalda qanday natijalar berdi?" ochiq savoli bilan ekspertlarga murojaat etdik [5]. Ushbu savolga berilgan javoblarning qayta ishlanishidan olingan xulosalarga ko'ra, tadqiqotda ishtirok etgan ekspertlarning 34%i ijtimoiy himoya tizimining raqamli texnologiyalar asosida isloh qilinishi aholi orasida muhtojlikni aniqlashda ijtimoiy adolat tamoyillarini o'rnatishda muhim ahamiyat kasb etganligini ko'rsatdi. 29% fikriga ko'ra, ushbu tizimda hujjatbozlik va ortiqcha chiqimlar, korrupsiya kabi suiiste'molliklar bartaraf etildi. Zero, biz ijtimoiy himoya tizimining oldingi modellaridan bilamizki, muhtoj oila moddiy yordamni olishi uchun zaruriy sanalgan bir necha nomdagi hujjatlarni to'plab, topshirish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelgan. Bunda hattoki, hujjatlardan nusxa olish, yo'l kira xarajatlarini topa olmagan kishilar moddiy yordam so'rab murojaat eta olmagan. 27% holatda ekspertlarning fikriga muvofiq, ushbu tizimdagi davlat ijtimoiy kafolatlari ko'lami sezilarli ravishda kengaytirildi. 10% holatda ekspertlar tizimning raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirilganligini qayd etib o'tgan. Ushbu islohotlarning samaradorlik omillaridan biri sifatida ko'rsatilayotgan moddiy yordamning manzilli va maqsadli ekanligi ta'minlanmoqda. "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimining ishlash xususiyatlarini sotsiologik o'rganishda ekspert so'rovi metodidan foydalanish o'rinli.

Hokim yordamchilari va respublika vakillariga "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimiga ulangan, masofadan turib hisobotlar taqdim etish hamda video konferensiya aloqa shaklida yig'ilishlarda ishtirok etish imkonini beruvchi maxsus planshetlar ajratilmoqda. Yagona reyestr – boshlang'ich bosqichda ijtimoiy nafaqalarni tayinlash uchun inson omilisiz oilaning (fuqaro) muhtojligini o'zi aniqlaydigan,

nafaqalarni tayinlab, to'lovlarni amalga oshiradigan va nazorat qiladigan, xarajatlar hisobini yuritadigan avtomatlashgan axborot tizimidir. Tadqiqotda ishtirok etgan ekspertlarning fikriga muvofiq, ijtimoiy himoya yagona reyestrining samaradorlik ko'rsatkichlari o'rganildi (1-rasm).



1-rasm. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimining samaradorlik ko'rsatkichlari, %.

Tadqiqotda ishtirok etgan mutaxassislarining fikriga muvofiq, ushbu tizim bugungi kunda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, ushbu javob varianti ko'pchilik (61%) respondentlar tomonidan qayd etilgan. 22% respondentlar ushbu tizimning bugungi kundagi samaradorligi o'rtacha ekanligini bildirgan. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” idoralararo hamkorlikni qo'llagan holda aholiga davlat tomonidan ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatish va yordam berish, shu jumladan, kam ta'minlangan oilalarga 3 turdagi nafaqalarni tayinlovchi elektron tizim hisoblanadi. Bunda nafaqa tayinlash va rad etish avtomatik tarzda amalga oshirilmoqda.

Xalqaro ekspertlarni jalb qilgan holda aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordam taqdim etishning yagona tizimini joriy etish, ijtimoiy nafaqalarni, xizmatlarni va yordamni tayinlashda asos qilib olinadigan muhtojlikni aniqlash mezonlari takomillashtirildi. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash tartibi ommaviy axborot vositalarida va Internet tarmog'ida keng yoritilish tartibi yo'lga qo'yildi. Natijada, ushbu axborot tizimi “Elektron hukumat” tizimining tarkibiy qismiga aylandi. Bunda jismoniy shaxsning identifikatsiya raqami (JSHSHIR) “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimida jismoniy shaxsning identifikatori sanaladi [6, – C. 969-972].

Bir oilaning kishi boshiga to'g'ri keladigan daromadi mehnatga haq to'lash bo'yicha eng kam miqdorining 0,527 baravaridan kam bo'lgan oilalarga ijtimoiy nafaqa agar oila a'zolari nomida bittadan ortiq ko'chmas mulki, ya'ni o'zi yashab turgan uyidan boshqa yana ko'chmas mulki bo'lsa, ishlab chiqarilganiga 10 yil to'lmagan mashinasi bo'lsa, ikkita va undan ortiq mashinasi bo'lsa, oila a'zosi hech qayerda rasman band bo'lmasa, jamoat ishlari ishtirokchisi bo'lmay, ishda ishlash uchun mehnat organlariga murojaat qilib, ish izlayotgani to'g'risida ro'yxatga olinmagan bo'lsa ham ijtimoiy nafaqa berish rad etiladi. 2022-yilda “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” orqali kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam ko'rsatish, bolalikdan nogironlarga nafaqalar to'lash bo'yicha to'lovlar 10,2 trln so'mga oshirilishi belgilandi. Jumladan, ijtimoiy nafaqalar oluvchi ehtiyojmand oilalar soni 2022-yilda 1,2 mln. oilaga oshirilishi rejalashtirilib, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarga moddiy yordam berish, bolali oilalarga barcha turdagi ijtimoiy nafaqalarni to'lash, kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam ko'rsatish, bolalikdan nogironlarga nafaqalar to'lash bo'yicha to'lovlar uchun 2020-yil tasdiqlangan parametrga nisbatan 56,3 foizga ko'p mablag' ajratilishi nazarda tutilgan. Bundan tashqari 2022-yilda aholini qo'llab-quvvatlash, pul to'lanadigan jamoatchilik ishlariga, tadbirkorlikka keng jalb etish asosida bandlikni ta'minlash maqsadida Jamoatchilik ishlari jamg'armasi orqali 250 mlrd. so'm, Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi orqali 250 mlrd. so'm, Xotin-qizlar va oilani qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi orqali 125 mlrd. so'm ajratilishi ko'zda tutilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-oktyabr kuni qabul qilingan qarori bilan “Kam ta'minlangan oilalarni “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali aniqlash, ularga kam ta'minlangan oilalar bolalari uchun nafaqa va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash tartibi to'g'risida”gi Nizomi tasdiqlandi. Nizomga ko'ra, ishlovchi onalar yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslar (byudjet tashkilotlarida ishlaydigan onalar yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslar bundan mustasno) bola 2 yoshga yetguncha uni parvarishlash uchun beriladigan har oylik nafaqani olish muddati tugaganidan so'ng

bolalar nafaqasini olishi mumkin [7]. Bolalar nafaqasi va moddiy yordam tegishli arizalarga asosan “Yagona reyestr” axborot tizimi orqali kam ta’minlangan oila, deb e’tirof etilgandan so’ng tayinlanadi. Har bir oila tomonidan ariza topshirish va “Yagona reyestr” axborot tizimiga kiritish bir oyda bir marta amalga oshiriladi.

Moddiy yordamga muhtojlikni belgilash jarayonida suiste’ molliklarga yo’l qo’yilmaslik uchun 2022-yil martgacha jismoniy shaxslarning dala tomorqa yer maydonlari ro’yxati shakllantirilib, tegishli ma’lumotlar “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimiga taqdim etib boriladi. Bola ikki yoshga to’lgunga qadar bola parvarishi bo’yicha nafaqa (keyingi o’rinlarda bolali oilalarga nafaqa deb ataladi) – ikki yoshgacha farzandi bor oilalarga bolaning onasi yoki uning o’mini bosuvchi shaxsning arizasiga asosan ikki yoshgacha 12 oy muddatga tayinlanadi.

Bola parvarishi bo’yicha nafaqani kelgusida ham olishga muhtojligi bo’lgan taqdirda uni olgan shaxs to’lovlarning avvalgi o’n ikki oylik muddati tugashidan bir oy oldin, bola ikki yoshga to’lgunga qadar ushbu nafaqaning uzluksiz to’lanishini davom ettirish masalasini hal etish uchun belgilangan tartibda fuqarolar yig’iniga takroran murojaat etish huquqiga ega. 14 yoshgacha bolalari bo’lgan oilalarga nafaqa (keyingi o’rinlarda bola parvarishi bo’yicha nafaqa deb ataladi) – oila boshlig’i yoki boshqa muomalaga layoqatli oila a’zosining yozma arizasiga asosan bola o’n to’rt yoshga to’lgunga qadar 6 oy muddatga tayinlanadi. Bolali oilalarga nafaqa to’lashning belgilangan muddati tugagandan so’ng ariza beruvchi nafaqa to’lashni yangi muddatga davom ettirilishini so’rab ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordam (keyingi o’rinlarda moddiy yordam deb ataladi) – oila boshlig’i yoki boshqa muomalaga layoqatli oila a’zosining yozma arizasiga asosan 6 oy muddatga tayinlanadi. Bolali oilalarga moddiy yordam to’lashning belgilangan muddati tugagandan so’ng ariza beruvchi moddiy yordam to’lashni yangi muddatga davom ettirilishini so’rab ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega [8, – B. 6-7].

Oilaning muhtojligini aniqlash uchun zarur bo’ladigan boshqa ma’lumotlar (oilalarning daromadlari – ish haqi, pensiya, stipendiya va boshqalar, nomida mavjud ko’chmas mol-mulki, avtotransport vositalari, ishlaganligi yoki ishsiz bo’lganligi, ishsiz bo’lib mehnat organlariga murojaat qilganligi to’g’risida) Yagona reyestr orqali soliq, kadastr, ichki ishlar, mehnat va boshqa idoralardan avtomatik ravishda elektron tarzda olinadi. Qonunchilikda belgilangan mezon va me’yorlardan kelib chiqib, turli idoralardan olingan ma’lumotlar asosida Yagona reyestr, hech qanday inson omilisiz, arizachilar oilasiga ijtimoiy nafaqalarni tayinlaydi yoki tayinlashni rad etadi.

Bunda vaziyatning rivojlanish istiqbolini ko’rish juda muhim. Aksariyat xizmatlar keyinchalik fuqarolik jamiyati tomonidan amalga oshiriladi. Biroq hukumat uning siyosatini, xizmatlarga yondashuvni belgilaydi, metodologik asosini yaratadi, ijtimoiy xizmatlar reyestrini tuzadi, ularga belgilangan standartni tasdiqlash bilan bir qatorda xalqaro donor tashkilotlari, xususiylar, nodavlat tashkilotlari, tashabbuskor guruh va homiylar bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantiradi. Keyinchalik dunyodagi aksariyat mamlakatlar singari bunday ko’rinishdagi xizmatlar ijtimoiy buyurtma tartibi asosida ko’rsatiladi. Ya’ni vazirlik va hokimliklar joylarda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamga yordam ko’rsatish tanlovlarini e’lon qilishi mumkin bo’ladi. Ayrim MDH davlatlari, jumladan, Qozog’iston, Rossiya, Belorussiyada bunday amaliyot anchadan beri qo’llanilib kelinmoqda.

Xususan, qo’shni davlat Qozog’iston Respublikasining Mehnat va aholini ijtimoiy himoyalash vazirligi ijtimoiy davlat konsepsiyasi doirasida BMTning Barqaror taraqqiyot maqsadlariga muvofiq, qozoq xalqining farovonligini ta’minlash, muhtoj qatlamlarni adresli qo’llab-quvvatlash va aholi orasida bandlikni ta’minlash, ta’limda raqobatbardoshlik va samarali sog’liqni saqlash yo’nalishida yangi texnologiyalarga asoslangan ijtimoiy siyosat yuritiladi. Qozog’iston BMTning raqamli hukumatni rivojlantirish reytingida 28 o’rinni egallab turibdi. Shunday bo’lsa-da, Qozog’iston aholisi 2022-yilda 19,7 mln.ni tashkil qilib, ular 5 900 000 oilalar tarkibida istiqomat qiladi. Rasmiy ma’lumotlarga ko’ra, ushbu oilalarning 980 000 nafari rasmiy daromadga ega bo’lmagan, pensiya to’lovlari, ko’mak pullaridan bebahra qolmoqda. 3 mln.dan ortiq fuqarolari esa ijtimoiy zaif qatlam sifatida qayd etilgan.

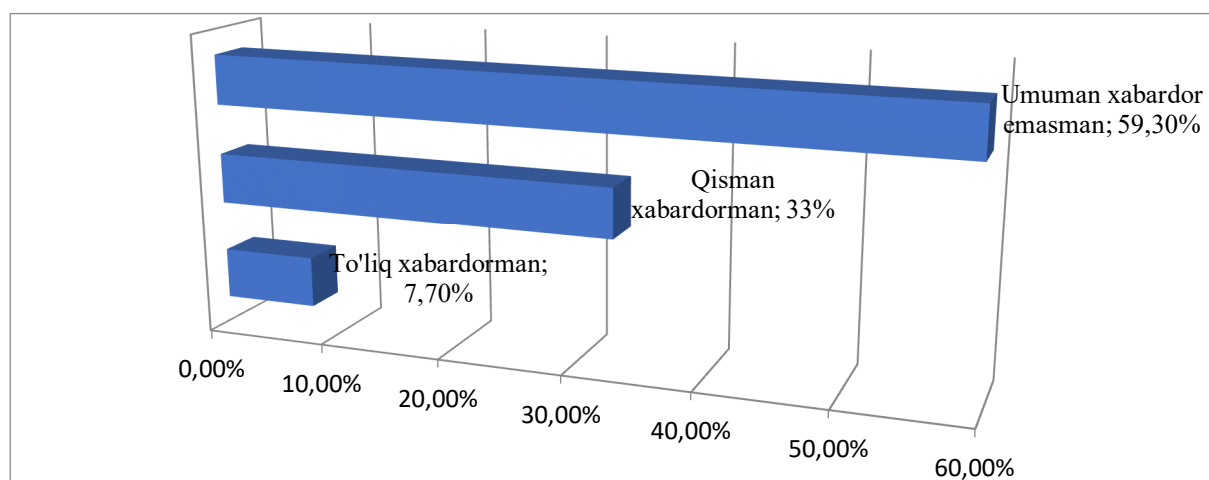
Qozog’istonning ushbu qatlamlarini adresli ijtimoiy himoyalash maqsadida BMT inson taraqqiyoti dasturi doirasida 2022-yildan boshlab Oilaning raqamli xaritasi loyihasi doirasida ishlar boshlab yuborildi. Qozog’istondagi “Oilaning raqamli xaritasi” mamlakatimizda xuddi shu yo’nalishda amalga oshirilayotgan “Oilaning raqamli pasporti”ning analogi bo’lib, ikkala holatda ham bu raqamli platforma ehtiyojmand oilalarga tezkor va samarali yordam ko’rsatishga mo’ljallangan innovatsion yechim bo’ldi. Ushbu raqamli innovatsiyalar avtomatlashtirilgan holda hatto internet aloqasi bo’lmasa-da avtonom ravishda ishlash

quvvatiga ega. Qozog'istonda oilaning ehtiyojmandlik darajasini baholash mezonlari quyidagilardan iborat; 1) iqtisodiy shart-sharoitlari; 2) sog'liqni saqlash; 3) ta'lim olish darajasi; 4) maishiy shart-sharoitlari.

Ushbu dastur doirasida Qozog'iston aholisining muhtoj oilalari, aynan: a) uy-joyga muhtojlik sezayotganlar; b) ta'lim, sog'liqni saqlash, tibbiy sug'urta xizmatlaridan chetda qolayotgan oilalar; v) ishsiz yoki doimiy ish bilan band bo'lmaganlar; g) huquqiy-ijtimoiy yordamga muhtojlar kiritiladi. Bunda yordamni tayinlashga da'vogarlik jami 80 dan ortiq ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida baholanadi. Bunda oilaning har bir a'zosining bandligi, ko'chmas yoki tijorat mulkka egaligi, oilada nogiron a'zolamning borligi, bank zayomlari, qarzdorligi kabilar hisobga olinadi. Ushbu baholash Qozog'istonda jami oilalarning 15%dan ortig'ida mustaqil ravishda muammoning yechimini topish murakkabliklari bilan bog'liq ehtiyojmandlik aniqlandi. Bu ko'rsatkichlar Qozog'istonda oila farovonligini baholashning avtomatlashtirilgan tizimini ishlab chiqishda asos bo'ldi. Mazkur elektron platformaning afzalligi unda mintaqalar kesimida shahar, qishloq, tog'li tumanlarda yashayotgan oilalar uchun ijtimoiy tahlika maydonlari aniqlandi. Ushbu avtomatlashtirilgan raqamli xarita tufayli bugungi kunda Qozog'iston oilalari farovonligi bo'yicha ma'lumotlar har kuni yangilanib turadi. Mazkur platformaning ishlash tartibi mamlakatimizda joriy etilgan "Ijtimoiy himoya yagona reyestri"ning analogi sifatida kechadi. Bunda ijtimoiy ko'mak pullari ehtiyojmand deb topilgan kishining bank raqamiga ko'chirib beriladi.

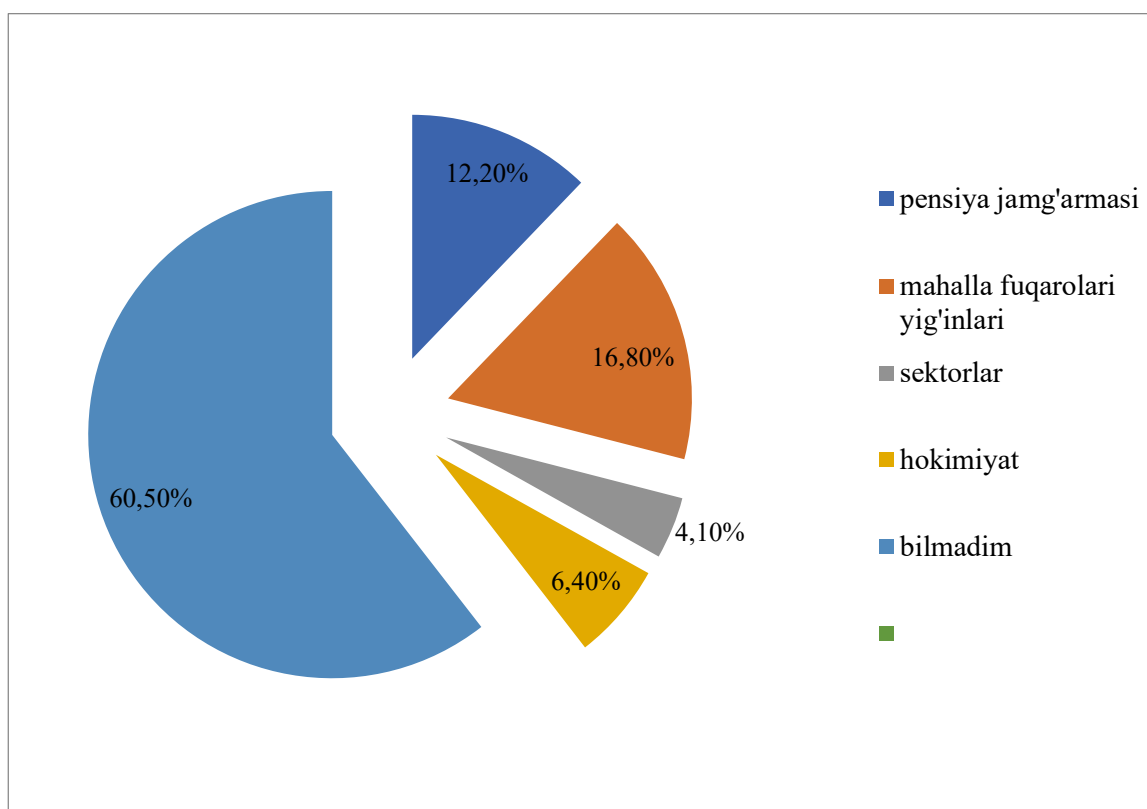
Mamlakatimizda amaldagi raqamli platforma va "Ijtimoiy himoya yagona reyestri"ning ishlash samaradorligini oshirish uchun dasturning mobil ilovasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yurtimizning chekka hududlarida ehtiyojmand qatlamlarning cheklovlarisiz foydalanish imkoniyatini oshirishda ilovaning avtonom ravishda ishlash quvvatiga ega bo'lishi va Internet aloqasi bilan cheklanmasligi maqsadga muvofiq.

Mamlakatimizda "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimida kam ta'minlangan oila sifatida ro'yxatga olingan oilalarga quyidagi ijtimoiy xizmatlar va yordamlar bepul yoki imtiyozli shartlarda ko'rsatiladi: 1) davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar to'lovidan ozod etish; 2) maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rnatilgan miqdorlarda ota-onalar to'lovini to'lash; 3) umumiy o'rta ta'lim maktablarida darsliklarning ijara to'lovlaridan ozod etish; 4) umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari uchun qishki kiyim-bosh berish; 5) ayrim fanlarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta maktablar o'quvchilarini ovqatlanish xarajatlaridan ozod etish; 6) san'at maktablari, musiqa maktablari, "Barkamol avlod" markazlari va boshqa maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida o'qish xarajatlaridan ozod qilish; 7) kam ta'minlangan oilalarning nogironligi bo'lgan a'zolarini protez ortopediya buyumlari bilan ta'minlash; 8) ixtisoslashtirilgan tibbiyot muassasalarida bepul maxsus (ambulator yoki kunduzgi) tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha yo'llanma (order) olish[9]. Tadqiqot davomida respondentlarning ushbu elektron tizim haqida xabardorlik darajasini o'rganishga harakat qildik va "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot xizmati haqida xabardormisiz?" savoli bilan murojaat etildi (2-rasm).



2-rasm. "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot xizmati haqida xabardormisiz, savolining tahlili, %.

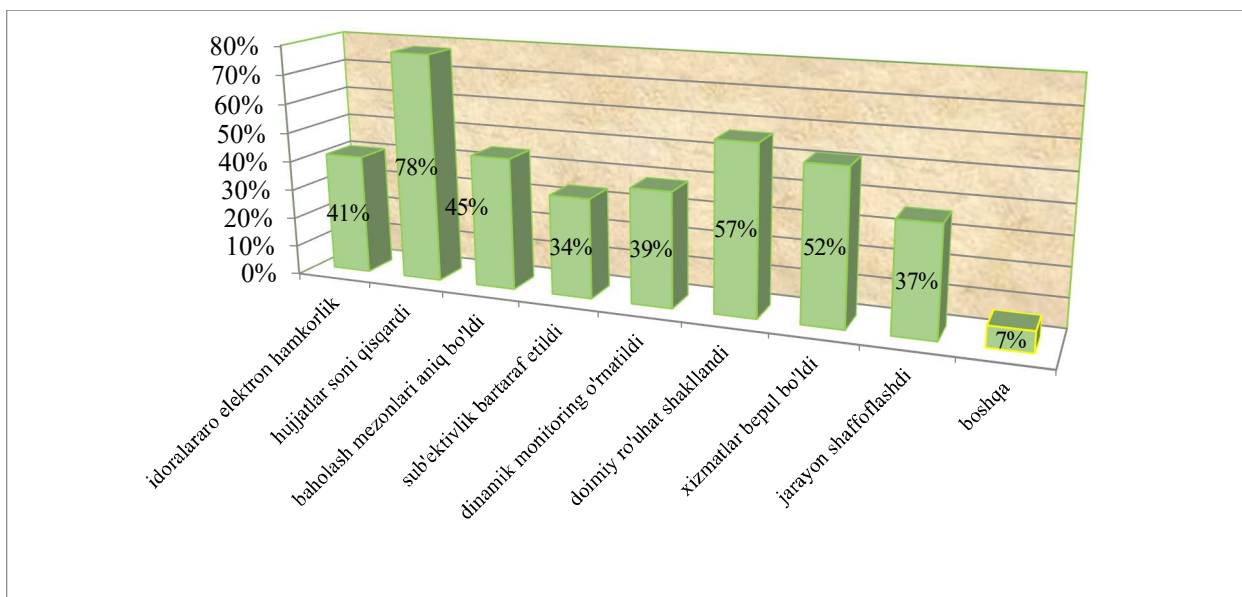
Olingan natijalarga ko'ra, har ikkinchi fuqaro (59,3%) ushbu tizim haqida umuman xabardor emas. Har uchinchi (33%) so'ralganlar bu borada qisman ma'lumotga ega bo'lsalar, ozchilik (7,7%) bu tizim faoliyatidan xabardor ekanliklarini bildirganlar. Tadqiqot natijalari bizga ushbu tizimni takomillashtirish va keng aholi orasida ommalashtirish yo'lida zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatadi. Hozirgi kunda ijtimoiy nafaqalarni olish uchun yordamga muhtoj fuqaro oilaning tarkibi va daromadi to'g'risidagi ma'lumot hamda ushbu daromadlarni tasdiqlovchi hujjat, bolali oilalarga nafaqa yoki bola parvarishi bo'yicha nafaqa olish uchun bolalarning tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomalarining nusxalari, asosan, yashab turgan joyi bo'yicha nafaqa va moddiy yordam olish uchun doimiy yashash (doimiy propiska) joyi bo'yicha bolali oilalarga nafaqa, bola parvarishi bo'yicha nafaqa va moddiy yordam tayinlanmaganligi hamda to'lanmaganligi to'g'risida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi tomonidan berilgan ma'lumotnoma, agar bolalar vasiylikka olingan bo'lsa, vasiylik va homiylik organining qaroridan ko'chirma kabi ma'lumot hamda hujjatlarni yig'ib, mahalla fuqarolar yig'iniga topshirishi kerak bo'ladi [10, – C. 729-735]. Bundan tashqari moddiy yordamga ehtiyojmandlik to'g'risidagi arizaga ariza beruvchining xohishiga ko'ra, oilaning ehtiyojmandligini tasdiqlovchi boshqa hujjatlarni ham ilova qilinishi mumkin. Respondentlarga "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali moddiy yordam olishda ko'maklashuvchi tashkilotni ko'rsating" savoli bilan murojaat etildi va quyidagi rasmda ko'rsatilgan natijalar olindi (3-rasm).



3-rasm. "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali moddiy yordam olishda ko'maklashuvchi tashkilotlar, %.

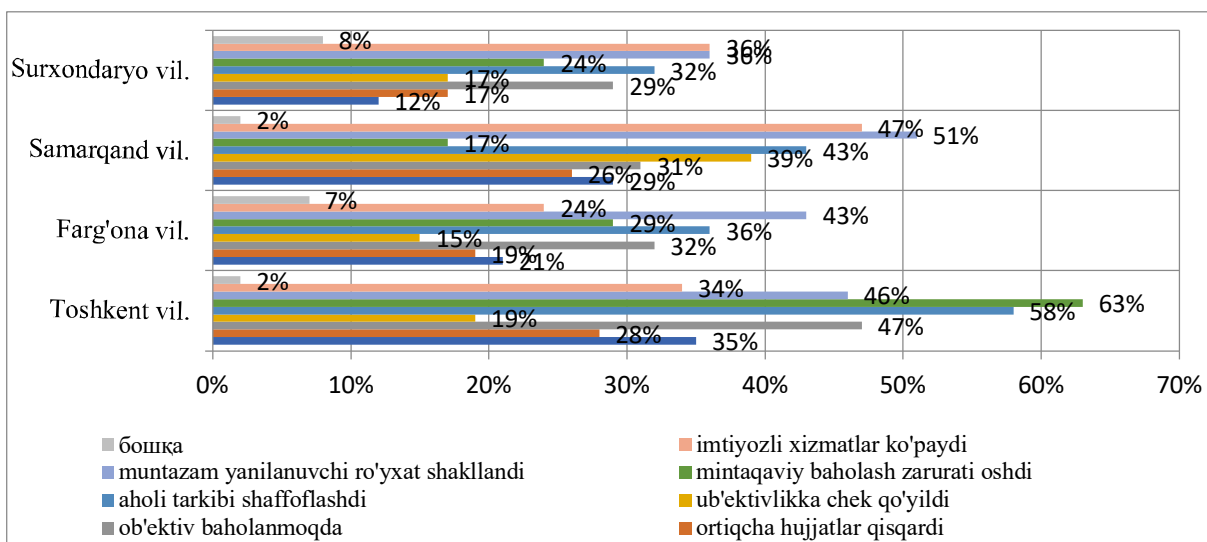
Ushbu savolga berilgan javoblar bu tizim faoliyatining nisbatan yaqin muddatda ishga tushirilganligi bois aholi orasida yetarlicha ommalashmaganligini ko'rsatadi. 60,5% so'ralganlar ushbu avtomatlashgan tizim orqali ijtimoiy himoya amaliyoti qaysi tashkilot orqali amalga oshirilishini bilmaydi. 16,8%i esa bu tizimda mas'ul organ sifatida mahallani biladi va mahallaga murojaat qiladi. 12,2%i Pensiya jamg'armasi ekanligidan xabardor. 6,4% so'ralganlar hokimiyatlarning vakolati, deb biladi. Bugungi kunda bu tizim ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqaro va oilalarga davlat tomonidan ko'rsatiladigan pul yoki mahsulot ko'rinishidagi barcha yordam turlarini (bolalarning bepul bog'chaga qatnashi, o'quvchilarni bepul darsliklar to'plami bilan ta'minlash, sog'liqni saqlash muassasalarida bepul yoki imtiyozli tibbiyot xizmatlarini ko'rsatish, ipoteka kreditlari uchun boshlang'ich badalni to'lash va boshqa) qamrab olmoqda. Ekspertlarga berilgan navbatdagi savolimiz

“Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi samaradorligini ijtimoiy ko‘rsatkichlarida baholang?” mazmunida bo‘lib, ushbu savol tahlilini quyida ko‘rishimiz mumkin (4-rasm).



4-rasm. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi samaradorligi ijtimoiy ko‘rsatkichlarda, %

Ekspertlarning fikriga ko‘ra, ijtimoiy himoya tizimini raqamli texnologiyalar yutuqlari asosida isloh qilinishi, keng ma‘noda, jamiyatda ijtimoiy adolat tamoyillarining ustuvorligiga xizmat qilmoqda. Xususan, ushbu tizim joriy etilishining asosiy yutuqlari sifatida quyidagi fikrlar bildirildi: ehtiyojmand qatlamlarga idoralararo xizmat ko‘rsatishning bepul va imtiyozli tarzda bajarilishi ta‘minlandi – 52%; davlat ijtimoiy xizmatlari va ijtimoiy yordam oluvchilarning doimiy yangilanib turiladigan yagona ma‘lumot bazasi shakllantirildi – 57%; ehtiyojmandlik toifasi tarkibining dinamik monitoringi o‘rnatildi – 39%; ijtimoiy yordam tayinlash jarayoni maksimal darajada shaffoflashdi – 37%; ehtiyojmandlikni baholash mezonlari konkretlashtirildi – 45%; yordam tayinlashda hujjatlar soni tubdan qisqardi – 78%; ijtimoiy yordamni tayinlashda idoralararo elektron hamkorlik o‘rnatildi – 41%; yordamni tayinlashda subyektiv yondashuv bartaraf etildi – 34%. Tadqiqotlarimizda ishtirok etgan ekspertlarga navbatdagi savolimiz “Idoralararo elektron hamkorlikni qo‘llash vositasida o‘zaro hujjat almashish jarayonida qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ldi?” mazmunida bo‘lib, bu borada ekspertlarning fikri quyidagicha taqsimlandi (5-rasm).

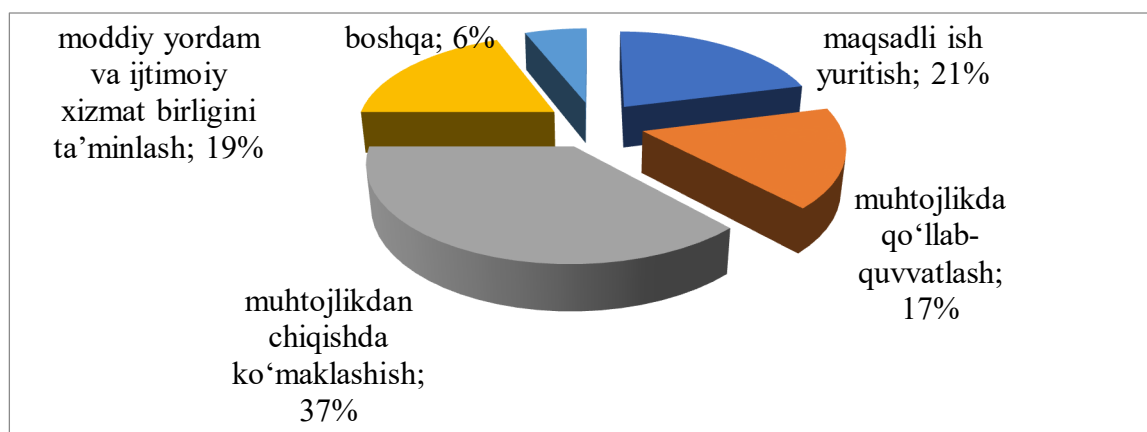


5-rasm. “Idoralararo elektron hamkorlikni qo‘llash vositasida o‘zaro hujjat almashish jarayonida qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ldi?”

Ekspertlar fikrining regional taqsimotiga ko'ra, idoralararo elektron hamkorlikni qo'llash o'zaro hujjat almashish jarayonini avtomatlashtirish orqali tezlashtirildi (Toshkent – 35 %, Farg'ona – 21 %, Samarqand – 29 %, Surxondaryo – 12 %). Shuningdek, ushbu tizim orqali davlat ijtimoiy xizmatlari va yordamini taqdim etish uchun zarur bo'lgan ma'lumotnoma hamda tasdiqlovchi hujjatlar soni tubdan qisqartirildi (Toshkent – 28 %, Farg'ona – 19 %, Samarqand – 26 %, Surxondaryo – 17 %). Belgilangan mezonlarga muvofiq, kam ta'minlangan oilalarning ehtiyojmandlik darajasi obyektiv baholanmoqda (Toshkent – 47 %, Farg'ona – 32 %, Samarqand – 31 %, Surxondaryo – 29 %). Davlat ijtimoiy xizmatlari va yordamini taqdim etish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali qarorlarni qabul qilishdagi subyektiv yondashuv bartaraf etildi (Toshkent – 19 %, Farg'ona – 15 %, Samarqand – 39 %, Surxondaryo – 17 %). Aholining ehtiyojmand toifasi tarkibi o'zgarishi dinamikasining monitoringi va tahlili yuritilmoqda (Toshkent – 58 %, Farg'ona – 36 %, Samarqand – 43 %, Surxondaryo – 32 %). Ularni baholash mezonlari respublika va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda regional xususiyat kasb etmoqda (Toshkent – 63 %, Farg'ona – 29 %, Samarqand – 17 %, Surxondaryo – 24 %).

Davlat ijtimoiy xizmatlari va ijtimoiy yordam oluvchilarning doimiy yangilanib turadigan yagona ma'lumot bazasi shakllantirildi (Toshkent – 46 %, Farg'ona – 43 %, Samarqand – 51 %, Surxondaryo – 36 %). Manfaatdor vazirlik, idoralar va tashkilotlarning o'zlariga yuklatilgan vazifa hamda funksiyalarni bajarishda xizmatlar bepul yoki imtiyozli asosda taqdim etilmoqda (Toshkent – 34 %, Farg'ona – 24 %, Samarqand – 47 %, Surxondaryo – 36 %). “Temir daftar”, “Yoshlar daftari” va “Ayollar daftari”ning elektron bazasi shakllantirilganligi, ehtiyojmand qatlamlarning “avtomatlashtirilgan yagona reyestr”ga kiritilganlik holati, aholi muammolarining yechimini topishda mahalla yig'inlari raislari va o'rinbosarlarining raqamli texnologiyalar hamda ijtimoiy tarmoq xizmatlaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish, uy boshi, ko'cha boshlarida faollikni rag'batlantirish asosida Telegram kanallari va guruhlarini ishi yo'lga qo'yildi.

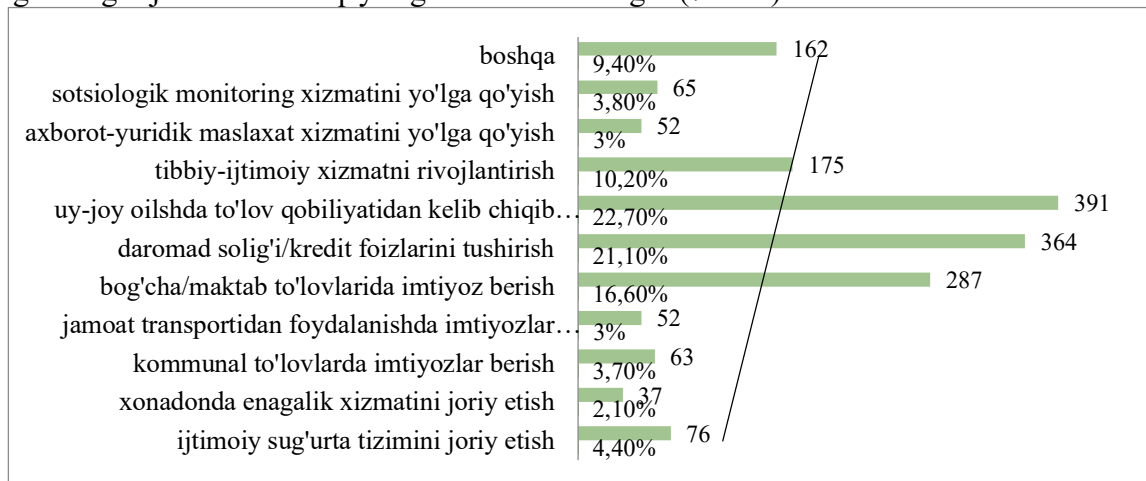
“Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlanib, ijtimoiy nafaqalarni tayinlashda ustuvorlik daromadi nisbatan pastroq bo'lgan oilalarga berilishi nazarda tutildi. Yordamga muhtojlarga ko'mak, mehr-shafqat ko'rsatib hamjihatlikda ularni qo'llab-quvvatlash eng oliy va milliy qadriyat hisoblanib, u befarq bo'lgan insonlarni ezgu maqsad yo'lida birlashtiradi. Muhimi, qiyin vaziyatlarga tushgan, umidsiz qolgan insonlarga ularni qo'llab-quvvatlovchi, yordam berishga tayyor turuvchilarning borligini bildirishdir. Tadqiqotda ishtirok etgan mutaxassislarga “Mamlakatimizda ijtimoiy himoya tizimining funksional tamoyillarini ko'rsating” savoli bilan murojaat qilindi. Ushbu savol natijalarining tahlili quyida keltirilgan (6-rasm).



6-rasm. Ijtimoiy himoya tizimining funksional tamoyillari, %.

37 % ekspertlar ijtimoiy himoya tizimining bosh tamoyili “muhtojlikdan chiqarish”ga qaratilgan, deb hisoblaydi. 21 % holatda bu aniq maqsadli chora-tadbirlarni yo'lga qo'yish bo'lsa, 19 % ekspertlar moddiy yordam va ijtimoiy xizmatlar uzluksizligini ta'minlashda, deb biladi. 17 % so'ralganlar esa muhtojlikda qo'llab-quvvatlab turish zaruratini bildirgan. Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi ehtiyojmand qatlamlarni qo'llab-quvvatlash bilan cheklanmay, ularni muhtojlikdan chiqarishning samarali yo'llarini qidirishga yo'naltirilmoqda. Bunda asosiy e'tibor ularning ish bilan bandligini ta'minlash va doimiy daromad manbaiga

ega bo‘lishiga qaratilmoqda. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam oluvchi oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy “portret”ini shakllantirib, tahlil qilish, zarur hollarda oilalarning muhtojlik mezonlarini qayta ko‘rib chiqish bo‘yicha Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritib boriladi. Ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam oluvchi oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy “portret”ini hududlar hamda tuman (shahar)lar kesimidagi tahlillar asosida ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam uchun ajratiladigan byudjet mablag‘larini hududlar hamda tuman (shahar) mahalliy byudjetlar kesimida rejalashtirish mexanizmi takomillashtiriladi. Tadqiqot davomida respondentlarga “Quyidagi yordam turlaridan zaruriylarini ko‘rsating” savoliga berilgan javoblar tahlili quyidagi rasmda ko‘rsatilgan (7-rasm).



7-rasm. Respondentlar fikri bo‘yicha yordam turlaridan zaruriylari, %.

Ushbu savolga berilgan javoblarning tahliliga muvofiq, 23% so‘ralganlar imtiyozli uy-joy olishda to‘lov qobiliyatidan kelib chiqib foiz o‘rnatish zaruratini bildirgan bo‘lsalar, 21% holatda daromad solig‘ini kamaytirish va kredit foizlarini tushirish ayni muddao ekanligi bildirilgan. 16,6% so‘ralganlar kommunal to‘lovlarda imtiyoz berilishi, 10 % tibbiy-ijtimoiy xizmatni rivojlantirish, 4,4% ijtimoiy sug‘urta to‘lovlarini to‘lab berish kabi fikrlarni bildirganlar. 3% jamoat transporti to‘lovlarida imtiyoz berish va axborot-yuridik xizmatni rivojlantirish fikrlarini aytganlar. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda aholini ijtimoiy himoyalash tizimi raqamli texnologiyalar asosida tub islohotlarni boshidan kechirmoqda. Ushbu islohotlarning ustuvor maqsadi inson manfaatlarini himoya qilishdir. Bunda ijtimoiy himoya “maqsadli” bo‘lib, bir-biri bilan chambarchas bog‘liq ikki yo‘nalishni qamrab oladi. Birinchisi, muddatli moddiy yordam bo‘lsa, ikkinchisi, bandlikni ta‘minlash orqali muhtojlikdan chiqarishdir.

XULOSA

O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Xususan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniqlash va ularga moddiy ko‘mak pullarini ajratish tizimi avtomatlashtirilib, ushbu jarayonda mutasaddi shaxslarning ishtiroki minimallashtiribdi. Mazkur elektron tizim ushbu sohada suiiste‘molliklarning oldini olishda raqamli iqtisodiyot yutuqlariga tayangan munosib yechim yo‘li bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash vazirligi, Oila va xotin-qizlar Qo‘mitasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar o‘rtasida to‘siqlarsiz axborot hamda zaruriy ma‘lumotlarni almashish tizimi ishga tushirilmoqda. “Ijtimoiy himoya yagona reyestri” axborot tizimi orqali kam ta‘minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam tayinlash hamda to‘lash tartibi to‘g‘risidagi nizom tasdiqlanib, ijtimoiy nafaqalarni tayinlashda ustuvorlik daromadi nisbatan pastroq bo‘lgan oilalarga berilishi ta‘minlanmoqda.

Yagona reyestrning afzalligi shundaki, birinchidan, taqdim etiladigan ma‘lumotlarga zarurat bo‘lmasligi hisobiga ijtimoiy nafaqalarga muhtoj oilalar uchun ariza berish jarayoni keskin yengillashadi va ushbu oilalar uchun ma‘lumotlarni yig‘ish kabi sarsongarchiliklarga barham beriladi.

Ikkinchidan, kam ta‘minlanganlikni e‘tirof etish hamda ijtimoiy nafaqalarni tayinlash yoki rad etish jarayoni maksimal darajada shaffoflashadi. Nafaqani tayinlash yoki rad etish to‘g‘risida qaror faqat Yagona reyestr axborot tizimi tomonidan (unga kiritilgan mezonlar asosida) qabul qilinadi, bunda hech qanday inson omili mavjud bo‘lmaydi.

Uchinchidan esa hozirgi kunda kam ta'minlangan oilalarga davlat tomonidan turli xil yordamlar (bolalarning bepul bog'chaga qatnashi, maktabda bepul darsliklar va qishki kiyim-bosh bilan ta'minlash, sog'liqni saqlash muassasalarida bepul davolanish va boshqalar) ko'rsatilmoqda. Avvallari ushbu yordamlarga muhtoj oilalarni aniqlash tartibi hech qanday qonunchilik hujjatlarida belgilanmagan va davlat tomonidan qaysi oilaga qanday hamda necha pullik yordam ko'rsatilgani to'g'risida ma'lumotlar bazasi mavjud emas edi. Demak, Yagona reyestr mana shunday ma'lumotlar bazasiga aylanadi va ushbu baza orqali avtomatik tarzda barcha ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlash va ularga manzilli yordam ko'rsatish imkonini beradi.

To'rtinchidan, qo'shni Qozog'iston Respublikasida aholini adresli ijtimoiy himoyalashdagi innovatsion texnologiyalar o'rganildi. Unda "Oilaning raqamli xaritasi" modeli mamlakatimizdagi "ehtiyojmand oilalarning raqamli pasporti" texnologiyasining analogi sifatida talqinlandi. Qiyosiy tahlil asosida dissertatsiyaning umumiy xulosalarida "Ijtimoiy himoya yagona reyestri"ning mobil ilovasini yaratish va uni ishlash tartibi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Beshinchidan, "Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimi orqali kam ta'minlangan, deb e'tirof etilganlik to'g'risida ma'lumotnoma yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali taqdim etiladi va o'n ikki oy davomida amal qiladi. Ushbu innovatsion yangiliklar "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturini rivojlantirish doirasida raqamli iqtisodiyot sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlarini va "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirishni anglatadi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholiga davlat ijtimoiy xizmatlari va yordamni taqdim etish tartib-taomillarini avtomatlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2020 yil 4 avgustdagi PQ-4797-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.08.2020 y., 07/20/4797/1138-son.
2. Садиков С.А. Формирование и развитие правовых основ системы "электронное правительство" в Республике Узбекистан. Дисс на соискание учёной степени доктора философии(PhD) по юрид. наукам. – Ташкент: УЗРДБА, 2020. – С. 56-61.
3. Ekspert so'rovi Respublika bo'yicha 2021-2022 yillarda stratifikatsiyalangan mintaqaviy yondashuv asosida o'tkazildi. Toshkent viloyati – 22 nafar, Farg'ona viloyati – 19 nafar, Samarqand viloyati – 16 nafar, Surxondaryo viloyatidan – 14 nafar. Shundan, erkaklar 55 nafar (77,5%), ayollar 16 nafar (22,5%)ni tashkil etdi. Yosh bo'yicha: 30-39 yoshlilar – 31% (22 nafar), 40-49 yoshlilar – 24% (17 nafar), 50-59 yoshlilar – 38% (27 nafar), 60 yoshdan katta – 7% (5 nafar)ni tashkil qildi.
4. <https://strategy.uz/index.php?news=1306> Хусанова Х. Т.
5. Хусанова Х.Т. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда хорижий тажриба: илғор моделлар ва амалиёт //Журнал социальных исследований. – 2022. – Т. 5. – №. 3.
6. Хусанова Х.Т. Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш–инсон капиталини ривожлантириш омили сифатида //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. NUU Conference 2. – С. 969-972.
7. https://uza.uz/uz/posts/aholini-izhtimoiy-himoya-qilish-tizimida-muhim-ozgarish_313292
8. Azizov N.A. va boshqalar. Aholini ijtimoiy himoya qilishga yo'naltirilgan ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tayinlash hamda to'lash sohasidagi qonunchilik ijrosi ustidan anazorat. – Toshkent: Bosh prokuratura Akademiyasi, 2019. – B. 6-7.
9. Ijtimoiy himoya yagona reyestri. <https://advice.uz/uz/document/2279>
10. Isropilov M.B. THE ROLE OF PR TECHNOLOGIES IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 729-735.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Йулдошева Умида

Научно-исследовательский институт

«Махалла и семья»,

докторант (PhD)

e-mail: umida_yuldosheva@yahoo.com

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

В современном мире социальное предпринимательство набирает все большую популярность и становится необходимым элементом экономического развития. В настоящее время социальное предпринимательство становится все более значимым в контексте устойчивого социально-экономического развития. Этот тип предпринимательства ориентирован на создание позитивного социального и экономического воздействия, направленного на устранение неравенства, борьбу с бедностью и насущными проблемами, а также на поощрение устойчивого развития. Основываясь на результатах статистических данных, автор анализирует динамику развития социального предпринимательства в Узбекистане за последние 5 лет в региональном разрезе и по основным видам; определяет основные тенденции развития, указывает проблемные направления и предлагает варианты развития социального предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, социально ориентированная предпринимательская деятельность, динамика развития, динамика развития социального предпринимательства.

Yo'ldosheva Umida

«Mahalla va oila» ilmiy tadqiqot instituti,

tayanch doktorant (PhD)

e-mail: umida_yuldosheva@yahoo.com

О'ЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ RIVOJLANISH DINAMIKASI

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda ijtimoiy tadbirkorlik tobora ko'proq ahamiyat kasb etib, iqtisodiy rivojlanishning zaruriy omiliga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tadbirkorlik barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontseptsiyasida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadbirkorlikning bu turi tengsizliklarni, salbiy ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirni, qashshoqlikni bartaraf etish va shu kabi dolzarb muammolarga qarshi kurashishga, barqaror taraqqiyotga ko'maklashishga qaratilmoqda. Statistik ma'lumotlar natijalari asosida maqolada O'zbekiston respublikasida so'nggi 5 yil mobaynida ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanish dinamikasi hududlar kesimida va asosiy yo'nalishlar bo'yicha tahlil

qilingan; rivojlanishning asosiy tendensiyalari belgilab berilgan, rivojlanmayotgan sohalar ko'rsatib o'tilgan va O'zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tadbirkorlik, ijtimoiy yo'naltirilgan tadbirkorlik faoliyati, rivojlanish dinamikasi, ijtimoiy tadbirkorlikning rivojlanish dinamikasi.

Yo'ldosheva Umida

Scientific research institute

«Mahalla and family», PhD student

e-mail: umida_yuldosheva@yahoo.com

DYNAMICS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

Social entrepreneurship gains more popularity and becoming a necessary element of economic development in today's world. Nowadays, social entrepreneurship is becoming more important in the context of sustainable socio-economic development. This type of entrepreneurship is focused on creating positive social and economic impact aimed at eliminating inequalities, combating poverty and other problems, and promoting sustainable development. Based on the results of statistical data, the author analyzes the dynamics of the development of social entrepreneurship in Uzbekistan over the past 5 years in the regional context and by the main types, the main development trends, non-developing areas and proposes options for the development of social entrepreneurship in Uzbekistan.

Key words: social entrepreneurship, socially oriented entrepreneurial activity, dynamics of development, dynamics of development of social entrepreneurship.

ВВЕДЕНИЕ

Узбекистан сегодня находится на новом этапе своего развития, где происходят широкомасштабные политические, административные, экономические и социальные реформы. Данные обстоятельства заставляют рассматривать разнообразные инструменты управления социальными процессами и эффективного решения социальных проблем.

Актуальной становится проблема интеграции процессов экономической устойчивости и социальной стабильности. Подобная ориентация социально-экономического развития и основные задачи определены в Стратегии «Узбекистан-2030», в Стратегии Развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы, Законе Республики Узбекистан «О гарантиях свободы предпринимательской деятельности», Указе Президента от 08.01.2019 года № УП-5614 «О дополнительных мерах по обеспечению дальнейшего развития экономики и повышению эффективности экономической политики», Постановление Президента от 05.08.2021 года № ПП-5214 «О дополнительных мерах по дальнейшей поддержке предпринимательства и развитию кооперации между субъектами предпринимательства и населением в махаллях», Постановление Президента от 24.12.2021 года № ПП-62 «О мерах организации деятельности Агентства по работе махаллабай и развитию предпринимательства при Министерстве экономического развития и сокращения бедности», Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 20.10.2018 года № 841 «О мерах реализации национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года» и в ряде других нормативно правовых актах [1,2,3].

Одним из эффективных инструментов достижения социально-экономической стабильности является социальное предпринимательство. Оно как относительно новое и инновационное явление способствует росту уровня и качества жизни населения, повышению конкурентоспособности и эффективности экономики, что очень актуально именно сейчас в свете кризисных явлений в мировой экономики и замедление темпов экономического роста в связи с пандемией.

В Узбекистане в последнее время уделяется огромное внимание интеграции процессов экономической устойчивости и социальной стабильности, но все же отсутствуют систематизированные научные исследования, направленные на формулировку предложений по эффективному использованию социального предпринимательства как одного из наиболее эффективных инструментов достижения социально-экономической стабильности. Социально-экономические исследования сущности, динамики и перспектив развития социального предпринимательства необходимы для создания эмпирической базы для прогнозирования векторов развития национальной экономики и социальной сферы.

МЕТОДОЛОГИЯ

Статистический анализ количества социально ориентированного бизнеса становится необходимым инструментом для изучения и анализа динамики развития этого сектора экономики. Он позволяет выявлять тенденции и закономерности развития социального предпринимательства, оценивать вклад этого сектора в экономику и улучшение качества жизни людей в стране.

Для проведения анализа количества социально ориентированного бизнеса нами был использован метод сбора данных по определенным шифрам ОКЭД (Общегосударственным классификатором видов экономической деятельности), которые подходят для оценки социальной направленности бизнеса. Мы провели анализ данных за период с 2018 по 2022 год в разрезе регионов Узбекистана.

Был выполнен подсчет количества бизнеса, использующего данные шифры ОКЭД, и был построен график, отображающий динамику роста социально ориентированного бизнеса в выбранных регионах за указанный период времени. Таким образом, была получена информация о том, как меняется количество социально ориентированного бизнеса в зависимости от региона и времени.

Анализ данных позволил выявить регионы, где количество социально ориентированного бизнеса растет быстрее, чем в других регионах, а также определить общую тенденцию роста данного сектора экономики. Полученная информация может быть полезна для разработки стратегии развития социально ориентированного бизнеса в различных регионах Узбекистана, а также для определения потенциальных инвестиционных возможностей в этом секторе.

Статистический анализ был проведен с использованием таких методов статистического анализа как корреляция, метод сравнения средних, частотный анализ, метод сопряжения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Основываясь на результатах статистических данных, мы приведем анализ динамики развития социального предпринимательства в Узбекистане за последние 5 лет в региональном разрезе и по основным видам; определим основные тенденции развития, укажем развивающиеся направления и предложим варианты развития социального предпринимательства в Узбекистане.

Социальное предпринимательство вид предпринимательской деятельности, направленной на решение социальных проблем. Отличие социального предпринимательства от НКО и благотворительности заключается в наличии двойной цели: коммерческой и социальной. Бизнес-модель социального предпринимательства представляет собой самоокупаемую деятельность, приносящую прибыль и прибыль в свою очередь является средством для достижения социальной цели.

Следует отметить, что теории и методологии социального предпринимательства в ракурсе социологического анализа посвящено крайне мало работ не только в Узбекистане, но и в странах СНГ, и за рубежом.

В Узбекистане социальное предпринимательство не исследовано в контексте социального анализа, но все же следует отметить работы по исследованию социальных и экономических процессов таких авторов как М. Бекмуродов, Н.Эгамбердиева, О.Мусурмонова, Р. Убайдуллаева, Ш. Содикова, исследование в сфере предпринимательства проводилось такими авторами как Ш.Абдуллаева, Б.Маматова, Ж.Исакова, Д.Таджибаевой,

И.Рахмонова, Т.Қоралиева, Г.Яхшибоева, И.Алимардонова и в сфере законодательных основ социального предпринимательства работы таких авторов как А.Раджабов, С. Ахророва, А. Қаландаров.

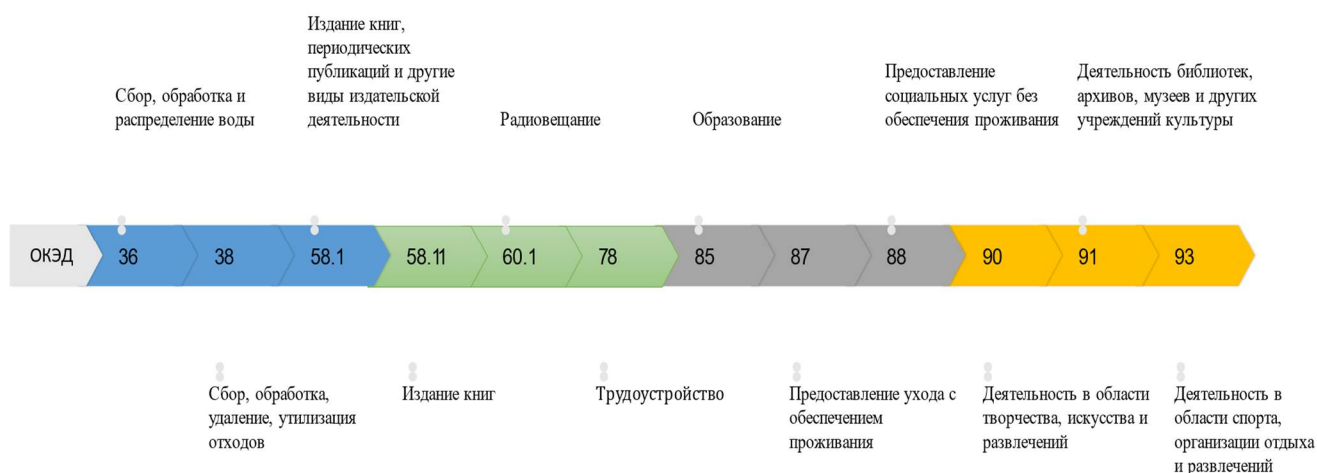
В странах СНГ в последнее время наблюдается подъем интереса к социальному предпринимательству со стороны научного сообщества, в частности истории развития, практическим аспектам и содержательным направлениям развития социального предпринимательства. Особого внимания заслуживают работы М. Баталиной, А. Баркова, И.Миргалиева, Е.Шматковой, М. Волковой.

Среди зарубежных ученых значимый вклад в изучение предпринимательства внесли Р. Кантильон, А. Смит, П. Друкера, Й. Шумпетера, В. Зомбарт, Ф. Найт, И. Кирцнер. Культуру предпринимательства с позиции социального компонента рассматривают А. Рих и Й. Хейзинг. Существенный вклад в изучение теоретических основ и практических аспектов социального предпринимательства внесли Ч. Ледбитер, Г. Диз, Г.Прабу, Дж.Боши, Д. Борнштейн, Ш. Джонсон, В. Дрейтон, Дж. Остин, Г. Салливан Морт, Майр и Мартин, Р. Мартин, С. Осберг.

Дэвид Борнштейн и Сюзан Девис дают следующее определение «социального предпринимательства»: «Социальное предпринимательство - это процесс, посредством которого граждане создают или преобразуют институты для продвижения решений социальных проблем, таких как бедность, болезни, неграмотность, разрушение окружающей среды, нарушения прав человека и коррупция, чтобы сделать жизнь лучше для многих», приводит следующие дифференциации «социального предпринимательства» и «бизнес - предпринимательства» и «социального активизма»: «Основное различие связано с целью или с тем, что предприятие пытается максимизировать. Для социальных предпринимателей суть заключается в том, чтобы максимизировать некоторую форму социального воздействия, как правило, путем удовлетворения насущной потребности, которая неправильно обрабатывается, упускается из виду или игнорируется другими учреждениями. Для предпринимателей суть может заключаться в максимизации прибыли или благосостояния акционеров или в создании постоянной организации, которая обеспечивает ценность для клиентов и значимую работу для сотрудников», «Активизм можно рассматривать как разновидность социального предпринимательства, одну из многих тактик, используемых для продвижения изменений. Самое простое различие заключается в том, что активисты, как правило, стремятся добиться изменений, влияя на принятие решений крупными институтами или изменяя общественное отношение, в то время как социальные предприниматели используют более широкий спектр вариантов, включая создание институтов, которые непосредственно сами реализуют решения» [4]

В связи с отсутствием организационно-правовой формы социального предпринимательства в Узбекистане возникли трудности при анализе динамики развития данной сферы. В рамках нашего исследования мы провели отбор социально ориентированных предприятий по классификатору ОКЭД. Для этого мы руководствовались определением, данным в предшествующих параграфах, и отобрали соответствующие коды ОКЭД, соответствующие предпринимательской деятельности, ориентированному на решение социальных и экологических проблем.

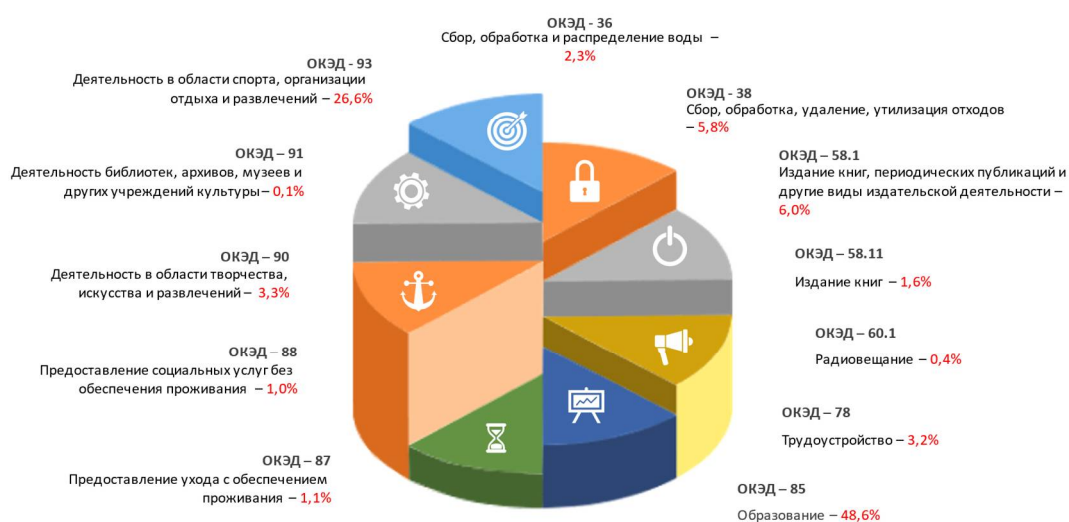
Всего количество субъектов на 1 января 2023 года малого предпринимательства осуществляющих деятельность в области социального предпринимательства в республике составило 15148 субъектов, в соответствии с Общегосударственным классификатором видов экономической деятельности ОКЭД-2 к ним относятся: - 36 - Сбор, обработка и распределение воды, 38 - Сбор, обработка, удаление, утилизация отходов, 58.1 - Издание книг, периодических публикаций и другие виды издательской деятельности, 58.11 - Издание книг, 60.1 - Радиовещание, 78 -Трудоустройство, 85 - Образование, 87 - Предоставление ухода с обеспечением проживания, 88 - Предоставление социальных услуг без обеспечения проживания, 90 - Деятельность в области творчества, искусства и развлечений, 91 - Деятельность библиотек, архивов, музеев и других учреждений культуры, 93 - Деятельность в области спорта, организации отдыха и развлечений.



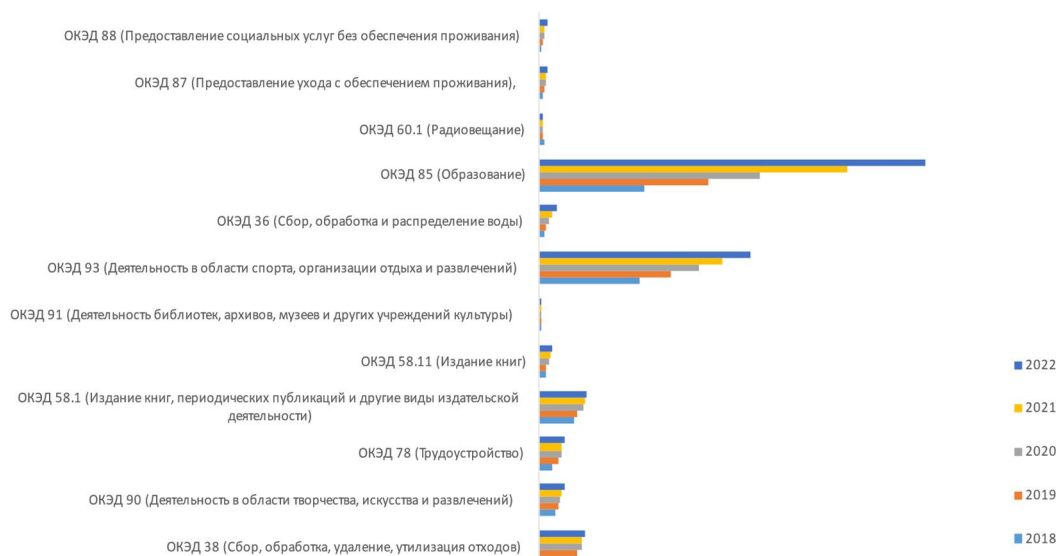
РЕЗУЛЬТАТЫ

В общем количестве субъектов социального предпринимательства сбором, обработкой и распределением воды занимаются – 2,3% субъектов предпринимательства, сбором, обработкой, удалением, утилизацией отходов – 5,8%, изданием книг, периодических публикаций и другими видами издательской деятельности – 6,0%, изданием книг – 1,6%, радиовещанием – 0,4%, трудоустройством – 3,2%, образованием – 48,6%, предоставлением ухода с обеспечением проживания – 1,1%, предоставлением социальных услуг без обеспечения проживания – 1,0%, деятельностью в области творчества, искусства и развлечений – 3,3%, деятельностью библиотек, архивов, музеев и других учреждений культуры – 0,1%, деятельностью в области спорта, организации отдыха и развлечений – 26,6%.

Доля субъектов социального предпринимательства

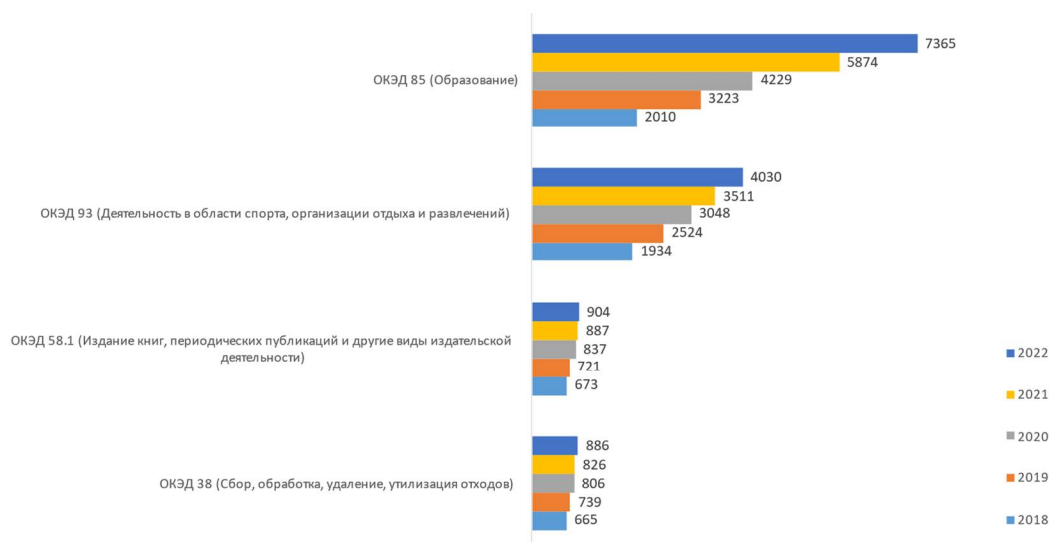


Анализ сфер социально ориентированного предпринимательства показал, что наибольшее количество социально ориентированных субъектов малого предпринимательства составляют субъекты малого предпринимательства в сферах образования, спорта, организации отдыха и развлечений и в издательской деятельности, а наименьшее в сферах деятельности библиотек, архивов, музеев и учреждений культуры, а также в сферах предоставления социальных услуг и радиовещания.

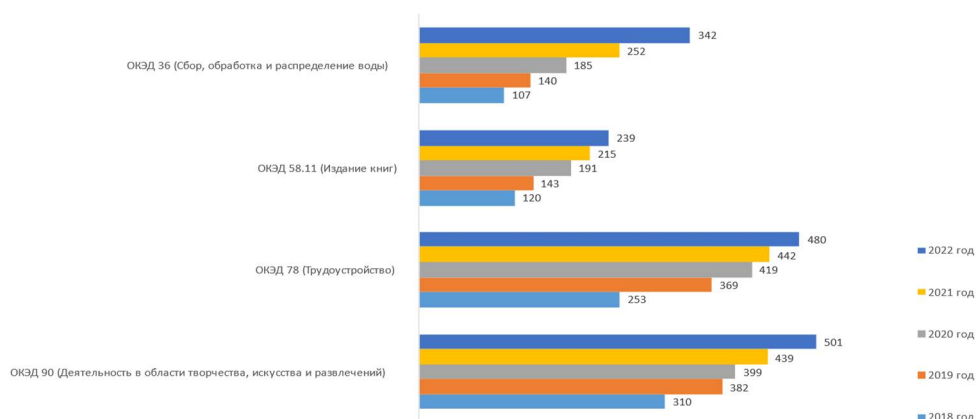


В частности, количество субъектов малого предпринимательства в сфере образования возросло в 3,7 раза на период с 2018 года до 2022 года, тем временем, в сфере спорта, организации отдыха и развлечений в 2,1 раза.

В сфере издание книг, периодических публикаций и других видов издательской деятельности данный показатель составил в 1,3 раза. Следует отметить, что в сфере решения экологических проблем, а именно в сфере утилизации и переработке отходов данный показатель составил в 1,3 раза.

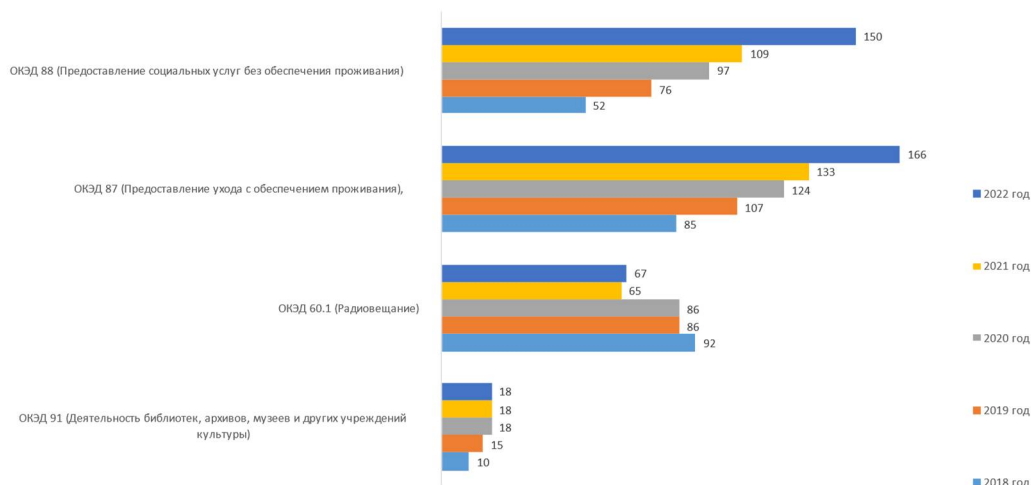


Рост в 1,6 раз с 310 субъектов малого предпринимательства в 2018 до 501 субъектов в 2022 году наблюдается в сфере творчества, искусства и развлечений, тогда как в сфере трудоустройства данный показатель составляет рост в 2 раза.



Наименьшее количество субъектов малого предпринимательства наблюдаются в сферах деятельности библиотек, архивов, музеев и других учреждений культуры, где количество субъектов малого предпринимательства в 2018 года составляло - 10, а в 2022 году - 18.

В сферах предоставления ухода с обеспечением проживания рост количества субъектов малого предпринимательства составил в 2 раза, тогда как в сферах предоставления социальных услуг без обеспечения проживания наблюдается увеличение количества субъектов малого предпринимательства с 52 в 2018 году до 166 до 2023 года.

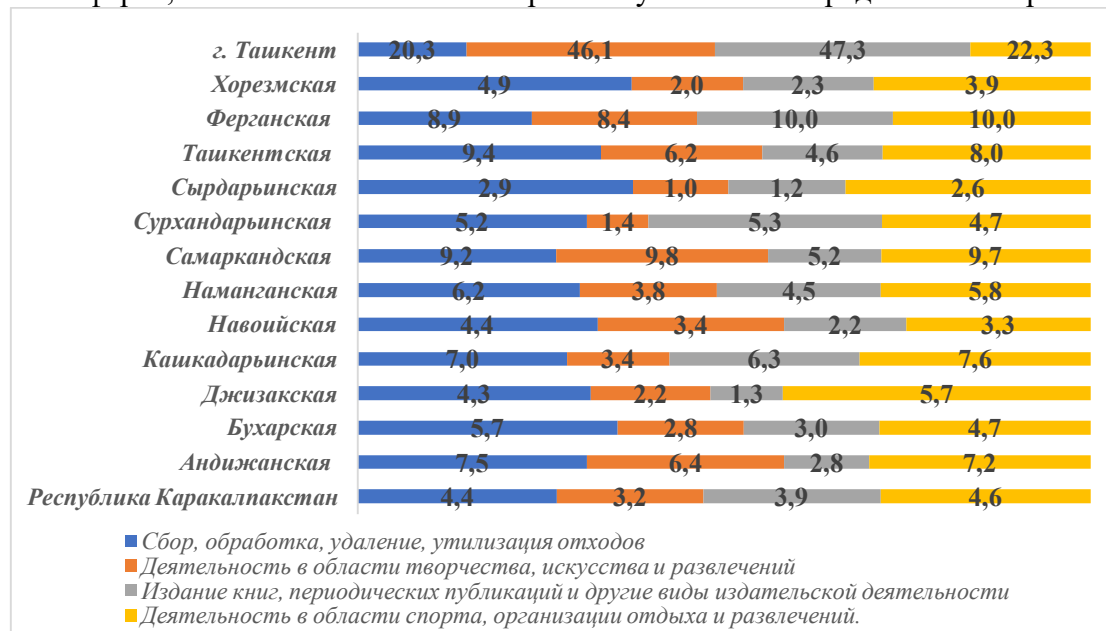


В процессе анализа социально ориентированных субъектов малого предпринимательства в разрезе регионов Республики Узбекистан были выявлены области с наибольшим количеством социально ориентированных субъектов малого предпринимательства и области, где социально ориентированный бизнес недостаточно развит.



Как видно из графика в 2022 году наибольший процент социально ориентированных субъектов малого предпринимательства приходится на город Ташкент (20,3%), Ташкентскую (9,4%), Самаркандскую (9,2%), а наименьший на Сырдарьинскую область (2,9%), Джизакскую (4,3%), Навоийскую (4,4%) области.

Анализ социально ориентированного предпринимательства помог нам определить и выявить взаимосвязь между всеми направлениями социально ориентированного предпринимательства в разрезе регионов Республики Узбекистан. Мы имеем возможность наблюдать, какие сферы развиваются в каждой отдельной области Республики и выявить сферы, в которых наблюдается замедление развития. Таким образом, мы можем определить, какие области успешно развивают социально ориентированное предпринимательство в различных сферах, а какие оказываются в неравных условиях в определенных отраслях.



Так, в сфере сбора, обработка, удаление, утилизация отходов наибольший процент субъектов малого предпринимательства приходится на город Ташкент (20,3%), Ташкентскую (9,4%), Самаркандскую (9,2%) области, а наименьший на Сырдарьинскую (2,9%), и Джизакскую (4,3%) области.

Деятельность в области творчества, искусства и развлечений наибольший процент субъектов малого предпринимательства приходится на город Ташкент (46,1%), Самаркандскую (9,8%) и Ферганскую (8,4%), области, а наименьший на Сырдарьинскую (1,0%), Сурхандарьинскую (1,4%) и Хорезмскую (2,0%) области.

Издание книг, периодических публикаций и другие виды издательской деятельности наибольший процент субъектов малого предпринимательства приходится на город Ташкент (47,3%), и Ферганскую область (10,0%), а наименьший на Сырдарьинскую (1,2%) и Джизакскую область (1,3%).

Деятельность в области спорта, организация отдыха и развлечений наибольший процент субъектов малого предпринимательства приходится на город Ташкент (22,3%), и Ферганскую область (10,0%), а наименьший на Сырдарьинскую (2,6%) и Навоийскую область (3,3%).

ВЫВОДЫ

По итогам проведенного анализа социально ориентированного предпринимательства за последние пять лет можно отметить его увеличение. Это свидетельствует о росте интереса предпринимателей к социальной ответственности и желании внести позитивные изменения в общество.

Таким образом, развития социального предпринимательства является необходимым для обеспечения дальнейшей экономической устойчивости и социальной стабильности страны; немаловажными факторами в данном процессе является:

- формирования нормативно-правовой базы для регуляции основных вопросов социального предпринимательства;
- вопросов преференций и льгот;
- расширения спектра научных исследований социального предпринимательства;
- выявления ресурсного потенциала и социальных проблем регионов при реализации практик социального предпринимательства.

Создание возможностей и условий для развития социального предпринимательства в Узбекистане будет служить эффективным механизмом достижения социально-экономической стабильности путем создания сотни тысяч рабочих мест и новых объектов экономической инфраструктуры. Развитие данного предпринимательского направления поможет вовлечь в бизнес слабозащищенные социальные слои, и решением ряда социальных проблем.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 12.09.2023 г. № УП-158 О Стратегии «Узбекистан-2030» – www.lex.uz
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022 г. № УП-60 О Стратегии Развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы – www.lex.uz
3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 20.10.2018 года № 841 “О мерах реализации национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года” – www.lex.uz
4. Дэвид Борнштейн Как изменить мир. Социальное предпринимательство и сила новых идей=How to change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. – М: Альпина Паблишер, 2015. – 496с.
5. Джилл Кикал, Томас Лайонс. Социальное предпринимательство: миссия — сделать мир лучше = Understanding Social Entrepreneurship: The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World. — М.: Альпина Паблишер, 2014. — 304 с.
6. Москвская А. Социальное предпринимательство в России и в мире: практика и исследования / А. Москвская. М.: НИУ «Высш. школа экономики», 2011. 284 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер; пер. с нем. М.: Прогресс, 1982. 455 с.
8. Drayton W. The citizen sector: Becoming as entrepreneurial and competitive as business / W. Drayton // California Management Review, 2002. №44 (3). P. 120-132.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Hojiyev ZavqiddinO'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARINING KASBIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY YONDASHUVLARI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola davlat fuqarolik xizmatchilarining salohiyatini rivojlantirishning nazariy jihatlariga bag'ishlangan. Xususan, davlat xizmatining samaradorligi davlat xizmatchilarining professional jihatdan yetarli bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishiga e'tibor qaratilgan. Bunda, sotsiologik yondashuvni qo'llagan holda professional rivojlanish bosqichlarini individning bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o'tishi orqali ko'rsatib o'tilgan va mazkur sohada sotsiologiyaning mumtoz namoyandalarining qarashlari tahlil qilingan. Davlat kadrlar siyosatining asosiy vazifalari sifatida yuqori darajadagi professional kadrlar tarkibini shakllantirishda xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, zamonaviy kasbiy ko'nikmalarini, shaxsiy va ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirib borish masalalarini yoritilgan. Davlat xizmatchilarining salohiyatini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: davlat fuqarolik xizmati, kasbiy salohiyatni rivojlantirish, professional rivojlanish, professional bilim olish, kasbiy mahorat, kompetensiya, «lifelong learning», «soft skills», «hard skills».

Хожиев Завкиддин

Независимый соискатель

Национального университета Узбекистана,

Доктор философии по социологическим наукам (PhD)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена теоретическим аспектам развития потенциала государственных гражданских служащих. В частности, акцентировано внимание на зависимость эффективности государственной службы от профессионализма, необходимых знаний, квалификации и навыков государственных служащих. При этом, с использованием социального подхода этапы профессионального развития изложены через переход индивида из одного социального слоя в другой и проанализированы взгляды социологов-классиков. Освещены вопросы подготовки, переподготовки и повышения квалификации, развития

современных профессиональных навыков, личных и духовно-нравственных качеств высококвалифицированного кадрового состава как основные задачи кадровой политики государства. Проведен анализ социальных факторов, влияющих на развитие потенциала государственных служащих.

Ключевые слова: государственная гражданская служба, развитие профессионального потенциала, профессиональное развитие, получение профессиональных знаний, профессиональное мастерство, компетенция, «lifelong learning», «soft skills», «hard skills».

Khojiev Zavkiddin

Independent researcher of the National University of
Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophy in Sociology (PhD),

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL POTENTIAL OF PUBLIC CIVIL SERVANTS

ANNOTATION

This article is devoted to the theoretical aspects of developing the potential of state civil servants. In particular, attention is focused on the dependence of the effectiveness of the civil service on the professionalism, necessary knowledge, qualifications and skills of civil servants. At the same time, using the social approach, the stages of professional development are outlined through the transition of an individual from one social layer to another and the views of classical sociologists are analyzed. The issues of training, retraining and advanced training, development of modern professional skills, personal and spiritual and moral qualities of highly qualified personnel as the main tasks of the state personnel policy are covered. An analysis of social factors influencing the development of the potential of civil servants was carried out.

Key words: state civil service, development of professional potential, professional development, obtaining professional knowledge, professional skills, competence, “lifelong learning”, “soft skills”, “hard skills”.

KIRISH

Hozirgi kunda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar davlat xizmatchisi faoliyatini sifat jihatdan o'zgartirishni talab qiladi. Davlat xizmatchilarining salohiyatini rivojlantirish masalasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, kasbiy faoliyat bilan bog'liq tizimda shaxsni rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz va dinamik jarayon hisoblanadi. Davlat xizmatining samaradorligi birinchi navbatda davlat xizmatchilarining professional jihatdan yetarli bilimga egaligida aks etadi. Xodimlar kasbiy mahorati va bilim darajasi pastligi sifatsiz qarorlarni qabul qilishga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy taraqqiyot sharoitida davlat xizmatchilariga qo'yilayotgan talablarga e'tibor qaratiladigan bo'lsa, birinchi navbatda yuqori bilimga, keng dunyoqarashga, teran tafakkurga ega, tanqidiy fikrlay oladigan, muammolarni tezkorlik bilan hal qiladigan, tezkor qarorlar qabul qila oladigan, muammoni o'rganish va tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari talab etilayotganini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur, degan g'oyalari siyosiy jihatdan ahamiyat kasb etib borayotganligini ko'rish mumkin [1]. Shu sababli professional davlat apparatini shakllantirish mamlakatni strategik rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Bu o'z navbatida davlat xizmatida malakali kadrlarni tayyorlash masalasini kun tartibiga dolzarb qilib qo'ymoqda.

METODOLOGIYA

Shaxsni jamiyatda rivojlantirishning sotsiologik tahlili O.Kont, G.Spenser, P.Burdye, G.Zimmel, E.Dyurkgeym, P.Sorokin va boshqa olimlarning ishlarida asoslab berilgan bo'lib, ular ijtimoiy xulq-atvor, individlarning jamiyatdagi roli, barqaror ijtimoiy amaliyot va boshqa tayanch tushunchalar sifatida ko'rsatib berishgan va "... jamiyat shunga intilishi lozimki, bunda shaxs o'z qobiliyatlarini rivojlantira olishi lozim ..." deb ta'rif berishgan [2].

Sotsiologik yondashuvni qo'llagan holda professional rivojlanish bosqichlarini individning bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o'tishida ko'rish mumkin. Masalan, maktab bitiruvchisi yoki abituriyent maqomidan talabaga, mutaxassisni – davlat tashkilotining xizmatchisi maqomiga o'zgarishida namoyon bo'ladi.

ASOSIY QISM

Har qanday demokratik mamlakat davlat xizmatidagi mansabdor shaxslarning o'z vakolati doirasida professional bo'lishiga va fuqarolarga yuqori darajadagi xizmatni ko'rsata olishi lozimligiga intiladi. Davlat xizmatchisi o'z malakasini uzluksiz ravishda oshirishi va shu orqali lavozim pog'onalarida bosqichma-bosqich o'sib borishiga erishadi. Davlat xizmatchilarini tayyorlash va malakasini oshirish – bu davlat xizmatida inson kapitalini rivojlantirishning muhim elementi hisoblanadi. Ta'lim mamlakatning, inson kapitalining taraqqiyot darajasiga bevosita ta'sir etuvchi omil. Olimlarning ta'rifiga ko'ra, ta'lim – «murakkab va serqirra jarayon hisoblanib, mazkur jarayon ilmiy asosda tashkil etilgandagina kutilgan samarani berishi mumkin» [3]. Bilim jamiyatdagi ijtimoiy tuzilmalarni takomillashtirish va davlat xizmatchilari professionalligining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Davlat kadrlar siyosatining asosiy vazifalaridan biri bu davlat fuqarolik xizmatida yuqori darajadagi professional kadrlar tarkibini shakllantirishdan iborat [4]. Shuni yodda tutish lozimki, xodimlarni professional rivojlantirish tizimi davlat fuqarolik xizmati tizimining ajralmas qismi bo'lib, davlat kadrlar siyosatining doimiy ta'sir doirasida turadi.

Yetakchi ekspert olimlar eng nufuzli oliy ta'lim muassasalarini tamomlagan salohiyatli bitiruvchilarining olgan bilimlari besh yildan so'ng eskirishini va muntazam yangilab borish lozimligini ta'kidlab o'tishgan. Jumladan, fransuz sotsiologi P.Berto tomonidan «kompetentlikni yarim parchalanish davri» tushunchasi muomalaga kiritilgan bo'lib, inson tahsil olish davrida olgan bilimlarining yarmi muayyan vaqt oralig'ida eskirib boradi. 1950-yillarda boshlangan ilmiy-texnik inqilob davrida ushbu muddat taxminan 10 yilni tashkil qilgan bo'lsa, bugungi kunda ushbu muddatni 3-4 yilni qamrab olmoqda (ayrim faoliyati turlari bo'yicha ushbu jarayon yanada qisqarishi mumkin).

Davlat xizmatchilarining professional rivojlanishiga bo'lgan yondashuvlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, nazariy tadqiqotlarda bu jarayon ko'p qirrali bo'lib, ushbu holat o'z kasbining yetuk mutaxassisi sifatida rivojlanib borishida, professional ta'lim olishida, malakasi oshishida, karyerasining o'sishida va umuman davlat xizmatini o'tashida o'z aksini topadi. Ta'kidlash lozimki, davlat fuqarolik xizmatini tartibga soluvchi qonun hujjatlarida ham xodimlarning professional rivojlanishiga va lavozim pog'onalarida o'sishini belgilab beruvchi normalarga keng o'rin berilgan.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 8-avgustdagi O'RQ-788-son "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonunining 42-moddasida davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasini uzluksiz ravishda oshirishdan maqsad uning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni egallashi uchun shart-sharoitlar yaratishdan iboratligi belgilab qo'yilgan [5]. Shuningdek, qayta tayyorlash, malaka oshirish va mustaqil ta'lim olish davlat fuqarolik xizmatchisining kasbiy kompetensiyasini uzluksiz ravishda oshirishning asosiy shakllari sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shu sababli davlat xizmatchilarining professional rivojlantirish o'rganish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Qonunga muvofiq davlat organlari davlat fuqarolik xizmatchilarini qayta tayyorlashni, ularning malakasi oshirilishini va ta'lim olishini muntazam ravishda tashkil etadi.

Mamlakatimizda davlat fuqarolik xizmati yuqori darajada tashkil qilingan, huquqiy jihatdan mustahkamlangan, kechayotgan jarayonlarni chuqur tahlil qila oladigan, olib borilayotgan islohotlarning istiqbolini ko'ra oladigan va qabul qilinayotgan qarorlarni hayotimizga olib kira oladigan professional bilan to'ldirilgan bo'lishi lozim.

«Professional rivojlanish» tushunchasi «professional bilim olish» tushunchasiga qaraganda keng ma'noga ega. Professional bilim olish – bu davlat xizmatchisining bilimi va bilishi zarur bo'lgan

jihatlar orasidagi farq bo'lsa, professional rivojlanish – bu xizmatchining butun faoliyati davomida kasbiy malaka va qobiliyatlarini rivojlantirishga bo'lgan harakat sifatida tushunish mumkin. Bunda rivojlanish nafaqat tajribasini oshirish, maxsus bilim, mahorat va ko'nikmalarni egallashi, balki muhim ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarini rivojlantirishni ham o'zida mujassamlashtiradi.

Davlat fuqarolik xizmatchilarini professional rivojlantirishni boshqarish masalasiga murakkab va ko'p qirrali sifatida tizimli yondashuvni talab qiladi. Xodimlarni yuqori darajadagi professional tayyorlash quyidagi komponentlardan iborat:

birinchidan, kompetensiyalar modelini yaratish – insonning samarali ishlash uchun zarur bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi tizim. Ushbu tizim davlat xizmatchilarining tashkilotni samarali ishlashi, maqsadiga erishishi va vazifalarni amalga oshirishiga ta'sir qiluvchi bilimi, qobiliyati, malakasi va shaxsiy ishchanlik sifatlariga bo'lgan yagona talablarni aniqlab olish uchun ishlab chiqiladi.

Kompetensiyalar modeli rahbarlar va inson resurslari bilan ishlash bo'linmalari uchun amaliy boshqaruv instrumenti bo'lishi lozim. Bunda, lavozim yo'riqnomalari va talablarini ishlab chiqish, xodimni baholash, rejalashtirish, talabgorlarni tanlash va moslashishi, xodimlarni o'qitish va rivojlantirish rejalarini shakllantirish, nomoddiy motivatsiyalash, shuningdek, ustoz-shogird tizimi, kadrlar rezervi va rotatsiyani shakllantirish uchun amaliy jihatdan qulay bo'lishini e'tiborga olish lozim.

Ikkinchidan, davlat xizmatchilari faoliyati samaradorligini kompleks baholash. Baholash natijalari tahliliga asosan xodimni yoki tashkilotni kelgusida rivojlantirish uchun tegishli reja ishlab chiqilishi lozim. Rivojlantirish tizimi xodimning aniq imkoniyatlari va kompetensiyalarga asoslangan holda ishlab chiqilishi lozim. Bunda professional rivojlantirish masalasi xizmatchini yangi majburiyatlari, lavozimni o'zlashtirishi, yangi vazifalarni hal qila olish jarayoniga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Uchinchidan, individual rejalar asosida xizmatchilarni shaxsiy professional rivojlanishini kuzatib borish. Bunda rahbarlik rezervidagi, yosh xodimlarni rahbarlik lavozimiga tayyorlash, amaliy rivojlantirish rejalarini bajarishga, jamoani yoki xodim faoliyati samaradorligiga ta'sir qiluvchi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi shaxsiy va ishchanlik potensialini rivojlantirishni ta'minlab borish zarur.

Ko'rsatib o'tilgan yondashuvlarning e'tiborli jihatlari quyidagilardan iborat: istiqbolda xodimni tashkilotga sodiq qilib tayyorlash va shakllantirish imkoniyatini mavjudligi; mehnat bozorida malakali kadrlar tanqisligi sharoitida malakali mahalliy kadrlarni tayyorlashga imkoniyat yaratilishi; xodimlarni o'zini-o'zi takomillashtirishni rag'batlantirish orqali xizmatchilarning umumiy malakasini oshirish va boshqalar.

To'rtinchidan, amaliy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va joriy qilish, bunda ta'lim trayektoriyasining individual jihatlarini e'tiborga olgan holda keng tarkibdagi ta'lim kurslarini yo'lga qo'yish lozim.

Davlat fuqarolik xizmatchilarining professional rivojlantirish deganda kasbiy mahorati va malakasini oshirishi orqali shaxsiy sifatlarining o'zgarish jarayoni tushuniladi [6].

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ilmiy yondashuvlarga asosan «professional rivojlantirish» tushunchasi keng qirrali xususiyatlarga ega va uning quyidagi tarkibiy tuzilishlarini ko'rsatib o'tish mumkin:

- 1) professional-malakaviy rivojlantirish, davlat xizmatchilarini o'qitish va mustaqil ta'lim olishi orqali yangi kasbiy bilim va malakasini rivojlantirish;
- 2) lavozim pog'onalarida professional rivojlantirish, davlat xizmatchisini aniq bir davlat tashkilotida foydalanish uchun va lavozim pog'onalarini o'stirish;
- 3) shaxsiy-professional rivojlantirish, o'zgaruvchan integrativ jarayon bo'lib, xizmat faoliyatida o'zini ko'rsata olishi va rivojlantirishga tayyorlovchi shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini o'zgarishiga bog'liq;
- 4) professional-etikasini rivojlantirish, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda shaxsiy va axloqiy-madaniyatini yuksaltirish;

5) xizmat faoliyatida til bilishini rivojlantirish, ya'ni til bilishi va nutq madaniyatini, shu jumladan fikrlarini yozma ravishda ifoda eta olishi lozim;

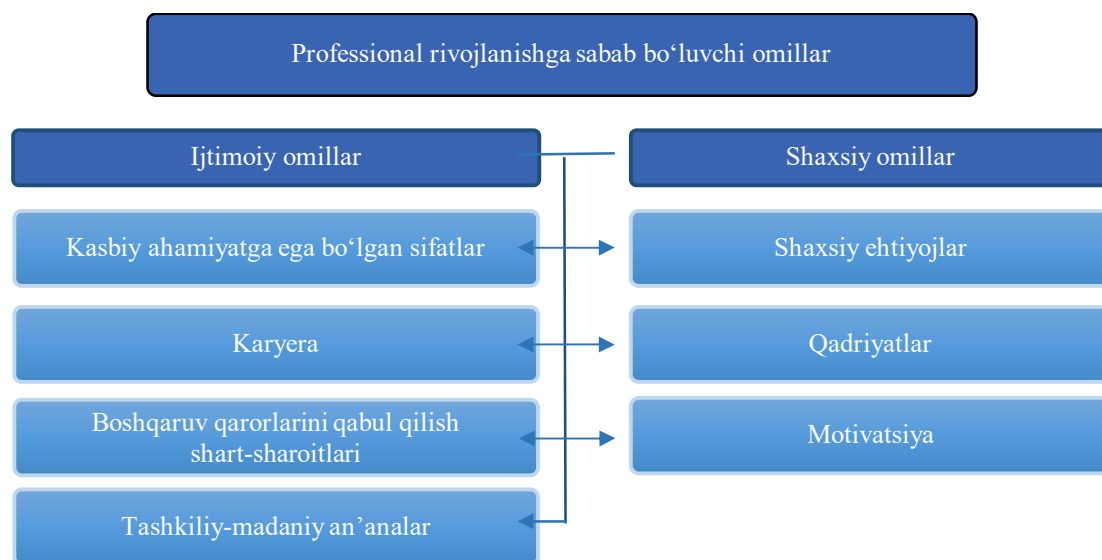
6) axborot-texnologik jihatdan rivojlantirish, bugungi raqamlashgan jamiyatda bu boradagi bilim va malakalarini oshirib borishi.

Rus olimi P.G.Sidorov professional rivojlanishining yana bir diqqatga sazovor jihatini, ya'ni davlat tashkilotlarida xizmat karyerasining lavozim pog'onalaridan bosqichma-bosqich o'tishni nazarda tutuvchi professional rivojlanishni ajratib ko'rsatadi. Bunday sifatli rivojlanish xodimlarning lavozim pog'onalaridan bosqichma-bosqich karyerasining o'sib borishida, ya'ni shaxs maqomining o'zgarishida namoyon bo'ladi [7].

Davlat fuqarolik xizmatchisini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish xodimning kasbiy o'sishi bilan bevosita bog'liq jarayon hisoblanadi. Kasbiy o'sish tushunchasining mazmuni ko'p qirrali bo'lib, uning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin: kasbiy-malaka oshirish, odatda davlat xizmatchilarini tayyorlash va mustaqil ta'lim, ya'ni, ularning yangi bilim va tajribaga ega bo'lishi bilan bog'liq; kasbiy-lavozim bo'yicha rivojlanish, bu lavozimda o'sishi bilan bog'liqdir, xizmatchini ham muayyan davlat organida, ham (xizmat rotatsiyasini hisobga olgan holda) davlat boshqaruvining butun tizimi manfaatlarini yo'lida ishlatish imkoniyati beradi; shaxsiy-kasbiy rivojlanish, xizmatchi o'z faoliyati davomida o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon qilishga tayyorlik va imkoniyatlarni ta'minlaydigan, shaxsiy va kasbiy xususiyatlarning o'zgarishi bilan bog'liq [8].

Ayrim ekspertlarning fikriga ko'ra, davlat xizmatchilarining ta'lim olishi boshqa sohadagi mutaxassislariga qaraganda keng qamrovli bo'lishining e'tiborga olish, bunda ularning shaxsiy va ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirib borish zarur bo'ladi.

Shuningdek, so'nggi yillarda o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar natijalari davlat xizmatchilarining oliy o'quv muassasalaridagi professional ta'lim olishi jarayonida professional moslashuvi, professional ijtimoiylashuvi va professional oriyentatsiyasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib borayotganligini ko'rsatmoqda. Quyidagi rasmda davlat xizmatchilarining professional rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va shaxsiy omillar ko'rsatib berilgan.



1-rasm. Professional rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va shaxsiy omillar

Amerikalik olim D.Syuperning fikriga ko'ra, ijtimoiy va shaxsiy omillarning birgalikda olib borilishi orqali xodimning professional rivojlanishini muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Yuqori darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy maqomi va intellektual qobiliyatlari individning sifatli ta'lim olishiga xizmat qiladi. Yetarli bilimga ega bo'lgan insonlar o'z imkoniyatlari va resurslarini samarali foydalanishadi, professional rivojlanish barqarorlashib boradi [9].

Ta'kidlash lozimki, yoshi kattalarni «muntazam o'qitish» bugungi kundagi yangi tushuncha emas. Antik davrlardan buyon Senekaning «umrbod yasha – umrbod o'qi» mazmunidagi ibratli ma'naviy so'zlari insonlarning umri davomida salohiyatini oshirishga undab kelgan [10].

Uzluksiz ta'lim tizimi («continuing education») va keng tarqalgan «Lifelong Learning» («hayot davomida ta'lim olish») ta'lim strategiyasining taqqoslagan holda shuni aytish mumkinki, ko'rsatib o'tilgan jarayonlarning asosiy g'oyasi individni butun hayoti davomida rivojlantirishni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu tamoyillar asosida davlat xizmatchilarining salohiyatini oshirish, ayniqsa butun faoliyati davomida zarur bo'lgan ko'nikmalarini rivojlantirib borishga e'tibor qaratilgan.

Sotsiologik nuqtayi nazardan individning ijtimoiy xulq-atvori kontekstida xodimlarning professional jihatlari ko'zga tashlansa, davlat xizmatchilarining professional xususiyatlari kasbiy funksiyalarni amalga oshirish jarayonida shaxsiy sifatlari va xulq-atvorining o'ziga xos xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi. Shu o'rinda professional funksiyani T.Parsons professionallikni keng tarqalgan Agil (Adaptation – Goal – Attainment – Integration – Latency) tarkibiy funksionalizm nazariyasi orqali ko'rib chiqadi [11].

Davlat xizmatchilari salohiyatini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi obyektiv, subyektiv va subyektiv-obyektiv omillar quyidagi rasmda ochib berilgan.



2-rasm. Davlat xizmatchilari salohiyatini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar

Afsuski, zamonaviy taraqqiyot sharoitida davlat boshqaruvi jarayonidagi ayrim byurokratik to'siqlar davlat xizmatchilari salohiyatini oshirish jarayonini real hayotga moslashtirgan holda amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Prezidentimiz kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish masalasiga to'xtalib, «Oldimizga qo'ygan maqsad-muddaolarga yetish uchun kadrlarning amaliy zaxirasini shakllantirish, ularni tayyorlash va qayta tayyorlashning muhim masalalarini o'z ichiga oladigan maqsadli dasturni ishlab chiqish vaqti keldi, deb o'ylayman. Asosiy vazifa — bu yuqori kasb mahorati va zamonaviy tafakkurga ega, puxta o'ylangan, har tomonlama to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, belgilangan maqsadlarga erishadigan rahbarlar va mansabdor shaxslarning yangi tarkibini shakllantirishdan iborat», deya ta'kidlagan [12].

O'zbekistonda davlat xizmatchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali ularning salohiyatini rivojlantirish tizimini muntazam tahlil etib borish, undagi muammolarni ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatdan o'rganib borish orqali mazkur tizimni yanada takomillashtirish va modernizatsiyalashga qaratilgan tegishli xulosa, amaliy takliflar ishlab chiqish muhim o'rin tutadi.

Shunday qilib, davlat kadrlar siyosati tamoyillarini shakllantirishning yetakchi tendensiyasi kadrlar tarkibining professional mahoratini oshirish orqali davlat xizmatchilarining salohiyatini rivojlantirishdan iborat bo'lsa, professional sifatlarni rivojlantirish vazifasi kasbiy kompetensiyalarini oshirishga e'tibor qaratilishi bilan o'zgartirildi. Davlat xizmatchilarining salohiyatini rivojlantirish

masalasi mehnati faoliyati va xizmatni o'tash bosqichlarida turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 8-avgustdagi «Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida»gi O'RQ-788-son Qonunining 21-moddasida zimmasiga yuklatilgan vazifalarni samarali amalga oshirish uchun kasbiy kompetensiyasini shakllantirish davlat fuqarolik xizmatchisini qayta tayyorlashni, uning malakasini oshirishni, ta'lim olishini tashkil etish hisobidan ta'minlanishi belgilab qo'yilgan [5].

Davlat xizmatchilarini butun faoliyati davomida malakasini muntazam ravishda oshirib borish va ulardagi ta'lim madaniyatini yuksaltirish kelgusida davlat fuqarolik xizmatida yuqori darajadagi samaradorlikka erishish uchun muhim ahamiyatga ega [13].

Bugungi kunda kechayotgan jarayonlar davlat xizmatchilaridan tez moslashuvchanlikni, yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarni bilishini taqozo qilmoqda. Davlat xizmatiga nomzodlar ishchanlik va shaxsiy sifatlari, professional mahorati va egallagan ko'nikmalari asosida ishga qabul qilinadi. Davlat xizmatchilarining salohiyatini oshirish masalasi ularni keyingi ta'lim olishini taqozo qiladi. Davlat boshqaruv qarorlarini samarali va sifatli qabul qilish xodimlarning keyingi sifatli ta'lim olishiga bog'liq jarayon hisoblanadi.

Respublikamizda 2022-yilda davlat xizmatchilari o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, bugungi kundagi zamonaviy davlat xizmatchisi quyidagi ko'nikmalar (soft skills)ga ega bo'lishi lozim hisoblanadi. Jumladan, muloqot qilish (71%), kechayotgan o'zgarishlarga moslashuvchanlik (63%), tanqidiy fikrlash (50%), loyihani boshqarish (47%), muammoni hal etish (70%), emotsional intellekt (37%), ziddiyatlarni boshqarish (45%) va jarayonlarni takomillashtirish (58%) kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligi bildirilgan. Ko'rsatib o'tilgan javoblar tahlili shuni ko'rsatadiki, muloqot qilish, muammolarni hal qilish va kechayotgan jarayonlarga nisbatan moslashuvchanlik kabi ko'nikmalar bugungi kunda davlat xizmatchilarining faoliyatidagi asosiy mezonlardan bo'lib qolmoqda.

ManpowerGroup kompaniyasi tomonidan o'tkazilgan "Bandlik istiqbollari tadqiqoti" (The Employment Outlook Survey) mavzusidagi so'rov natijalariga muvofiq, ish beruvchilar tomonidan eng ko'p talab qilinadigan va eng ko'p qadrlanadigan shaxsiy xususiyatlar (soft skills) beshtaligini ham ma'lum qildi: 1) ishonchlilik va shaxsiy intizom; 2) chidamlilik va moslashuvchanlik; 3) mulohazakorlik va muammolarga yechim topa bilish; 4) ijodkorlik va o'ziga xoslik; 5) tanqidiy fikrlash va tahlil qilish [14].

Darhaqiqat, zamonaviy taraqqiyot sharoitida davlat xizmatchilarining salohiyatini muntazam oshirish, ularni bugungi kun talablariga moslashtirib borish zarurligini ko'rsatmoqda. Jahon iqtisodiy forumining (WEF) «Ish o'rinlari kelajagi 2020» hisobotida 2025-yilda dolzarb ahamiyat kasb etishi mumkin bo'lgan quyidagi 15 ta top ko'nikmalar (soft skills) ro'yxati taqdim etilmoqda [15].



3-rasm. 2025-yilda eng dolzarb bo'ladigan 15 ta ko'nikmalar (soft skills)

Ko'rsatib o'tilgan jadvaldan ko'rinib turibdiki, tahliliy fikrlash, innovatsiyalarga nisbatan ochiqlik, faol o'rganish, o'z ustida ishlash, kompleks muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlar xodimlardan eng ko'p talab qilinadigan ko'nikmalar sifatida joy olgan. Shu sababli, yangi texnologiyalar davri kelgusida tanqidiy fikrlay va tahlil qila oladigan, faoliyatiga ijodiy yondashuvchi, tashabbuskor, tashkilotchilik va liderlik qobiliyatlariga ega bo'lgan hamda ijtimoiy ta'sir qila olish ko'nikmalariga ega xodimlarga bo'lgan ehtiyojni tubdan oshiradi.

Mutaxassislar davlat xizmatchilariga qo'yiladigan quyidagi ikkita jihatlarni ajratib ko'rsatadilar. Birinchisi – o'z ishiga bo'lgan mas'uliyatni tubdan o'zgartirish, shaxsiy javobgarlikni oshirish bo'lsa, keyingi ustuvor jihat – davlat xizmatchilariga bildirilgan ishonch, vazifaga munosib ravishda bilim, tajriba va yuqori malakaga ega bo'lishlari, o'z ishining ustasi va sohaning sirlarini har tomonlama chuqur bilishlaridir [16].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Yangi O'zbekistonga xalqimizning orzu-intilishlarini teran anglaydigan, unga sadoqat bilan xizmat qilishni muqaddas burch, deb biladigan, bilimdon va qat'iyatli rahbarlar zarur. Davlat xizmatiga yuksak intellektual salohiyat va yangicha tafakkurga ega, mustaqil fikrlovchi, vatanparvar va o'z xalqiga sodiq, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirgan, yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilishga qaratilgan kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettiramiz, deb ta'kidlab o'tgan [17].

Shu o'rinda, mamlakatimizdagi davlat fuqarolik xizmatchilarining malakasini oshirish masalalarini tahlil qilishdan oldin 2022-yilda 1200 dan ortiq davlat fuqarolik xizmatchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga to'xtalib o'tish lozim. Xususan, respondentlarga mehnat faoliyatingizda malaka oshirish va professional salohiyatni oshirib borish kerak, deb hisoblaysizmi mazmunidagi savol bilan yuzlandik va ulardan turli natijalar olindi. So'rovda ishtirok etganlarning 51% mehnat qilayotgan tashkilotlaridagi malaka oshirish imkoniyatlarini ijobiy baholagan. Shu bilan birga, respondentlar ko'plab tashkilotlar o'z sohalari bo'yicha tayyorlash va malaka oshirish tizimini yetarli darajada qo'llab-quvvatlamaydilar, bu esa o'z navbatida mehnat unumdorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ishtirokchilarning 70,8% qismi albatta, malaka oshirish va kasbiy tayyorgarlik orqali davlat xizmatchilarining salohiyatini oshirib borish lozim, degan fikrni ilgari surdilar. Bu albatta ijobiy jihatlardan biri hisoblanadi. Chunki globallashtiruv davrida ilm-fan va texnika shiddat bilan rivojlanib borishi davlat xizmatchilaridan yangi zamonaviy bilimlarni yanada o'zlashtirishlarini taqozo qiladi. 20,8% ishtirokchilar xodimlarning professional salohiyatini oshirish orqali mehnat faoliyatini takomillashtirib borishga erishiladi, degan mulohazani ilgari surmoqdalar. 2,8% respondent esa mehnat faoliyatida kasbiy tayyorgarlik muhim ahamiyat kasb etmaydi, degan fikrni bildirishdi. Umumiy nuqtayi nazardan olib qaraladigan bo'lsa, deyarli 90% dan ortiqroq so'rov ishtirokchilari mehnat faoliyatida tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish zarurligini qo'llab-quvvatlashmoqda. Umuman olganda, bugungi kundagi raqobatni muvaffaqiyatli yengib o'ta oladigan xodimni yaratish uchun tashkilotlar va kompaniyalar ikki yo'nalishda harakat qilishlari zarur bo'ladi. Xususan, texnologik o'zgarishlar va bozor ehtiyojlariga muvofiq ko'nikma va bilimlarga ega bo'lgan talabgorlarni ishga yollash, ularni tayyorlash va monitoring qilish tizimini shakllantirish hamda "Lifelong Learning" g'oyasini ilgari surish orqali uzluksiz mustaqil ta'lim olish dolzarb bo'lib qoladi. Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard natijasi ko'p jihatdan davlat xizmatchilariga va ularning professional mahoratiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan ham davlat xizmatchilarining salohiyatini oshirish sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish dolzarb masala sifatida o'z yechimini kutmoqda.

XULOSA

Yuqorida tahlil qilingan nazariyalar va fikrlarning xulosa qilib, davlat fuqarolik xizmatchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash ularning kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash orqali ularning salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, davlat xizmatini o'tashdagi muhim bosqich sanaladi. Davlat xizmatchilarining salohiyatini rivojlantirish bo'yicha o'rganilgan tajriba asosida quyidagi taklif va mulohazalar bildiriladi:

birinchidan, malakali davlat xizmatchilar korpusini yaratish, tizimlilikka asoslangan uzluksiz ta'lim tizimi («continuing education») va «Lifelong Learning» («hayot davomida ta'lim olish») ta'lim strategiyasini davlat xizmatiga joriy etish;

ikkinchidan, bugungi kun talablaridan kelib chiqqan holda, raqamli texnologiyalar yordamida (*elektron kitoblardan foydalanish, raqamli kontentni yaratishga*) ta'limni yangicha yondashuvlar asosida davlat xizmatchilari faoliyatining samaradorligini baholash natijalari asosida ularning malakasini oshirish kurslarini ishlab chiqish;

uchinchidan, davlat xizmatchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishda ularning nafaqat professional bilimlarini (hard skills), balki qobiliyatlari, ijtimoiy va boshqaruv faoliyatiga oid ko'nikmalarni (soft skills) rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlarni ta'lim jarayoniga keng tatbiq qilish lozim.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь // <https://president.uz/uz/lists/view/3324>
2. Сорокин П. Система социологии. Социологическая аналитика: учение о строении сложных социальных агрегатов. – М.: Наука, 1993. Т. 2. – С. 316.
3. Юсупов А.Т. Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар давлат аттестацияси: методологик-услубий, норматив-ҳуқуқий ва илмий ташкилий йўналишлари. –Тошкент, 2013. – Б. 99.
4. Проблемы профессионального развития и кадровых процессов на государственной гражданской службе: социологический анализ: монография / под общ. ред. А.И. Турчинова. – М.: Издательство ООО «Буки Веди», 2014. – С 8.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги «Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида»ги ЎРҚ–788-сон Қонуни // <https://lex.uz/uz/docs/6145972>.
6. Богдан Н.Н., Бушуева И.П. Управление непрерывным профессиональным развитием государственных гражданских служащих (региональный аспект). Монография. РАНХиГС, Сиб. ин-т упр. – Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2014. – С. 47.
7. Сидоров П.Г. Профессионально-должностное продвижение государственных служащих в органах государственной власти в аспекте социальных процессов. Автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.24. Хабаровск, 2003. С. 9-11.
8. Бушуева И.П. Управление профессиональным развитием государственных гражданских служащих: региональный аспект. Дисс. ... канд. соц. наук: 22.00.08. Нижний Новгород, 2015. – С. 33.
9. Super D. Careers and Jobs [Карьера и работа]. – N.Y., 1983. P. 83-87.
10. <https://theocrat.ru/idioms/content-60766/>
11. Парсонс Т. Некоторые проблемы общей теории в социологии. – М.: ИНИОН РАН, 1994. С. 80.
12. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизми қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – Б. 162.
13. Civil Service Modernisation in ASEAN: Towards A Future-Ready Civil Service. Jakarta: ASEAN Secretariat, October 2021 // <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/10/FINAL-Study-Report-on-Civil-Service-Modernisation-in-ASEAN-9-Oct-21.pdf>
14. ManpowerGroup компанияси томонидан ўтказилган «Бандлик истикболлари тадқиқоти» (The Employment Outlook Survey) натижалари, https://go.manpowergroup.com/hubfs/MEOS/2022_Q3/Q3%20MEOS%20Global%20Report.pdf
15. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020. Top 15 skills for 2025., P. 36. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
16. Матибоев Т.Б. Ижтимоий ҳамкорлик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қурилишининг муҳим омили. – Т.: Янги аср авлоди, 2012. – Б. 78.
17. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: O'zbekiston, 2021. – Б.101.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Ixtiyarov Farxod

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: farxod.ixtiyarov.77@gmail.com

INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI DA KEYS METODI IMKONIYATLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inson kapitalini rivojlantirish jarayonida keys metodi imkoniyatlaridan samarali foydalanishga doir fikrlar bayon qilingan. Inson kapitalini rivojlantirish jarayonida o’qitishning keys-stadi usulidan foydalanish imkoniyatlari ko’rib chiqiladi, metodni qo’llash maqsadlari, mashg’ulotlarni o’tkazish shakli, ishlarning turlari, shuningdek, mashg’ulotlarga tayyorgarlik ko’rish va o’tkazish bosqichlari ko’rsatilgan. Keys metodi bu inson hayotida duch keladigan turli xil muammoli vaziyatlarni hal qilishda qo’llaniladigan medot hisoblanadi. Mazkur usuldan amaliyotda keng foydalanish, ayniqsa boshqaruvda muammolarni hal qilish va qarorlarni qabul qilishda keng qo’llash o’zining samarasini beradi. Mazkur texnologiya predmetni o’zlashtirishga bo’lgan qiziqishni, amaliy ko’nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to’g’ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi. Turli muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so’zlar: keys-stadi, inson kapitali, deduktiv tafakkur, sillogizm, analogiya, ijtimoiy kapital.

Ихтияров Фарход

независимый соискатель “Национального университета Ташкентского института ирригации и механизации сельского хозяйства” при исследовательском институте управления Бухарского природного института
e-mail: farxod.ixtiyarov.77@gmail.com

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КЕЙС-МЕТОДА В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

АННОТАЦИЯ

В данной статье отражены выводы об эффективном использовании возможностей кейс-метода в процессе развития человеческого капитала.

Возможность использования кейс-метода обучения в процессе развития человеческого капитала, цели использования метода, форма обучения, виды работ, а также этапы подготовки

и проведения анализируются в работе. Кейс-метод – это метод, используемый для решения различных проблемных ситуаций, встречающихся в жизни человека. Широкое использование этого метода на практике, особенно при решении задач и принятии решений в управлении, дает свои результаты.

Данная технология развивает интерес к освоению предмета, практические навыки, навыки творческого подхода к анализу ситуации и принятию правильного решения, рассматривает разнообразные проблемные ситуации и возможности их решения.

Ключевые слова: кейс-стади, человеческий капитал, дедуктивное рассуждение, силлогизм, аналогия, социальный капитал.

Ikhtiyarov Farhod

Researcher “Tashkent irrigation and mechanization of agriculture Institute of Engineers” is a freelance researcher at the Bukhara Institute of Environmental Management of the National Research University.
e-mail: farxod.ixtiyarov.77@gmail.com

EFFECTIVE USE OF THE POSSIBILITIES OF THE CASE METHOD IN THE PROCESS OF DEVELOPING HUMAN CAPITAL

ANNOTATION

This article reflects the conclusions on the effective use of case method opportunities in the process of human capital development in management.

The possibility of using the case-study method of training in the process of human capital development is considered in the management. The purposes of using the method, the form of training, types of work, as well as the stages of preparation and conducting of training are indicated. The case method is a method used to solve various problem situations encountered in human life. Wide use of this method in practice, especially in solving problems and making decisions in management, gives its results.

This technology develops interest in mastering the subject, practical skills, skills of creative approach to situation, analysis and making the right decision, considers a variety of problem situations and the possibility of solving them.

Key words: case study, human capital, deductive reasoning, syllogism, analogy, social capital.

KIRISH

Keyingi paytlarda keys-stadi usuli mamlakatimizda ta'lim tizimi orqali asta-sekinlik bilan ommalashib bormoqda. Mazkur usuldan amaliyotda keng foydalanish, ayniqsa boshqaruvda muammolarni hal qilish va qarorlarni qabul qilishda keng qo'llash o'zining samarasini beradi. Shuningdek, inson kapitalini rivojlantirishda mazkur usul ijobiy ahamiyat kasb etadi. Keys-stadi usuli har qanday vaziyatni o'rganish va tahlil qilishga imkon beradi. Unda muammoli vaziyatni hal qilishda jarayonning umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi.

METODOLOGIYA

Ma'lumki, “Keys-stadi” usuli ingliz tilida “case” – jomadon, metod, “study” – muammoli vaziyat, holat, jumladan, vaziyat, holat tahlili yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ma'nosini anglatadi. Ayni paytda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarni topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya sifatida qo'llaniladi. Real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi keys – texnologiyasini loyihalashtirishni nazarda tutadi.

Keys-stadi texnologiyasi dastlab 1870 yilda AQShning Garvard universiteti huquq maktabida muammoli holatlarni o'rganish tajribasi sifatida ta'lim jarayonida qo'llanilgan. Ushbu texnologiyaning ijobiy samarasi yaqqol namoyon bo'lgach 1920 yildan universitetning biznes maktabida qo'llanila boshlangan. Keyslarning ilk to'plami 1925 yilda biznes haqidagi “Garvard universiteti hisobotlari” da chop etilgan. Hozirda bu texnologiya xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot,

biznes sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda mazkur texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'lidagi harakatlar mustaqillikning dastlabki yillarida boshlandi.

G'arbda boshqaruvda jarayonida qo'llaniladigan keyslarning tayyor variantlari ham mavjud. Ularni hatto sotib olish mumkin. Biroq, eng samarali yo'l har bir soha bo'yicha keyslarni mustaqil yaratilishiga erishishdir. Ma'lumotlarga qaraganda Garvard universitetida yiliga 700 ta keys ishlab chiqiladi. Ular 10 dollardan 1000 dollargacha baholanadigan loyihalarni o'z ichiga oladi. London biznes maktabi va boshqa biznes maktablar o'zlarida 340 nafarga yaqin ishtirokchilarni birlashtirgan holda keyslarni yaratish bilan shug'ullanadi. Bu amaliyot albatta o'zini oqlaydi. Turli muammolar bo'yicha noto'g'ri, yuzaki yoki davriy yechimlar o'rniga asoslangan, aniq, maqsadga yo'naltirilgan, foydali yechimlarga ega bo'lish imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Mazkur texnologiya predmetni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni, amaliy ko'nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi. Turli muammoli vaziyatlar va ularni hal qilish imkoniyatini yaratadi.

- Ushbu texnologiyaning asosiy vazifalari quyidalarda namoyon bo'ladi:
- tahlil ko'nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- nazariya va amaliyot birligini ta'minlash;
- muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish;
- qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish;
- noaniqliklar mavjud bo'lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash

ko'nikmalarini shakllantirish.

Albatta, oldindan ijobiy natijaga erishish uchun keyslarni tekshirilishi va baholanishi muhim ahamiyatga ega. Yaratilgan keys ekspert tekshiruvi va baholashdan o'tishi kerak. Keys loyihasining korxona xodimi tomonidan ko'rib chiqilishi va unda bayon qilingan axborotning real vaziyatga muvofiq kelishi, shuningdek keltirilgan faktlar talqini va shu kabilar tekshirish usullari sifatida qo'llanilishi mumkin.

Keys-stadi yordamida quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lish mumkin:

- tahliliy ko'nikmalar – ma'lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlash, ahamiyatiga ko'ra kerakli va ikkilamchi darajaga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish, buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak;

- amaliy ko'nikmalar – muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo'llay bilish;

- ijodiy ko'nikmalar – bunda mantiqiylik asosida vaziyat, muammoni yechish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi;

- muloqot ko'nikmalari – unga ko'ra bahs-munozara olib borish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishonitirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko'nikmalarini o'zlashtira bilishi zarur;

- ijtimoiy ko'nikmalar – qarorni muhokama qilish jarayonida boshqalarning hatti-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o'zgalarning fikrlarini qo'llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildirga olish va o'zini boshqara olishi lozim;

- o'z-o'zini tahlil – bahs-munozara jarayonida o'zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo'lishi muhim;

- har bir keys topshiriqlari puxta asoslanishiga erisha olish lozim.

Keys topshiriqlarining amaliy – didaktik xarakterga ega bo'lishi uchun ularni ishlab chiqishda quyidagilarga e'tiborni qaratish talab etiladi:

- maqsadni aniq ifoda etish, ya'ni maqsadni ikki xil yoki undan ortiq tushunilmasligi;
- savol yoki topshiriqlarning ma'lum darajada murakkab bo'lishi;
- ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotning bir necha jihatini yoritga olishi;
- tezda o'zining amaliy ahamiyatini yo'qotmasligi;
- milliy xususiyatlarni o'zida namoyon eta olishi;
- dolzarb ahamiyatga ega bo'lishi;

- tahliliy tafakkurni rivojlantirishi;
- bahs-munozarani tashkil etish imkoniyatini yaratishi;
- bir necha yechim (qaror)ni ilgari surish imkoniyatini ta'minlay olishi.

Ma'lumki, inson hayoti investitsiyalar yordamida yaxshilanishi mumkin bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash jarayonida shakllanadi. Inson kapitali nazariyasining asoschilaridan biri T.Shults investitsiyalar shakliga qarab quyidagi kapital turlarini asoslab beradi :

- ta'lim jarayonining rivojlanishi;
- ish, mehnat ko'nikmalari asosida rivojlanish;
- sog'liqni saqlash, salomatlikni mustahkamlash;
- iqtisodiyot sohalarida o'sib borayotgan bilim va ko'nikmalar.

G.Bekker esa o'zining ilmiy qarashlarida, inson kapitali orqali uning bilim, ko'nikma va motivatsiyalari bir butunligini tushuntirib o'tgan . Shu tariqa, har ikki olim ham inson kapitalini mehnat bozorida sotish mumkin, degan fikrga qo'shilgan. Bunday kapitalning to'planishi ko'p vaqt, katta miqdordagi xarajatlar, murakkab investitsiyalarni talab qiladi:

- uzoq muddat foydalaniladigan ne'mat;
- doimiy xarajatlar bilan bog'liq xususiyat;
- jismoniy eskirish foydali xususiyatlarini yo'qotish bilan bog'liq .

Inson kapitali nazariyasida G.Bekker individual va ijtimoiy tavsifga ega bo'lgan ichki qaytim normasi tushunchasini kiritdi. Birinchidan, investitsiyalarni aniq investorlar nuqtai nazaridan kiritishni tavsiflaydi, ikkinchidan butun jamiyat nuqtai nazaridan ularning samaradorligini baholaydi. Shunday ekan, qaytim normasi, o'z navbatida, ta'limning har xil turlari va darajalari o'rtasida va butun iqtisodiyot ham uning har xil sektorlaridagi ta'lim tizimi o'rtasidagi investitsiyalarni taqsimlash regulatori sifatida namoyon bo'ladi.

Inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar G.Bekkerning asarlarida ham T.Shultsning asarlaridagi singari jismoniy kapitalga quyilmalarga nisbatan sezilarli darajada oshishi ta'kidlangan. Amerikalik iqtisodchi L.Turov tadqiqotlarida inson kapitalini unumdorlik nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. U inson kapitalini odamlarning tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish qobiliyati sifatida belgilaydi. Bu nafaqat shaxsga yo'naltirilgan alohida ishlab chiqarish sarmoyasi, balki boshqa sarmoyalarning samaradorligiga ham ta'sir qiladi . Shuningdek, P.Romer ham ushbu yondashuv tarafdori bo'lib, inson kapitalini iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy manbai sifatida talqin qiladi. U yangi bilimlarning manbai – aynan inson kapitali ekanligini ta'kidlagan.

Inson kapitalini rivojlantirishda deduktiv tafakkur muhim ahamiyat kasb etadi. Undan umumiy tushunchadan juz'iy fikrga o'tishda, yoshlarda mustaqil, tanqidiy, tahliliy fikrlashni shakllantirishda, mantiqiy zaruriy xususiyatga ega bo'lishda, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar turli shakllarini namoyon qilishda foydalanish mumkin.

Ma'lumki, aksiomalar isbotsiz chin deb qabul kilingan nazariy mulohazalar bo'lib, ular vositasida boshqa fikr va mulohazalar asoslab beriladi. Deduktiv tafakkur sillogizm shaklida bo'ladi. Sillogizm aksiomasi xulosalashning mantiqiy asoslanganligini ifodalaydi. Sillogizm aksiomasini terminlarning xajmiga yoki mazmuniga ko'ra, ya'ni atributiv ta'riflash mumkin. Sillogizm aksiomasini quyidagicha ifodalash mumkin: «Agar bir buyum ikkinchi buyumda joylashgan bulsa, ikkinchi buyum esa uchinchi bir buyumniig ichida bulsa, unda birinchi buyum ham uchinchi buyumning ichida joylashgan bo'ladi» yoki «Bir buyum ikkinchi buyumda joylashgan bulsa, ikkinchi buyum esa uchinchi bir buyumdan tashkarida bo'lsa, unda birinchi buyum ham uchinchi buyumdan tashqarida joylashgan buladi». Bu koidani kuyidagi shakllar yordamida yakkol ifodalash mumkin.

Analogiya (grek. - moslik, o'xshashlik) bavosita xulosa chiqarishning bir turidir. Deduktiv xulosa chikarishda fikr umumiylikdan juz'iylikka qarab, induktsiyada juz'iylikdan umumiylikka qarab harakatlansa, analogiyada predmet va hodisalarning o'xshash belgilarga qarab xulosa chiqariladi.

Inson kapitalini rivojlantirishda analogiyada predmetlarning o'xshash xossalariga asoslanib xulosa chiqariladi. Tabiat va jamiyatda ob'ektiv turli-tumanlik bilan bir katorda, ob'ektiv uxshashlik xam mavjuddir. Ular inson ongida o'z ifodasini topadi. Ob'ektiv reallikning turli sohalariga oid qonun va qoidalar tuzilishi jihatdan o'xshash bo'lsa, ular aks etgiran voqelikdagi turli narsa va hodisalar

ham ma'lum ma'noda o'xshash bo'ladi. Analogiya buyicha xulosa chiqarish ob'ektiv reallikning cheksiz ko'rinishlari hamda unda mavjud bo'lgan turli sistemalarning xossalari, munosabatlari, tarkiblaridagi o'xshashliklarga asoslanadi. Masalan, sayyoralar, davlatlar, ijtimoiy tuzumlar mohiyatida o'xshashlik bor. Bilishda muhim va nomuhim xossalar o'xshashligi asosida analogiya bo'yicha xulosa chiqariladi.

I.Kepler planetalar harakatining qonunini ochganda, samoviy jismlarning o'zaro tortishish kuchini insonlar o'rtasidagi muhabbatga taqqoslaydi, shu asosda astronomiyaga tortishish kuchi tushunchasini kiritadi. Munosabatlar analogiyasining formulasi quyidagicha:

Munosabatlar analogiyasida ikki predmetlar o'xshashligi haqida emas, ikki predmet o'rtasidagi munosabatni qurgan ish asosida boshqa ikki predmet o'rtasidagi munosabat haqida xulosa chikdriladi.

Buyuk Britaniya, AQSh, Yevropa Ittifoqi, Kanada, Yaponiya, Xitoy, Rossiya va Turkiya kabi iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar tajribalari hamda bir qator xalqaro tashkilotlar amaliyoti jumladan, BMTning Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasi, BMTning Yangi ming yillik taraqqiyot dasturi (UN New Millennium Goal), BMT Rivojlanish Dasturining "Barqaror rivojlanish maqsadi" (UNDP Sustainable Development Goal), Inson rivojlanish ko'rsatkichlari va indikatorlari (Human Development Indices and Indicators), XMT, Xalqaro mehnat konferentsiyasi, BSST, Xalqaro ergonomika assotsiatsiyasi, BMT sanoatni rivojlantirish tashkiloti, Xalqaro standartlashtirish tashkiloti, Global kasbiy sog'liq va xavfsizlik Koalitsiyasi (The Global Coalition for Safety and Health at Work), Kasbiy sog'liq bo'yicha xalqaro komissiya (International Commission on Occupational Health), BMT tarkibidagi Canitariya va gigiena jamg'armasi, Xalqaro ijtimoiy xavfsizlik assotsiatsiyasi (ISSA), Inson rivojlanish ko'rsatkichlari va me'zonlari (Human Development Indices and Indicators), Jahon ijtimoiy himoya hisoboti (World Social Protection Report), Global trendlar: Kengayib borayotgan qurilishdagi mehnat bozorlar (Global Trends: Emerging Construction Labor Markets), 2030 yillar uchun qurilish sanoatining global bashoratlari (A global forecast for the construction industry to 2030), Inson resurslari yillik hisoboti (Human Resources Annual Report), Inson resurslari hisoboti (Human Resources Report), Inson taraqqiyoti indeksi (Human Development Index), Inklyuziv taraqqiyot indeksi (The Inclusive Development Index) kabi bir qator global indekslar tadqiq etilgan.

Hamyurtimiz, qomusiy olim Abu Rayxon Beruniyning fikriga ko'ra "Eng muhim g'oya shuki, barcha qimmatli narsalar inson mehnati bilan yaratiladi va insonning qadr-qimmatini uning avlod-ajdodlarining kim bo'lganligi bilan emas, balki uning mehnati, aqliy va jismoniy mahorati bilan belgilanadi" [12. -B. 31-44], degan fikrni ilgari suradi. Inson kapitalini rivojlantirishda katta hissa qo'shgan bir qator g'arb olimlarining fikr va qarashlariga e'tibor qaratamiz.

Inson kapitalini muntazam ravishda rivojlantirib borish bilan sotsiolog, psixolog va iqtisodchi olimlar shug'ullanishini hisobga oladigan bo'lsak, ular asosan mikro darajada - shaxsning rivojlanishi, mezo-darajada korxona hamda tashkilotlarni rivojlantirish va makro darajada - umuman davlatni rivojlantirish munosabatlarini to'liq qamrab olishi kerak degan fikr ilgari suriladi.

Keysni yechishda muammoli vaziyat bu, bilish predmeti, ob'ekti bilan ilmiy izlanish, ixtirolar yaratish va yangi bilimlarni olishga yo'naltirilgan fikran o'zaro ta'siridir. Muammoli vaziyatning oddiy belgilari mavjud bo'lib, ular noaniq muammolar to'g'risida o'z-o'ziga savol berish, uni hal etish usullari va yo'llarini izlab topishdan iboratdir.

Amerikalik tadqiqotchi M. Porter "Har qanday davlatning iqtisodiy raqobatbardoshligi va mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy muhit barqarorligining sifati jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlar vakillarining intellektual taraqqiyot darajasi, kasbiy faollik hamda eng muhimi ijtimoiy ahillik, hamjihatlik, o'zaro hamkorlikdagi faoliyatda adolatlilik va odamlarning bir-biriga nechog'li ma'naviy bog'langanlik holatiga bevosita bog'liqdir", [11. -B. 608] deydi.

Ma'lumki, dunyoda insonni kompleks rivojlantirish eng ustuvor masalalardan hisoblanadi. Shu boisdan ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev o'zining Oliy Maslisga qilgan Murojaatnomasida quyidagi fikrlarni ilgari surdi: "Rivojlangan mohamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga

katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jakmiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atig 4 barobarni tashkil etadi.

Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart" [2. -B. 1].

Amerikalik professor Rene Foks [10] fikriga ko'ra, odamlarning integrativ xususiyati susayishi, uyushmaganlik fenomeni asosan jamiyatdagi o'zgarishlar tufayli shakllanib o'ziga xos "affekt" holati yuzaga keladi. Jamiyatda bir ijtimoiy qatlamga g'amxo'rlik qilinib, ya'ni pozitiv yuksalayotgan xodisalarga ko'proq e'tibor berilib, negativ holatlarni ko'rmaslikka intilish, e'tiborsiz qolgan toifa a'zolarida "affekt neytrallikka affekt munosabat" yondashuvini tarkib toptiradi, deydi Affekt munosabat esa jamiyat tinchligi, xavfsizligi va taraqqiyotga zid bo'lgan turli ekstremistik oqimlarga berilish, radikalizm, aqidaparastlik, behayolik, befarqlik illatlariga yo'l ochadi.

Ayni paytda mashhur amerikalik sotsiolog Talkott Parsons odamlarning o'zaro yaqinligiga halal beruvchi omillarni o'rganib umumiy maqsadlar, yalpi ijtimoiy harakatlardan chetda qoluvchilar jamiyat tarkibida uzluksiz ortib borayotgani va bu holat o'ziga xos tendentsiyaga aylanayotganini qayd etadi [10].

Inson kapitalining rivoji shaxsning ongi, odob-axloqi, ma'naviyati, dunyoqarashi, talab-ehtiyojlarining qondirilishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarga, ijtimoiy tuzum mohiyati va tabiatiga bevosita bog'liqdir. Jamiyat qanday bo'lsa, undagi ijtimoiy munosabatlar majmuini singdirgan inson kapitali ham unga mos bo'ladi. Inson aql-idrok sohibi bo'lganligi uchun real dunyodagi voqealarni biladi, ilmu tafakkuri, mehnati, salohiyati bilan dunyoni boshqaradi [8. -B 51-55].

Muammoli vaziyat qarama-qarshiliklar aniqlangach yuzaga keladi. Bunda ushbu qarama-qarshilikni hal qiluvchi savolga javob noma'lum bo'ladi. U muammo hisoblanadi. Muammoli vaziyat komponentlari quyidagilar:

- bilish predmeti;
- o'qitish sub'ekti;
- bilish sub'ekti;
- muammoni qo'yuvchi va tinglovchilar dialogi;
- tinglovchining bilishga ehtiyoji;
- tinglovichning bilish mazmuni bilan fikran o'zaro ta'siri.

Shavkat Mirziyoev tomonidan asoslab berilgan faol va mas'uliyatli shaxs kontsepsiyasi quyidagi ijtimoiy xususiyatlarni namoyon etadi:

- inson kapitali zamonaviy ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi;
- inson kapitalini rivojlantirish davlat jamiyat va shaxsning o'zidan jiddiy sa'y – harakat va xarajatlar talab etadi;
- inson kapitali bilim, tajribalar, strategik rejalar, odamlarning intellektual-ma'naviy darajasi, shuningdek, muayyan maqsadlari. qiziqish va layoqatlari sifatida ham milliy zahira hisoblanadi;
- inson kapitalini rivojlantirish maqsadida qilinuvchi xarajatlar faqat yaqin vaqt mobaynida emas, balki uzoq istiqbolda ko'proq naf keltiradi;
- inson salohiyati uning egasiga ko'rsatiladigan e'tibor va g'amxo'rlik natijasida inson kapitaliga transformatsiya bo'ladi.

Ta'lim, ma'rifat omili bag'rikeng xalqimiz milliy strategiyasining bosh harakatlantiruvchi kuchi hamda o'ziga xos lokomotivi vazifasini bajarsa, uning ikkinchi muhim jihatini ya'ni, ta'limni bunyodkor kuchga aylantiradigan imkoniyatni – inson kapitali, barkamol shaxs omili tashkil etadi.

Milliy strategiyamizni amalga oshirishning haraktlantiruvchi kuchi bo'lmish ta'lim omili o'zining bunyodkorlik mohiyatini quyidagilar orqali yorqin namoyon etmoqda:

- Ta'lim va tarbiyaning yuksak insonparvarlik, demokratik, sog'lom raqobat hamda o'zaro yordam muhitida amalga oshirilishi;
- Ta'limning shaxs salohiyatini ro'yobga chiqarishdagi uzluksizligi va izchilligi;
- Ta'limning fan va ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'liqligi;

- O'rta maxsus, kasb-hunar hamda oliy ta'limning inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilganligi;
- O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bitiruvchilarining zamonaviy kompyuter texnologiyalarini puxta o'zlashtirib, kamida ikkita xorijiy tilni egallayotgani hamda 2-3 ta kasb-hunar sohibi bo'lib hayotga, bunyodkorlik faoliyati bilan shug'ullanishga tayyor holda kirib borishlari ta'minlanganligi;
- Ta'lim va tarbiyaning insonni kasbiy rivojlantirish jarayonlari bilan uyg'unligi;
- Yuksak malakali mutaxassis bo'lishda ilg'or xorijiy tajribalarga tayanish va ularni maqsadli o'zlashtirib borishning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi;
- Ta'lim dasturlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondoshuvning mavjudligi;
- Keng dunyoqarashga egalik, har tomonlama bilimli bo'lishning hamda yoshlar iste'dodini ro'yobga chiqarish jarayonlarining davlat va jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va muntazam rag'batlantirilishidir [8. -B 51-55].

XULOSA

Inson kapitalini rivojlantirishda keys metodi imkoniyatlarini samarali tadbiq qilish muhim ahamiyatga ega. Inson taraqqiyotiga sarmoya kiritib, jamiyat nafaqat mehnat unumdorligini oshirishga, balki tovarlar, ijtimoiy mahsulotlar va xizmatlarni yanada adolatli taqsimlashga ham erishishi mumkin. Shunday qilib, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish maqsadlariga erishish uchun inson kapitalini rivojlantirish vazifasi davlatning ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ushbu maqsad-muddaolarga hamohangligi bilan ham ahamiyatlidir.

Fuqarolik jamiyatini qo'llab-quvvatlashga kiritiladigan har bir investitsiya kishilarning kreativligi, qonunlarga bo'ysunishi, inson kapitalini rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Jamiyatda ko'tarinkilik muhiti yuzaga keladi, konstruktiv va ratsional dunyoqarash shakllanadi. Hayot sifatini oshiruvchi nodavlat institutlar paydo bo'ladi. Odamlar sog'lom turmush tarziga o'rganadi. Bularning barchasi xalqimizda kelajakka ishonch kayfiyatini paydo qilib, hayot sifatini yuksaltiradi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: О'zbekiston, 2021. – Б. 206.
2. О'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, T.: 2018.
3. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/09/18/hci/> Всемирный банк оценил индекс человеческого капитала.
4. Американская социология. Перспективы проблемы методы / Под. ред. Т. Парсонс. – М., 1972. – 364 с.12. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 10-е изд. / Пер. с англ. под ред. С. К. Мордовина. – СПб.: Питер, 2009. – 848 с.
5. Ачкасов В.Р. Национальная идентичность как исторический нарратив // Управленческое консультирование. 2018. – №10. – С. 19-26.
6. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент. – СПб.: Питер, 2000.
7. Беккер Г.С. Человеческое поведение: Экономический подход: избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
8. Беленкова О.А. Роль антропологического фактора управления в формировании человеческого капитала общественного производства // Вестник Башкирского университета. 2014. – №4. – С. 1495-1502.
9. Бекмуродов М.Б.Замонавий бошқарув социологияси. Тошкент.: “YOSHLAR NASHRIYOT UYI” 2020.
10. Фокс, Renée С. (1989). Социология медицины. Пирсон. ISBN 0138205078.
11. Портер М. Конкуренция, М., “Вильямс”. 2006. - С. - 608.
12. Rasulova F., Do'stjonov T., Hasanov S. Xorazm Ma'mun akademiyasining olis-yaqin yulduzlari. -T.: «IQTISODMOLIYA» 2005,31-44 – betlar.
13. Жуков Ю. М. Эффективность делового общения. – М. :Знание, 1998.

-
14. Птицын В. Предвидеть будущее с помощью case-study. – С.34-37.
 15. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М.: Арена, 1994.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Hashimova Gulsina

Farg'ona davlat universiteti

Ijtimoiy ish kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail: gulsinakhoshimova@mail.ru

О‘ЗБЕКISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI TIZIMIDA IJTIMOIIY ISH VA UNING FALSAFIY TAHLILI<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada harbiy ijtimoiy ish, uning mazmun mohiyati, Qurolli Kuchlarda harbiy ijtimoiy ish institutining paydo bo'lishi zarurati asoslab berilgan. Harbiy ijtimoiy ishning zamonaviy nazariyasi, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoyalash, shuningdek, harbiy ijtimoiy ishning xususiyatlari, bugungi kunda harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilishning modellari ochib berilgan.

Bo'ysunuvchilarni himoya qilish, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining arizalarini ko'rib chiqish va hal etish, harbiy xizmatchilarni va ularning oilalarini ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari bilan o'zaro hamkorlik va sheriklik faoliyatini muvofiqlashtirish muhim ekanligi haqidagi masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: harbiy ijtimoiy ish, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy himoya, harbiy xizmat, harbiy islohotlar, boshqaruvi organlari, harbiy xizmatchilar, ijtimoiy-huquqiy himoya, ma'naviy-psixologik holat, harbiy intizom.

Хашимова Гулсина

Ферганский государственный университет

старший преподаватель

кафедры Социальной работы

e-mail: gulsinakhoshimova@mail.ru

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ЕЕ ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ**АННОТАЦИЯ**

В данной статье описывается военно-социальная работа, ее содержание и определения. Обоснована необходимость появления в Вооруженных Силах института военной социальной работы. Раскрыты современная теория военно-социальной работы, социальной защиты военнослужащих и членов их семей, а также особенности военно-социальной работы, модели социальной защиты военнослужащих сегодня.

Проведен анализ вопросов, имеющих значение для защиты подчиненных, рассмотрения и решения обращений военнослужащих и членов их семей, координации

деятельности по сотрудничеству и партнерству с органами государственной власти и управления, органами местного самоуправления, общественными объединениями.

Ключевые слова: военно-социальная работа, социальное обслуживание, социальная защита, военная служба, военные реформы, органы управления, военнослужащие, социальная и правовая защита, морально-психологическое состояние, воинская дисциплина.

Hashimova Gulsina

Fergana State University

Senior teacher of the department of social work

e-mail: gulsinakhoshimova@mail.ru

SOCIAL WORK IN THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND ITS PHILOSOPHICAL ANALYSIS

ANNOTATION

This article describes military social work, its content and definitions. The need for the emergence of an institute of military social work in the Armed Forces is substantiated. The modern theory of military social work, social protection of military personnel and members of their families, as well as the features of military social work, models of social protection of military personnel today are revealed.

An analysis was carried out of issues relevant to the protection of subordinates, consideration and resolution of appeals from military personnel and members of their families, coordination of cooperation and partnership activities with government authorities, local governments, and public associations.

Key words: military social work, social services, social protection, military service, military reforms, government bodies, military personnel, social and legal protection, moral and psychological state, military discipline.

KIRISH

Dunyoda global miqyosda shiddatli o'zgarishlar yuz berayotgan, xalqaro maydonda kuchlarning yangi nisbati shakllanayotgan bir sharoitda barcha mamlakatlarda yangi tahlikalar paydo bo'lmoqda. Bu holat dunyo mamlakatlarini muammolarga munosib yechim topish, siyosiy va iqtisodiy, harbiy strategiyalarni yangilashga majbur qilmoqda. Insoniyat duch kelayotgan ko'plab muammolarni, mamlakatda tinchlik, xavfsizlikni ta'minlash, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish, iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini kamaytirish, pandemiya va boshqa tabiiy ofatlar bilan kurashish kabi muammolarni hal etish jarayonlariga armiyani faol jalb qilishni talab etmoqda. Shundan kelib chiqib, har bir mamlakat o'zining harbiy ijtimoiy sohasini, ham ma'naviy, ham iqtisodiy va harbiy jihatdan rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib, mamlakat xarajatlarining katta qismini shu sohaga yo'naltirmoqda.

Bugungi kunda butun dunyoda, jumladan, yon-atrofimizda xalqaro terrorizm, ekstremizm va radikalizm xavfi tobora ortib bormoqda, ayrim hududlarda qurolli to'qnashuvlar hamon davom etmoqda. Ana shunday keskin vaziyatdan kelib chiqqan holda, mavjud tahdidlarga qarshi munosib zarba berishga tayyor bo'lish, O'zbekistonning tinch va barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida Qurolli Kuchlarimizni yanada isloh qilish, uning jangovar tayyorgarligi va qobiliyatini yuksaltirish bo'yicha kelgusida amalga oshiradigan ishlarimizni izchil davom ettirish asosiy masala hisoblanadi [1].

O'zbekistonda so'nggi yillarda harbiy sohaga munosabat tubdan o'zgardi. Harbiy sohani isloh qilish, harbiy qo'shinlarni har tomonlama rivojlantirishning tezkor mexanizmlarini ishlab chiqish, shaxsiy tarkibning ma'naviy-ruhiy holatini yaxshilash, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish strategik vazifalardan biriga aylandi. Bugungi kunda O'zbekiston jamiyatida dolzarb va muhim ahamiyatga ega muammolardan biri, samarali ijtimoiy himoya va aholining turli qatlamlarini, shuningdek, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy ishni rivojlantirish masalasidir. Buni muvaffaqiyatli hal etish uchun faoliyatning turli sohalaridagi

mutaxassislar, jumladan, ijtimoiy masalalarning turli nazariyalari hamda hal qilish usullarini egallagan professional ijtimoiy ishchilar kuchlarini birlashtirish zarur.

METODOLOGIYA

Bugungi kunda harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilish va tarbiyalashning falsafiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlarini S.Yu.Ahrorov, I.Yu.Inoyatov, A.T.Zamonov, I.S.Saifnazarov, R.Yu.Qurbonov, R.S.Samarov, K.X.Usmonov, N.J.Eshnaev, B.T.To‘ychiev, U.S.Temirova, Z.Sh.Alimardonov, A.K.Redjaboev [2] kabi faylasuf, huquqshunos, sotsiolog olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, R.Yu.Qurbonovning «Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy istiqlol g‘oyasining o‘rni» mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishida Qurolli Kuchlar tarkibida amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar va harbiy vatanparvarlik masalalari, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning o‘ziga xos xususiyatlari, vatanparvarlik tarbiyasi va ijtimoiy masalalar tadqiq etilgan [3]. N.J.Eshnaevning «O‘zbekiston Respublikasi professional harbiy kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy asoslari» nomli dissertatsiya ishida professional harbiy kadrlarni tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari, kasbiy tanlov va ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning ahamiyati, professional harbiy kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini ochib berilgan [4].

Rus harbiy nazariyotchilari O.A.Chernitskiy «Rus ofitserining kasbiy madaniyati: ijtimoiy-falsafiy tahlili» mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida «harbiylik kasbining o‘ziga xos tomonlarini, vazifa va burchlarini»[5] tahlillar asosida yoritib bergan. V.N.Grebenkov esa «Jamiyat harbiy madaniyatining madaniy konsepsiyasi» nomli dissertatsiya ishida harbiy madaniyat va ijtimoiy ish falsafiy tahlil qilgan[6]

ASOSIY QISM.

Bugungi kunda harbiy tizimda harbiy xizmatchilarning huquqlarini ta’minlash va himoya qilish davlat hokimiyati va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari, sudlar, huquqni muhofaza qilish organlari, harbiy boshqaruv organlari va komandirlar zimmasiga yuklatilgan. Harbiy ijtimoiy ish muammolarini hal qilish bilan shug‘ullanadigan organlar va mansabdor shaxslar guruhiga bo‘lish mumkin. Birinchi guruhga Qurolli Kuchlar tarkibida faoliyat yurituvchi organlar va mansabdor shaxslar kiradi, ikkinchisi — jamiyatning harbiy tashkilotidan tashqaridagi faoliyat nazarda tutiladi. Davlat esa harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-huquqiy himoyasini kafolatlaydi, ular uchun yetarli, munosib turmush darajasini yaratadi, xizmat va turmush sharoitini yaxshilash choralarini ko‘radi [7]. Qurolli Kuchlar tarkibida harbiy-ijtimoiy ishlarni: qo‘mondonlar, jamoat birlashmalari o‘quv ishlari organlari, harbiy adliya organlari (O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining yuridik xizmati bo‘linmalari, harbiy prokuratura, harbiy sudlar) amalga oshiradilar.

Komandirlar qismlar va bo‘linmalarda harbiy ijtimoiy ishlarni tashkil etish va olib borishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Qo‘mondonlarning qo‘shinlarga xizmat ko‘rsatishi, shaxsiy tarkibning huquqiy tayyorgarligini tashkil qiladi, moliyaviy va boshqa moddiy resurslarni tejash va ulardan to‘g‘ri foydalanish, harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilish manfaatlariga oqilona sarflanishini ta’minlaydi. Harbiy boshqaruv faoliyatida komandirlar qonun hujjatlariga muvofiq harakat qilib, harbiy xizmatchilar va ularning oilalarini ijtimoiy himoya qiladilar. Harbiy ijtimoiy ish sohasidagi komandirlar va boshliqlarning qonuniy huquq va majburiyatlari keng va xilma-xildir. Komandir sifatida ular o‘zlariga ishonib topshirilgan bo‘linmalar hayotining barcha jabhalari uchun moddiy, tibbiy, moliyaviy, ijtimoiy, huquqiy va maishiy ta’minot uchun shaxsan javobgardirlar. Ular maishiy masalalarni hal etish, harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo‘shatilgan fuqarolar va ularning oila a’zolarining huquqiy va ijtimoiy himoyasini ta’minlash choralarini ko‘rishlari shart.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida zamonaviy demokratik davlat faoliyatining asosiy tamoyillaridan biri e’lon qilingan. Bu tamoyilga ko‘ra, insonning munosib hayoti va erkin rivojlanishini ta’minlaydigan shart-sharoit yaratish fuqaroning sof shaxsiy ishi emas, balki milliy siyosat darajasiga ko‘tarilgan. Shaxs u yoki bu o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan sabablarga ko‘ra o‘zini moddiy ta’minlay olmagan, ijtimoiy himoyasiz qolgan taqdirda, davlat unga zarur yordam ko‘rsatadi. Davlatning ushbu majburiyatining ma’nosi oddiy, ammo majburiy qoidaga asoslanadi: har bir shaxs, shu jumladan, harbiy xizmatchi ham shu huquqqa ega.

Armiyada amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar tashqi siyosat va ichki ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan kelib chiqib, harbiy xizmatchilarning kasbiy mahoratini oshirish, harbiy sohani

rivojlantirish bilan bog'liq zamonaviy kuchlar va urush vositalarining intellektual va harakatchan imkoniyatlari yaratilishini taqozo etadi[8]. Bunday sharoitda harbiy xizmatchilarning kundalik faoliyatini tashkil etishga bo'lgan talablari ortishi tabiiy.

Ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa o'zgarishlar doimiy daromadlari bo'lgan ish haqi, pensiyalar, nafaqalar aholining turmush darajasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Harbiy xizmatchilar va ularning oilalari ushbu toifaga kiradi. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoyalash yetarli darajada bo'lmasa, armiyani ijtimoiy xavfning kuchayishiga olib keladi, bu esa harbiy xizmatchilarning umumiy ma'naviy-psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolarini ijtimoiy va huquqiy himoya qilishni amalga oshirish qo'shinlarning jangovar tayyorgarligi va jangovar qobiliyatini saqlash harbiy qo'mondonlik va nazorat organlari faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bunday yondashuv oddiy, ammo inkor etib bo'lmaydigan mantiqqa asoslanadi: harbiy xizmatchilardan o'z burchlarini vijdonan bajarishni talab qilishdan avval, ular hayoti va xizmati uchun zarur bo'lgan barcha narsalar bilan ta'minlanishi, o'zboshimchalik va qonunbuzarlikning oldini olishga xizmat qilishi mumkin. Ana shu g'oya harbiy ijtimoiy ishning mohiyatini belgilaydi.

Harbiy ijtimoiy ish — harbiy qo'mondonlik va nazorat organlari harbiy xizmatchilarning qonun bilan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari va imtiyozlarini amalga oshirish va shu asosda aholining ushbu toifasini ijtimoiy himoya qilishni ta'minlash bo'yicha faoliyati hisoblanadi. Ijtimoiy himoyani ta'minlash bo'yicha tadbirlar harbiy xizmatchilarga davlat tomonidan o'z himoyachilari uchun belgilangan ijtimoiy ta'minot samaradorligining zarur sharti sifatida, ularning huquqiy maqomini amalga oshirishni kafolatlovchi vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Harbiy ijtimoiy ish — harbiy xizmatchilarning qonuniy ravishda belgilangan maqomi va ularning jamiyatdagi haqiqiy mavqeyi, ya'ni ijtimoiy mavqeyi o'rtasidagi mavjud qarama-qarshilikni hal qilishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmi. Muayyan davrdagi ijtimoiy ish olimlar tomonidan ijtimoiy ta'minot sifatida belgilangan. U turli toifadagi harbiy xizmatchilarning eng muhim ijtimoiy huquqlarini qay darajada amalga oshirish, shaxsning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish darajasini aks ettiradi. Harbiy ijtimoiy ishning zamonaviy nazariyasida ushbu faoliyatning keng va tor talqinini farqlash kerak. Keng ma'noda, harbiy ijtimoiy ish — bu har bir harbiy xizmatchi va uning hayoti uchun qulay sharoitlarni yaratishga qaratilgan davlat ijtimoiy siyosatini shakllantirish va amalga oshirish orqali davlat organlari, harbiy qo'mondonlik organlari, harbiy mansabdor shaxslar va jamoatchilikning qo'shinlarni ijtimoiy joylashtirishga ta'siri hisoblanadi. Tor ma'noda, harbiy ijtimoiy ish — bu professional tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladigan, harbiy xizmatchiga, uning oilasiga yoki bir guruh shaxslarga ma'lumot, maslahat, bevosita moddiy yordam, yordamga muhtojlarni qiyin vaziyatlarni hal qilishda o'z faoliyatiga yo'naltirish va bunda ularga ko'maklashish va pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish orqali individual yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy faoliyat hisoblanadi[9].

Harbiy ijtimoiy ish — harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolar, ularning oila a'zolari, fuqarolik xodimlarining moddiy-maishiy sharoitlari va imtiyozlarini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan huquqiy, siyosiy, iqtisodiy, tarbiyaviy, ijtimoiy va boshqa tadbirlar tizimi. Qurolli Kuchlar tizimida harbiy ijtimoiy ish — barcha darajadagi qo'mondonlar va boshliqlar, harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolari ijtimoiy huquqlarini ta'minlash yoki harbiy xizmatchilar va ularning a'zolariga to'sqinlik qiladigan muayyan ijtimoiy, jismoniy yoki ruhiy zararni qoplash bo'yicha faoliyati hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi harbiy xizmatchilar va fuqarolik xizmatchilari o'z vazifalarini samarali bajarishlari uchun normal ijtimoiy sharoitlarni yaratishdir.

Harbiy ijtimoiy ish tinchlik va urush davrida qo'mondonlar, shtablar, barcha harbiy qo'mondonlik va boshqaruv organlari hamda mansabdor shaxslar tomonidan ijtimoiy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan muvofiqlashtirilgan, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari uchun qonun hujjatlarida belgilangan kafolatlar, qonun-tartibot va harbiy intizomni yuqori darajada saqlash maqsadli tashkiliy, huquqiy va tarbiyaviy tadbirlar tizimi hisoblanadi. Shuningdek, qo'shinlarning kundalik faoliyati, qurolli to'qnashuvlarda yoki jangovar hududda jangovar vazifalarni bajarish, tartib va harbiy intizom, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-iqtisodiy kafolatlari va huquqlarini amalga oshirish, shu asosda ularning ijtimoiy himoyasini ta'minlash, qonunlarni saqlash jarayonida shaxsiy

xizmat vazifalarini samarali bajarishi uchun ijtimoiy sharoitlar yaratish faoliyati sifatida ko'rsatish mumkin.

So'nggi yillarda harbiy ijtimoiy ishning mazmuni kengayib, Qurolli Kuchlardagi ahamiyati ortib bormoqda.

Qurolli Kuchlarda ijtimoiy ishning muhim tarkibiy qismi quyidagilardan iborat:

- ma'naviy va qo'shinlar faoliyatini psixologik qo'llab-quvvatlash;
- harbiy jamoalar va harbiy qismlarni joylashtirish hududlarida ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishini o'rganish va prognozlash;
- harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, qabul qilish va ijrosini amalga oshirish;
- harbiy xizmatchilarning turli toifalarini huquqiy tarbiyalashni tashkil etish va o'tkazish;
- muayyan ijtimoiy va huquqiy muammolarni hal qilish uchun turli toifadagi harbiy xizmatchilarga individual yordam ko'rsatish;
- komandirlar va boshqa mansabdor shaxslarni qo'l ostidagilarni ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirish uchun xizmat faoliyatining huquqiy asoslarini o'rgatish;
- harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining shikoyat va arizalarini ko'rib chiqish va hal qilish;
- harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoya qilish masalalari bo'yicha davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari bilan o'zaro hamkorlik.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, harbiy xizmatchilar bilan ijtimoiy ish, davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari, harbiy qo'mondonlik va nazorat organlarining huquqni muhofaza qilish faoliyati, harbiy mansabdor shaxslar, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining qonun hujjatlarida belgilangan huquq va imtiyozlarini to'g'ri amalga oshirishi, shu asosda zarur ijtimoiy sharoitlar yaratish, jangovar shaylik, qonun ustuvorligi va harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlash masalalarini yanada samarali hal etish uchun xizmat qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Harbiy ijtimoiy ishning asosiy maqsadi harbiy xizmatchilar va fuqarolik xodimlariga o'z vazifalarini samarali bajarishga imkon beradigan ijtimoiy sharoitlarni yaratishdir. Shart-sharoitlar tushunchasi moddiy va ma'naviy muhit, harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolari, fuqarolik xodimlarining hayoti va faoliyatida sodir bo'ladigan muhit sifatida tavsiflanadi.

Harbiy ijtimoiy ishning asosiy turlari sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

- a) tashkiliy va amaliy;
- b) faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi;
- v) himoya;
- g) maslahat;
- d) muvofiqlashtirish va uslubiy.

Harbiy ijtimoiy ishning asosiy vazifalari esa quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolar va ularning oila a'zolari, Qurolli Kuchlarning fuqarolik xodimlari uchun ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash.

2. Harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy muammolarini hal qilish manfaatlarida qonun loyihalari bo'yicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

3. Ijtimoiy muammolar bo'yicha komandirlar, shtablar, tarbiyaviy ishlar organlariga maslahat yordami ko'rsatish.

4. Harbiy jamoalarda ijtimoiy muammolar bo'yicha muvofiqlashtirish va uslubiy faoliyatni amalga oshirish.

5. Harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolari, fuqarolik xodimlarining ijtimoiy himoyasi holatini o'rganish.

6. Harbiy xizmatchilarni, muddatli harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolar va ularning oila a'zolari, Qurolli Kuchlarning fuqarolik xodimlarini ijtimoiy himoya qilish masalalari bo'yicha davlat organlari va jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik.

Bu vazifalarni amalga oshirilishi Vatan himoyachilarining munosib hayotini, qulay ijtimoiy farovonligini va yuqori rasmiy faolligini ta'minlaydigan eng muhim shart-sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Bunday shart-sharoitlarning mavjudligi, bir tomondan, harbiy jamoalarda muhim ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmaydi, ikkinchidan, harbiy xizmatchilarga yuzaga keladigan ijtimoiy qiyinchiliklarni mustaqil ravishda yengishga yordam beradi[10].

Ofitserlar, shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilar, muddatli harbiy xizmatchilar, harbiylarning oilalari, fuqarolik xodimlari, Qurolli Kuchlar faxriylari, imtiyozli toifalar (maxsus xavf bo'linmalari faxriylari va boshqalar)ni harbiy ijtimoiy ishning obyektlari sifatida ko'rsatish mumkin.

Harbiy ijtimoiy ishning subyektlarini esa, komandirlar, shtablar;harbiy qo'mondonlik organlari, Qurolli Kuchlarning ijtimoiy tuzilmalari, jamoat tashkilotlari (ofitserlar yig'ilishlari, xotin-qizlar kengashlari), kasaba uyushma tashkilotlari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlari tashkil qiladi.

Harbiy xizmatchilarni, harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolar va ularning oila a'zolari, fuqarolik xodimlarini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha ish mexanizmi uchta faoliyat turini o'z ichiga oladi:

1. Asosiy faoliyat (qonunlarni, boshqa normativ hujjatlarni yuqoridagi toifadagi fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish nuqtayi nazaridan takomillashtirish).

2. Tashkiliy faoliyat (qo'mondonlar, harbiy qo'mondonlik va nazorat organlari mansabdor shaxslari, ijtimoiy tuzilmalar, jamoat tashkilotlari xodimlari ishini takomillashtirish).

3. Amaliy faoliyat (harbiy ijtimoiy ish usullarini takomillashtirish — o'rganish, tahlil qilish, umumlashtirish, prognozlash, rejalashtirish, yordam berish, takliflar ishlab chiqish va boshqalar).

Harbiy ijtimoiy ishlarni olib borish shakllari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarini ijtimoiy himoya qilishni yaxshilash bo'yicha normalarni ishlab chiqish;

- harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilish masalalari bo'yicha ishlarning holatini aniqlash maqsadida sotsiologik tadqiqotlar;

- harbiy xizmatchilarni, harbiy xizmatdan bo'shatilgan fuqarolarni va ularning oila a'zolarini, fuqarolik xodimlarini ijtimoiy himoya qilish muammolari bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

- individual ish;

- harbiy xizmatchilar, kasaba uyushma tashkilotlari, harbiy xizmatchilarning oilalari yig'ilishlari;

- jamoatchilik qabulxonalari faoliyati;

- shaxsiy masalalar bo'yicha qabullar;

- harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari, harbiy xizmat faxriylari, fuqarolik xodimlarining ijtimoiy masalalar bo'yicha murojaatlari va shikoyatlarini ko'rib chiqishdan iborat.

Harbiy ijtimoiy ishning samaradorligi ko'p jihatdan uni to'g'ri tashkil etishga bog'liq bo'lib,uni tashkil etish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ijtimoiy vaziyatni, ijtimoiy muammolarni, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy ta'minlanish darajasini o'rganish va tahlil qilish;

- harbiy xizmatchilarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash bo'yicha prognoz ishlari, tarbiyaviy ta'sirning ustuvor va uzoq muddatli maqsad va vazifalarini belgilash;

- harbiy ijtimoiy ish obyektiga qaysi ta'sir ijobiy, qaysi biri salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini aniqlash;

- harbiy ijtimoiy ishlar qo'shinlar faoliyatini ma'naviy-psixologik ta'minlashni umumiy tizimining tarkibiy qismi sifatida rejalashtirish, uslub va usullari, ushbu ishning mazmuni, voqealar ketma-ketligini aniqlash;

- harbiy ijtimoiy ishlarni bevosita tashkil etish (ijrochilarni tanlash, joylashtirish va tayyorlash, ularga harbiy ijtimoiy ishning maqsad va vazifalarini yetkazish, ularning harbiy jamoalar va shaxslarga ta'sirini muvofiqlashtirish);

- harbiy ijtimoiy ish faoliyatini amalga oshirish jarayonida harbiy xizmatchilar va shaxslar guruhlariga ta'sirni nazorat qilish va tuzatish;

– harbiy ijtimoiy ishning borishi va natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish, uni takomillashtirish bo'yicha takliflarni shakllantirish va amalga oshirish, ushbu faoliyatning ilg'or tajribasini o'rganish va tarqatish.

Ta'kidlash mumkinki, harbiy ijtimoiy ish harbiy xizmatchilar va harbiy xizmatdan bo'shatilgan harbiy xizmatchilarning ehtiyojlari, manfaatlari va imtiyozlarini qondirish uchun davlat va nodavlat institutlari va organlarining konseptual — nazariy, siyosiy-huquqiy va tashkiliy-amaliy chora-tadbirlari tizimi tashkil etadi. U davlatning harbiy sohadagi ijtimoiy fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati orqali aniq harbiy jamiyatning ehtiyojlari, manfaatlari, huquq va erkinliklari, kafolatlari, imtiyozlari va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda qo'shimcha sifatida ishlaydi.

Harbiy ijtimoiy ishning o'ziga xos faoliyatini davlat-faollik xususiyati, siyosiy va huquqiy tartibga solishning yuqori darajasi, harbiy xizmatchilarning aniq maqsad va vazifalari kelib chiqib, davlat va jamiyatning harbiy ijtimoiy ishga e'tiborining ortishi tashkil qiladi[11].

Harbiy ijtimoiy ishning mazmuni subyektlarning obyektlarga nisbatan asosiy funksional yo'nalishlari, ijtimoiy himoya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, turli xil vositalar, shakllar va ish usullari orqali faoliyati tizimi tashkil etadi. Ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy xizmatlar uchta asosiy darajadagi mijozlarni, ya'ni, jamiyat – armiya, armiya – harbiy jamoa, harbiy jamoa – shaxsni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish imkonini beradi. Harbiy ijtimoiy ishning sifati va samaradorligi ko'plab omillarning ta'siriga bog'liq, ammo uning samaradorligining yakuniy mezonini ma'naviy-psixologik holat darajasi harbiy xizmatchilar va harbiy jamoalarning ijtimoiy farovonligining tabiati hisoblanadi. Harbiy ijtimoiy ishning o'ziga xos darajalari yuqori – ijtimoiy farovonlikning qulay holati, o'rtacha – yetarli holati va past – mijozlarning ruhiyati va ijtimoiy farovonligining yetarli bo'lmagan, noqulay holati bilan ajralib turadi.

Harbiy ijtimoiy ishning mazmuniy xususiyatlari: subyektlarning murakkab tarkibi, mijozlarning ko'pligi, turli xil ehtiyojlar va manfaatlar, huquq va erkinliklar, kafolatlar va imtiyozlar, shuningdek, harbiy ijtimoiy ishning darajalari va yo'nalishlaridan iborat.

Harbiy ijtimoiy ish o'zining xilma-xil qarama-qarshiliklarini hal qilish orqali rivojlanadi, muayyan qonunlarga bo'ysunadi va subyektlari faoliyatida zarur tamoyillarni amalga oshiradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda harbiy ijtimoiy ishning asosiy ustuvor yo'nalishlari quyidagilarni: rivojlangan ijtimoiy-huquqiy bazani yaratish, eng keskin harbiy ijtimoiy muammolarni tubdan hal qilish, harbiy ijtimoiy ish mijozlarining farovonligining zarur darajasini ta'minlash, zaxiradagi ishdan bo'shatilgan harbiy xizmatchilarni qayta tayyorlash va ishga joylashtirishni tashkil etish, mijozlarning qulay yashash joylarida harbiy ijtimoiy ishning tashkiliy-amaliy komplekslarini yaratish va rivojlantirish tashkil qiladi.

Hozirgi vaqtda harbiy ijtimoiy ishlarni amaliy tashkil etishning eng istiqbolli modellari quyidagilar: yopiq harbiy garnizonda (shaharda) ijtimoiy xizmatning ko'p tarmoqli modeli; harbiy shaharchada oilaning psixologik-pedagogik xizmati modeli; ixcham yashash joyidagi harbiy ijtimoiy ish agentligi; harbiy ijtimoiy moslashuv va sobiq harbiy xizmatchilarni rehabilitatsiya qilish markazi va boshqalar.

A.V.Korovnikov esa bugungi kunda harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilishning uchta modelini ko'rsatadi:

Birinchi tur -iqtisodiyoti rivojlangan, barqaror siyosiy tuzumga ega, qonun ustuvorligiga ega mamlakatlarda shakllangan institutsional modeldir. Bunday mamlakatlarda huquqiy va iqtisodiy asosda harbiy xizmatchilarning farovonlik darajasini jamiyatdagi o'rtacha darajadan yuqori darajada ta'minlashga qodir bo'lgan harbiy ijtimoiy ish institutlari va organlarining rivojlangan tizimi.

Ikkinchi tur – harbiylar uchun ijtimoiy kafolatlar tizimi endigina shakllana boshlagan va hozir parchalanib ketgan mamlakatlarga xos qisman institutsional model.

Uchinchi tur – institutsional bo'lmagan model, harbiylar mustaqil siyosiy kuch bo'lgan yoki hokimiyatga yuqori ta'sir ko'rsatadigan mamlakatlar uchun xos bo'lib, o'ziga xos alohida ijtimoiy ta'minot sharoitlar yaratilganligi bilan ajralib turadi[12].

Qurolli Kuchlarning ijtimoiy rivojlanishi butun harbiy-ijtimoiy sohaga, shu jumladan, texnik va moddiy jihatlarga, kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga, ularning sifati va ijtimoiy farovonligiga

ham bog'liq. Ijtimoiy va moddiy sohalar harbiy xizmatchilarning hayot sifatining asosiy tarkibiy qismi, shuning uchun ularni modernizatsiya qilish, ayniqsa, muhimdir.

Ta'kidlash lozimki, jamiyatdagi professional ijtimoiy ishning obyekti mamlakatning butun aholisi emas, balki qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan odamlardir. O'zbekiston Respublikasida aholiga ijtimoiy xizmatga muhtoj toifadagi fuqarolarga quyidagilar: nogironlar, keksa odamlar, o'z-o'ziga g'amxo'rlik qila olmaydigan bemorlar, yetimlar, e'tiborsiz, kam daromadli, ishsiz, doimiy yashash joyi yo'qlar kiradi. Harbiy muhitda ijtimoiy ish bilan bog'liq vaziyat bir oz boshqacha. Harbiy xizmatchining mehnat qobiliyati cheklangan emas, balki uning qo'shimcha mehnat faoliyatini amalga oshirish imkoniyati cheklangan. Binobarin, Qurolli Kuchlarda xizmat qilayotgan barcha harbiy xizmatchilar, shuningdek, ularning oila a'zolari harbiy ijtimoiy ishning obyekti bo'lishi kerak. Harbiy xizmatning o'ziga xos xususiyatlari va Qurolli Kuchlar tomonidan davlat manfaatlari yo'lida aniq funksiyalarni bajarish ijtimoiy ishning o'ziga xos shakllari va usullarini talab qiladi.

Qurolli Kuchlarda harbiy ijtimoiy ish institutining paydo bo'lishi zarurati quyidagi holatlar bilan ifodalanadi:

- harbiy xizmatchilarni ta'minlashning ijtimoiy va maishiy masalalarini hal qilish uchun harbiy qo'mondonlik va mahalliy hokimiyat organlari, sud tuzilmalari va jamoatchilik o'rtasida yanada kengroq va mazmunli munosabatlarni amalga oshirish zarurati;

- harbiy xizmatchilarning oilalari bilan ishlash hajmini oshirishning obyektiv zarurati.

Ushbu sohada boy jahon tajribasini hisobga olgan holda, harbiy muhitda harbiy ijtimoiy ishning rivojlanishining quyidagi tendensiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin: harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari bilan ijtimoiy ish harbiy tashkilotlar tomonidan tashkil etiladi. Tashkilotlarga: uyushmalar, fondlar, idoralar kiradi va ijtimoiy ish ushbu doirada amalga oshiriladi.

Harbiy shaharchalarda, shuningdek, ulardan tashqarida – harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari yashaydigan shaharlar, qishloqlarda; ijtimoiy ish nafaqat harbiy xizmatni o'tayotganlar, balki harbiy xizmatdan bo'shatilganlar bilan ham amalga oshiriladi. Bu holatlar harbiy-ijtimoiy ishni qo'mondonlar, boshqa mansabdor shaxslar, nazorat organlari faoliyatida nisbatan mustaqil yo'nalish sifatida ajratib ko'rsatish mumkin. Uning mohiyati harbiy jamoalarda va harbiy qismlarni joylashtirish hududlarida ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishini o'rganish va prognoz qilish bo'yicha turli tadbirlarni amalga oshirishda, shuningdek, ijtimoiy vazifalarni amalga oshirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirishni tashkil etishdan iborat.

XULOSA

Harbiy xizmatchilarni himoya qilish, harbiy xizmatchilarning turli toifalari uchun huquqiy ta'limni tashkil etish va o'tkazish, muayyan ijtimoiy-huquqiy muammolarni hal qilish uchun individual yuridik yordam ko'rsatish, komandirlar va boshqa mansabdor shaxslarni ijtimoiy vazifalarni amalga oshirish bo'yicha rasmiy faoliyatning huquqiy asoslariga o'rgatish zarur. Bo'ysunuvchilarni himoya qilish, harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining arizalarini ko'rib chiqish va hal etish, harbiy xizmatchilarni va ularning oilalarini ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari bilan o'zaro hamkorlik va sheriklik faoliyatini muvofiqlashtirish ham bu boradagi muhim masala hisoblanadi.

Hozirgi sharoitda harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolarining manfaatlarini to'liqroq hisobga olish, ular bilan samarali faoliyat yurituvchi ijtimoiy ish institutining faol harakatini talab qiladi. Shundagina harbiy xizmatchilar o'z harbiy burchini yanada faol va qiziqish bilan bajarishlari mumkin bo'ladi. Binobarin, harbiy xizmatchilarni ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirish bo'yicha faoliyat davlat muassasalari, harbiy idoralar boshliqlari, komandirlar, shtablar va orqa xizmatlarning majburiy funksiyasiga aylanishi kerak. Bugungi kunda ijtimoiy sharoitlarni yuqori darajada yaratilishi va harbiy xizmatchilarning oilalarini qonun asosida himoya qilinishi, jangovar shaylikni oshirish, harbiy intizomni mustahkamlash, harbiy xizmatchilarning ma'naviy-ruhiy holatini yuqori darajada saqlash vazifalarini yanada samarali hal etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoev/ Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqi. – Toshkent, 2022 y.
2. Ватан ҳимояси – муқаддас бурч / Тузувчилар: Иноятлов И.Ю., Абилов М.Х. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 59 б.;
3. Курбонов Р.Ю. Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда миллий истиқлол ғоясининг ўрни. Фалс.фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент: ЎЗМУ, 2006. – 49 б.
4. Эшнаев Н.Ж. Ўзбекистон Республикаси профессионал ҳарбий кадрларни тайёрлашнинг ижтимоий- фалсафий асослари. Фалс.фан. ном. ... дисс. – Тошкент: ЎзФА, Фал. ва ҳуқ. инст., 2008. – 164 б.
5. Черницкий О.А. Профессиональная культура российского офицера: Социально- философский анализ. Дисс. ... канд. филос. наук. автореф. – М., 2001. – 37 с.
6. Гребеньков В.Н. Военная культура российского общества: философско- культурологическая концепция. Дисс. ... канд. филос. наук. – Ставрополь, 2011. – 185 с.
7. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Ichki xizmat nizomi. — Тошкент. 1996y.
8. I. Inoyatov., A. Ahmedov. Armiya davlat tayanchi – tinchlik kafolati. — Toshkent. ”Sharq” 2004. 176-b.
9. А. В. Старшинова, Е. Б. Архипова. Современные технологии социальной работы. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. — 168 с.
10. Исмойиловна, Ҳ. Г. (2020). ҲАРБИЙ АНЪАНАЛАР, УРФ–ОДАТЛАР ВА МАРОСИМЛАР-ЖАМИЯТ ҲАРБИЙ МАДАНИЯТИНИНГ НЕГИЗИ. *ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ*, 2(3).
11. Ҳошимова, Г. И. (2020). ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ ҲАРБИЙ МАДАНИЯТИНИНГ ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(5).
12. Исмойиловна, Ҳ. Г. (2016). Фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятни оширишда ҳуқуқийнашрларнинг ўрни ва роли. *Евразийский научный журнал*, (5), 145-149.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Qozoqov Sobirjon

Namangan davlat universiteti

katta o'qituvchisi

e-mail: qozaqov@mail.ru

TADBIRKORLIK MADANIYATI INSTITUTIONALLASHUVINING IJTIMOYIY JIHATLARI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va uni rivojlantirish jarayonida tadbirkorlik madaniyatining o'rnida katta. Chunki, tadbirkorlik madaniyati tadbirkorlik faoliyatining ajralmas qismi hisoblanib, uni tashkil etishda sotsial institutlar muhim ahamiyatga ega. O'z o'rnida sotsial institutlar tadbirkor shaxsni tarbiyalash va uning faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy omillarini tashkil etadi.

Maqolada tadbirkorlik madaniyati tushunchasiga mualliflik ta'rifi berilgan bo'lib, unda shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, tadbirkorlik madaniyati elementlari ham alohida ajratib ko'rsatilgan. Maqolaning so'nggi qismida tadbirkorlik madaniyatining xorij tajribasi (Qozog'iston va Xitoy) yoritilgan bo'lib, O'zbekistonda tadbirkorlik madaniyatiga davlat tomonidan berilayotgan e'tibor bilan taqqoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, madaniyat, tadbirkorlik madaniyati, sotsial institut, shaxs, shaxslar aro munosabatlar, odob, axloq, halollik, boshqaruv.

Казаков Собиржон

Наманганский государственный университет,

Старший преподаватель

e-mail: qozaqov@mail.ru

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

АННОТАЦИЯ

Предпринимательская культура играет большую роль в процессе организации и развития предпринимательской деятельности, потому что предпринимательская культура является неотъемлемой частью предпринимательской деятельности, и в ее организации важное значение имеют социальные институты. Социальные институты выступают факторами воспитания предпринимателя и развития его деятельности.

В статье дано авторское определение понятия предпринимательской культуры, в котором основное внимание уделяется взаимодействию личности, общества и государства. При этом также выделяются элементы предпринимательской культуры. В последней части статьи рассматривается зарубежный опыт предпринимательской культуры (Казахстана и Китая) и сравнивается его с вниманием государства к предпринимательской культуре в Узбекистане.

Ключевые слова: Предпринимательство, культура, предпринимательская культура, социальный институт, личность, межличностные отношения, манеры, этика, честность, менеджмент.

Kazakov Sobirzhon
Namangan State University,
Senior Lecturer
e-mail: qozaqov@mail.ru

SOCIAL ASPECTS OF INSTITUTIONALIZATION OF ENTREPRENEURIAL CULTURE

ANNOTATION

Entrepreneurial culture plays a big role in the process of organizing and developing entrepreneurial activity. Entrepreneurial culture is an integral part of entrepreneurial activity, and social institutions are important in its organization. Instead, social institutions act as social factors in the education of an entrepreneur and the development of his activities.

The article gives the author's definition of the concept of entrepreneurial culture, which focuses on the interaction of the individual, society and the state. At the same time, elements of entrepreneurial culture are also highlighted. The last part of the article examines foreign experience of entrepreneurial culture (Kazakhstan and China) and compares it with the state's attention to entrepreneurial culture in Uzbekistan.

Key words: Entrepreneurship, culture, entrepreneurial culture, social institution, personality, interpersonal relationships, manners, ethics, honesty, management.

KIRISH

Tadbirkorlik madaniyati tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning ajralmas qismi hisoblanadi. Chunki, tadbirkorlik madaniyati shaxsning keng tarmoqli faoliyatida namoyon bo'lib, unga shaxslar aro munosabatlar, odob, axloq, boshqaruv, halollik va boshqalarni kiritamiz. Shuning uchun tadbirkorlik faoliyatini o'rganish jarayonida tadbirkorlik madaniyatini o'rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Sababi, u madaniyatning umumiy tushunchalariga asoslanib, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. Shu sababdan, tadbirkorlik madaniyatini o'rganish doirasida ilmiy izlanishlar olib borish belgilangan bo'lib, tadqiqotdan ko'zlangan maqsad O'zbekistondagi islohotlar sharoitida tadbirkorlik madaniyatini institutsionallashtirishning ijtimoiy jihatlarini ilmiy tahlil etish hisoblanadi.

Tadbirkorlik madaniyati institutsionallashtirishning ijtimoiy jihatlarini o'rganishning dolzarbligi qator obyektiv sabablar bilan xarakterlanadi. Birinchidan, mazkur muammoni O'zbekiston hududida sotsiologiya fani doirasida kam o'rganilganligi tadbirkorlik madaniyatini tadqiq etishga chorlaydi. Ikkinchidan, tadqiqot natijalari O'zbekistondagi tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishda qo'shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Uchinchidan, izlanish doirasida tadbirkorlik madaniyatini o'rganish, mohiyatini tahlil qilish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar davrida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotni yoritishda tarixiylik, mantiqiylik, so'rov anketa, kuzatish, qiyosiy tahlil, kontent-analiz, ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Shuning uchun ham tadbirkorlik madaniyati tushunchasini ilmiy ta'rifini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Tadbirkorlik madaniyati – bu jamiyatda amaldagi huquqiy me'yorlar (qonunlar, nizomlar), ishbilarmonlik odatlari, axloqiy qoidalar va sivilizatsiyalashgan biznesni yuritish standartlariga muvofiq ravishda subyektlar tomonidan tadbirkorlik faoliyatining aniq, belgilangan prinsiplari va usullaridan iboratdir [2].

Ma'lumki, tadbirkorlik faoliyati — bu qobiliyatli fuqarolar va ularning birlashmalarining erkin faoliyati yuritishidir. Ammo tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdagi iqtisodiy erkinlik uning ishtirokchilari bo'lgan, tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning belgilangan prinsiplari va usullariga rioya qilmaslikdan ozod bo'lishini anglatmaydi. Chunki, demokratik tamoyillarga amal qilayotgan har qanday jamiyat qonun barcha uchun bir xilda amal qiladi. Jamiyatdagi qonun ustuvorligi tamoyillari ham mana shunga asoslanadi. Sababi, davlat tadbirkorlikning ayrim vakillari tomonidan tadbirkorlik faoliyatini boshqa ishtirokchilarining va umuman bozor iqtisodiyotining boshqa subyektlarini, umuman jamiyatning manfaatlari va iqtisodiy erkinliklarini himoya qilish maqsadida har tomonlama iqtisodiy erkinliklarning namoyon bo'lishini cheklash uchun muayyan to'siqlarni o'rnatadi. Bu esa, jamiyat manfaatlari barcha narsadan ya'ni, manfaatdorlikdan ustun turishini anglatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, tadbirkorlik madaniyati bu — shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikka asoslangan huquqiy, axloqiy, iqtisodiy, ijtimoiy munosabatlar tuzilmasi bilan shakllanadigan va rivojlanadigan faoliyat hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Shuningdek, tadbirkorlik madaniyati shuni anglatadiki, tadbirkorlik subyektlarining mustaqilligi va iqtisodiy erkinligi ularning asossiz tashabbuslariga zid keladi. Shu sababli, davlat tomonidan tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy normalarni buzganliklari uchun javobgarlik choralari va shakllari belgilanadi.

Tadbirkorlik madaniyatining elementlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Birinchidan, tadbirkorlik madaniyatining universal elementi bu uning qonuniyligi;

Ikkinchidan, sheriklar, raqobatchilar, iste'molchilar va ishchilarga moddiy va nomoddiy zarar yetkazilishida namoyon bo'ladigan huquqiy hujjatlar, shartnomaviy munosabatlar va huquqiy bitimlar, tijorat aylanmasidan kelib chiqadigan majburiyatlarning qat'iy bajarilishi;

Uchinchidan, xo'jalik yurituvchi subyektlarning halol ish yuritishidir. Odamlarga, ist'emolchilarga, sheriklarga va davlatga halol munosabatda bo'lishi tadbirkorlik madaniyatining yetakchi belgisi hisoblanadi.

Shuningdek, tadbirkorlar umumiy axloqiy me'yorlarga, shu jumladan kasbiy etika, kompaniya (tashkilot, korxona) ning axloqiy qoidalariga, biznes yuritishning umumiy qabul qilingan qoidalariga, tadbirkorlarning madaniyati va ma'lumot darajasi, ularning talablari darajasi, jamiyatda mavjud bo'lgan urf-odatlariga rioya qilish, qonuniy biznesni yuritish uchun zarur bo'lgan bilim darajasi va hokazolarga rioya qilishlari muhimdir.

Tadbirkorlik madaniyati huquqiy va axloqiy mezonlar (me'yorlar)ning namoyon bo'lishi sifatida quyidagi munosabatlarni o'z ichiga oladi: davlat, jamiyat, iste'molchilar, ishchilar, sheriklar, raqobatchilar va boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan, shuningdek, amaldagi qonunlar, standartlar, qoidalar, me'yorlar, tadbirkorlikning rivojlanishiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadigan.

Tadbirkorlik faoliyati har xil usullar bilan emas, balki faqat qonuniy asoslarda muntazam ravishda foyda olishga qaratilgan faoliyat turidir. Tadbirkorlik madaniyatiga rioya qilgan tadbirkorlar esa, o'z faoliyatini tashkil etib, qonuniy biznes olib boradilar va qonuniy ravishda daromad (foйда) oladilar.

Tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish ko'plab omillar bilan belgilanadi, ular orasida birinchi o'rinlarni sivilizatsiyalashgan tashqi tadbirkorlik muhiti, ijtimoiy va davlat tafakkuri, tajovuzkor muhitdan himoya qiladigan tadbirkorlarning huquqlari, majburiyatlarini belgilovchi huquqiy normalar va boshqalar.

Shuningdek, tadbirkorlik madaniyatining institutsional jihati "tadbirkorlik madaniyatining tashqi muhiti" tushunchasiga mos keladi. Biz "institutsionalizm"ni kishilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishning tarixiy shakllangan shakli va tadbirkorlik jarayoniga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiladigan jamiyat faoliyatining asosiy prinsiplari sifatida tushunamiz.

Tadbirkorlikning tashqi institutsional muhitining eng muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- atrof-muhit omillarining o'zaro bog'liqligi, ya'ni bitta omilning o'zgarishi boshqa omillarga ta'sir qiladigan kuch darajasi;

- tashqi muhitning murakkabligi, ya'ni javob berish kerak bo'lgan omillar soni, shuningdek har bir omilning o'zgaruvchanlik darajasi;

- tashqi muhitning harakatchanligi, ya'ni tadbirkor faoliyatidagi o'zgarishlarning tezligi;

- tashqi muhitning noaniqligi, ya'ni, tadbirkor ma'lum bir omil haqida ma'lumot miqdorining funksiyasi, shuningdek, ushbu ma'lumotga bo'lgan ishonch funksiyasi.

Har qanday jamiyatda tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishda ijtimoiy institutlar muhim rolni o'ynaydi. Muayyan institutlarning tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishga ta'sirini tavsiflashdan oldin, tashqi muhitning ishlashi shartlari ro'yxatini ko'rib chiqish lozim. Ular quyidagilardan iboratdir:

1. Tadbirkorlik tajribasi va shu bilan bog'liq bo'lgan xatolarni jamiyatda rag'batlantirish kerak. Chunki, har bir tadbirkor faoliyati davomida hech bo'lmaganda bir marta muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Mana shu muvaffaqiyatsizlikdan so'ng u tajriba orttirib faoliyatining cho'qqisiga ko'tariladi.

2. Muammolarni ijodiy hal etishga xalaqit beradigan hech qanday to'siqlar mavjud emasligiga ishonch hosil qilish kerak. Bu esa, tadbirkor faoliyatining yangi qirralarini ochish uchun zamin yaratadi.

3. Jamiyat zarur resurslarga ega bo'lishi kerak va ular erishish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ko'pincha jamiyatdagi talablar tufayli resurslarni amalda olish deyarli imkonsiz bo'lgan vaziyatni kuzatishimiz mumkin. Bu tabiiyki, tadbirkorlarda umidsizlikni yuzaga keltiradi va ularning noroziligini keltirib chiqaradi.

4. Tadbirkorlik ruhini hech kimga majburan singdirib bo'lmaydi, u har bir kishida ixtiyoriy ravishda rivojlanadi. Buning uchun individda bevosita tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish uchun motivatsiya bo'lishi kerak.

5. Tadbirkor yangi korxona yaratishda qilgan barcha sa'yi-harakatlari uchun munosib mukofotga loyiqdir. Tadbirkorlik mehnati uchun mehnatga haq to'lashning umumiy maqsadlari va mezonlarini ishlab chiqish kerak va u qonun hujjatlarida o'z aksini topishi kerak.

6. Tadbirkorlik uchun qulay muhit jamiyatda nafaqat tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiradigan, balki ishdan chiqqan taqdirda moliyaviy yordam ko'rsatadigan turli xil homiylarning, fondlarning mavjudligini anglatadi. Bu esa, tadbirkorda ertangi kunga bo'lgan ishonchni uyg'otadi.

Tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir qiluvchi asosiy institutlar va prinsiplardan biri bu xususiy mulkdir. Bozor tizimida moddiy resurslar davlatning emas, balki xususiy shaxslarning mulki hisoblanadi. Bu esa, bozor munosabatlarining qonuniyati hisoblanadi. Xususiy mulk, sheriklar bilan huquqiy shartnomalar tuzish erkinligi bilan bir qatorda, tadbirkorlarga o'z xohishiga ko'ra turli xil manbalarni olish, nazorat qilish, qo'llash va amalga oshirishga imkon beradi. Xususiy mulk korxona va tanlov erkinligi bilan chambarchas bog'liq. Erkin tadbirkorlik prinsipi shuni anglatadiki, hukumat tomonidan o'rnatilgan sun'iy to'siqlar yoki cheklovlar tadbirkorlarning qaror qabul qilishiga to'sqinlik qilmaydi. Chunki, u faoliyatini mustaqil o'z xohishiga ko'ra tashkil etadi va bozor talablari asosida faoliyat turini o'zgartirish imkoniyatiga egadir. Tanlash erkinligi prinsipi tadbirkor qonuniy faoliyatining har qanday turi bilan shug'ullanish huquqiga ega ekanligini anglatadi. Tadbirkorlar uchun tanlash erkinligining chegaralari iste'molchilarning tanlovi bilan belgilanadi. Bozor iqtisodiyotida iste'molchi alohida strategik mavqega ega.

Tadbirkorlik faoliyati pul daromadlarini olish istagi shaklida amalga oshiriladigan tanlov erkinligi raqobat uchun asos yoki iqtisodiy raqobat tadbirkorlik madaniyatining institutsional muhitini shakllantiradigan yana bir asosiy prinsip sifatida xizmat qiladi. Raqobat manfaatlar to'qnashuvining maxsus turi, uning maqsadi foyda olish yoki moddiy va ma'naviy qadriyatlardan kam foydalanishdir.

Jamiyatning turli siyosiy institutlari tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, bu tadbirkorlik manfaatlarini ifoda etadigan turli partiyalar, siyosiy harakatlarga taalluqlidir. Jamiyat yetukligining muhim mezoni bu tadbirkorlarning mamlakatdagi

siyosiy vaziyatga ta'sir o'tkazish qobiliyatidir. Dunyoning juda ko'p mamlakatlaridagi siyosiy vaziyatning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, amaldagi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tizimida tadbirkorlarning manfaatlari deyarli namoyish etilmaydi. Bu mamlakatlarning asosiy partiya va siyosiy harakatlari tadbirkorlarning ijtimoiy guruh sifatida shakllanishidan oldin yaratilgan, shuning uchun faqat keyingi saylovoldi tashviqotlari tadbirkorlik manfaatlariga ko'proq e'tibor qaratishlari mumkin.

Asosiy davlat institutlarining tadbirkorlik madaniyati shakllanishi va rivojlanishiga tashqi muhit sifatida ta'sirini ko'rib chiqib, biz ichki muhitni, ya'ni shaxsiy tomonlarini tavsiflashimiz mumkin.

Tadbirkorlik madaniyati faoliyatining institutsionallashtirishida ijtimoiy-madaniy omillar muhim ahamiyatga egadir. Chunki, ijtimoiy madaniy omillar inson hayotini sivilizatsion jarayonlarga ta'sirini belgilab beruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadbirkorlikni institutsionalizatsiya qilishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-madaniy omillarga quyidagilar kiradi:

Umumbashariy qadriyatlar (adolatga intilish, burch, intilish), hayotning mazmuni, insonning olamdagi o'rni, adolat va adolatsizlik haqidagi umumiy fikrlar – bularning barchasi iqtisodiy faoliyat va tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirishga ta'sir qiladi [10, – C. 23]. Zamonaviy demokratik jamiyatda inson qadr-qimmatini hurmat qilish, bag'rikenglik, dunyoqarash plyuralizmi va tinchlik madaniyati umumbashariy qadriyatlar qatoriga kiradi.

Mamlakatning turmush tarzida milliy-madaniy va diniy-madaniy stereotiplar muhim omillar guruhi sifatida namoyon bo'ladi. Turli xil qiymat tizimlarini tashkil etuvchi turli mamlakatlar madaniyati tadbirkorlik madaniyati va tadbirkorlarning xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bir madaniyat havfli hatti-harakatni yoqlasa, boshqasi esa ehtiyotkorlikni ma'qullaydi. Ayrim madaniyatlarda qarorlar qabul qilishda qat'iy va aniq bir pozitsiya rag'batlantiriladi, boshqalarida esa murosaga moyillik qadrlanadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy g'oyalar va ijtimoiy-iqtisodiy xulq-atvorning madaniyat shakllari jamiyatning texnologik rejasining ma'lum yutuqlari mavjudligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan, bitta jamiyatda texnologiyalarga, hattoki odamlarning hayoti uchun zarur sohalarga bo'lgan munosabat keskin cheklangan bo'lsa, boshqasida asbob-uskunalar va texnologiyalarni doimiy ravishda takomillashtirishga katta e'tibor beriladi.

Tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirishda davlatning roli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar tadbirkorlik madaniyatida davlatning institutsional va tashkiliy rolining ortishi bilan bog'liq. Davlat tomonidan tadbirkorlarning ongi va xulq-atvoriga mos keladigan maqsadlarni amalga oshirish samaradorligi, tadbirkorlarning davlatga bo'lgan ishonch choralariga bog'liq; kompaniyani birlashtirish darajasi; diniy ongning faollashtiruvchi roli; jamiyatda nafaqat biznes faoliyatini rag'batlantiradigan, balki ishdan chiqqan taqdirda moliyaviy yordam ko'rsatadigan turli xil homiylarning keng tarmog'iga ega bo'lishi; yosh avlodni tarbiyalashga, uni mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etishga ahamiyat berilsa; tadbirkorlikning kadrlar potensialini mustahkamlash; siyosiy institutlarning jamiyatdagi rolini mustahkamlash; davlat muassasalari, tashkilotlari tadbirkorlik ruhini biznes ta'limi va axborot orqali kuchaytiradi [3, – C. 218].

Avlodlardan avlodga o'tib, jamiyatdagi xatti-harakatlar ham boshqa institutsional normalar singari, odatiy holga aylanib, hayot tarzi va fikrlash tarzini ma'lum bir yo'nalishiga yo'naltirdi. Har bir jamiyatda qonunbuzarlar uchun jazo muqarrar ekanligi belgilab qo'yildi. Masalan, ishbilarmonlik etikasi tadbirkorlik tashkilotining iqtisodiy ko'rsatkichlari, ijtimoiy va huquqiy faoliyati ko'rsatkichlari o'rtasidagi ziddiyatlarni minimallashtirdi.

Bu esa, dunyoning juda ko'p mamlakatlarida tadbirkorlik sohasini tartibga soluvchi qonunchilikni ishlab chiqilishiga asos bo'ldi va bu jarayon mamlakatlarda bir necha bosqichlarda amalga oshirildi. Bu jarayonni qo'shni Qozog'iston Respublikasi misolida ham ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Qozog'iston qonunchiligida tadbirkorlik faoliyatining tashabbuskorlik, subyektning nomidan amalga oshiriladigan xatar va mulkiy javobgarlik, shuningdek foyda yoki shaxsiy daromadga yo'naltirilganlik belgilari mavjud. Shu bilan birga, tashabbuskorlik, mustaqillik va tavakkalchilik tadbirkorlikni tavsiflovchi alomatlar, foyda to'g'risida o'ylash esa, tadbirkorlikni iqtisodiy faoliyat turi sifatida belgilaydi [4, – C. 209].

Tadbirkorlik faoliyatidagi bunday institutsionallashtirish jarayonlarini nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar misolida balki, rivojlangan davlatlar misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Xitoy xalqi mehnatsevar, vijdonli, odobli, do'stona, sodda va tejamkor hisoblanadi. Ular G'arb xalqlarining qattiq tanqidlari bilan uyg'unlashgan holda, o'z madaniyatining ustunligini yuqori darajada rivojlantirgan. Konfutsiylik va boshqa qadimiy an'analarning qat'iy tamoyillari xitoydagi tadbirkorlik madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Xitoyliklar muntazam ravishda uyg'unlik va murosaga erishishga intilishadi, qarama-qarshiliklardan qochishga harakat qilishadi, odamlar o'rtasidagi munosabatlarga katta ahamiyat berishadi, individuallikni ma'qullamaydilar. Ish uchrashuvlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib ish yurituvchi xitoyliklar uchrashuvlarni rasmiy ravishda ushlab turishadi, rasmiy iyerarxiyaga muvofiq o'tirishadi, guruhning katta a'zosiga alohida hurmat ko'rsatishadi va qo'llarini silkitganda, avval eng katta odam bilan qo'l berib ko'rishadilar. Ular ma'lumot to'plashga, shuningdek, "do'stlik ruhi" ni shakllantirishga, ya'ni xorijiy sheriklar bilan yaxshi shaxsiy munosabatlarni yaratishga katta ahamiyat berishadi.

Odatda, xitoyliklar uchrashuvni har ikki tomonni qiziqtirgan asosiy masalalarni muhokama qilishdan boshlaydilar. Ular darhol "fikrlarini ochib bermaydilar", raqiblarining fikrlarini tinglashga harakat qiladilar. Uchrashuv davomida ular xushmuomala bo'lishadi, nizoli vaziyatlardan qochishadi, kamdan-kam hollarda "yo'q" deyishadi, "ishonchni yo'qotishdan" qo'rqishadi [7, – C. 74]. Ular, odatda, qarama-qarshi tomonlarning imkoniyatlarini baholaganda muzokaralar yakunida yon beradilar. Yakuniy qarorni Xitoy tomoni "markaz" ko'magi bilan maslahatlashgan holda qabul qiladi. Yakuniy qarorlarni maslahatlashib qabul qilingani uchun ham xitoylik tadbirkorlar ishonchli sheriklar hisoblanadi. Ular uzoq muddatli asosda qarorlar qabul qiladilar, uzoq vaqt davomida o'zaro ishonchga ustuvorlik beradilar. R.D. Lyuis xitoylik sheriklar bilan ishbilarmonlik aloqalarida bir nechta "oltin" qoidalarga rioya qilishni maslahat beradi: "Har doim o'ta hurmatli bo'ling, muloyimlikni qattqlik bilan birlashtiring, kamtarin va suhbatdoshning yoshi va mavqeyini hurmat qiling, mantiq bilan haddan oshmang, uchrashuvlaringizga puxta tayyorgarlik ko'rmang, ularga baland ovozda gapirmang va shoshilmang, Xitoy tarixi bilan tanishib chiqing, doimo xotirjam bo'ling va esda tutingki, sabr-toqat va suhbatdoshga javob haqida o'ylash uchun yetarli vaqt berish taraqqiyotga erishish garovidir, garchi u sizga qanchalik sekin tuyulsa ham" [5].

Shuningdek, Xitoylik tadbirkorlar kiyinishda oddiy kiyimlar bilan ko'rinish beradilar, rasmiy kiyinish faqat davlat rahbarlari bilan uchrashuvlarda qat'iy belgilab qo'yilgan.

Bundan tashqari, Rossiyalik sotsiolog A.I. Ageev tadbirkorlik madaniyatini yoritgan ekan, quyidagicha fikr bildiradi: tadbirkorning psixologik portretini uning xulq-atvori strategiyasini aniqlashga imkon beradigan fazilatlar ko'rsatkichlari tizimi orqali ko'rib chiqishni taklif qiladi [8, – C. 56].

Darhaqiqat, hozirgi kunda mamlakatimizda ham tadbirkorlik madaniyatiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ushbu masalada Prezident Sh. Mirziyoyev quyidagilarni aytgan edi: "...mahalliychilik va urug'-aymoqchilik kabi illatlar davlat hokimiyatini obro'sizlantirib, iqtisodiyotning o'sishi va tadbirkorlik rivojiga jiddiy to'siq bo'lmoqda" [1, – B. 46].

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev tomonidan 2018 yil 7 iyunda "Har bir oila — tadbirkor" dasturini amalga oshirish to'g'risidagi Qaror imzolandi. Qaror oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ko'plab imtiyoz va shart-sharoitlarni nazarda tutgan. 2021 yilning 1 yanvar holatiga respublikada jami 45 954 ta oilaviy korxonalar ro'yxatdan o'tgan bo'lib, ulardan 43 122 tasi faoliyat yuritmoqda [6]. Bu esa 2020 yilning ayni shu davriga (39,5 ming) nisbatan 4122 taga yoki 9.1 foizga oshganligini bildiradi. Mazkur raqamlar aholining moddiy farovonligida, iqtisodiy barqarorligida oilaviy tadbirkorlikning o'rni katta ekanligini ko'rsatadi.

Tadbirkorlik faoliyatining mazmunini belgilovchi omillardan biri tadbirkorlar qatlamiga tegishli bo'lgan madaniyat va qadriyatlar tizimi hisoblanadi. O'zbekistonda tadbirkorlar qatlami madaniyatida ma'naviy qadriyatlarning yetakchi o'rin tutishi va ularning moddiy qadriyatlar bilan hamohang kelishi avlodlar o'rtasidagi almashinuv, diniy siyosat doirasidagi ijobiy tendentsiyalar, globallashtirish jarayonidagi o'zgarishlar va yangiliklarni qiyosiy tahlil qilish imkoniyatining paydo

boʻlganligi, jamiyatda jamoaviy shakldagi urf-odat va anʼanalarga muhim oʻrin tutishi bilan izohlanadi.

XULOSA

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, tadbirkorlik madaniyatini shakllantirish faqat tadbirkor faoliyati bilan bogʻliq emas. Shuning uchun tadbirkorlik madaniyati bu mustaqil jarayon emas, u ham tadbirkor, ham biznesning boshqa ishtirokchilari madaniyati, ishchilar madaniyati, isteʼmolchilar va mijozlar madaniyatini birlashtiradi. Ularning oʻrtasidagi aloqalarda uzviylik mavjud boʻlmasa, tadbirkor inqirozga yuz tutadi. Shularni inobatga olgan holda, har bir jamiyatda tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishda bevosita uning institutsional asoslariga alohida eʼtibor qaratiladi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни чуқурлаштириш, барқарор ривожланишни таъминлаш – халқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини яратишнинг кафолатидир / Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б.46.
2. Сущность культуры предпринимательства / <https://works.doklad.ru/view/OYUp81gkbLw/all.html>
3. Макеева В.Г. Культура предпринимательства. – М.: ИНФРА, 2002. – 218 с.
4. Амирханова И.В., Романкова В.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства: проблемы и теории и практики. – Алматы: Казак университети, 2003. – 209 с.
5. Семёнова А.А. Культура предпринимательства и деловой этикет коммерсанта / <https://studfile.net/preview/8188667/>
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик бўйича маълумотлари (2021 йил 1 январь ҳолатига кўра).
7. Крюков Д.С. Социология предпринимательства. – Москва, 2011. – 80 с.
8. Агеев А.И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. – М. 1991. – 112 с.
9. Фурсова В. Социология предпринимательства. Учебно-методическое пособие. Казань, 2017. – 48 с.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Nosirova Marg'uba

Andijon davlat universiteti,

Tarix fakulteti, "Fuqarolik jamiyati nazariyasi"

kafedrası katta o'qituvchisi

e-mail: nosirova.7974@gmail.com

XOTIN-QIZLAR ORASIDAGI JINOYATCHILIK – IJTIMOY HODISA SIFATIDA

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kriminologiyada sotsiologik tendensiyaning paydo bo'lishi, biologik kriminologik nazariyalarning rivojlanish tendensiyalariga, jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti uchun maqbul bo'lgan baho berishga doir fikrlar ilgari surilgan. Shu bilan birgalikda, mamlakatimizda xotin-qizlar o'rtasidagi bo'layotgan jinoyatlarning tarixiy jihatdan o'zgaruvchanligi, ijtimoiy va jinoiy-huquqiy hodisa sifatida ma'lum bir vaqt davomida sodir etilgan jinoyatlar tizimini ifodalashi to'g'risida faktlar keltirilgan. Ayollar orasidagi jinoyat "ijtimoiy patologiya"ning eng xavfli turi hisoblanishi, shaxs xizmat faoliyatining ahamiyatini oshirish va ko'rsatishda huquq normalarining bugungi kundagi ta'siri, jinoyatning oldini olish va sodir etilgan jinoyatlarning sabablarini aniqlash hamda ochib berish haqida ma'lumotlar sotsiologik jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: guruh, jinoyat, huquq, huquqbuzarlik, terrorizm, ekstremal vaziyat, qotillik, firibgarlik, o'g'irlik, giyohvand moddalar, globallashuv, qamoqxona kontingenti.

Носирова Маргуба

Андижанский государственный университет,

Исторический факультет,

старший преподаватель кафедры

«Теория гражданского общества»

e-mail:nosirova.7974@gmail.com

ЖЕНСКАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНОЕ СОБЫТИЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются зарождение социологического направления в криминологии, тенденции развития биологических криминологических теорий, оценка того, что приемлемо для практики борьбы с преступностью. При этом приводятся факты об исторической изменчивости преступлений, совершенных женщинами в нашей стране, представляющие систему преступлений, совершенных в определенный период времени. Преступность среди женщин считается наиболее опасным видом «социальной патологии», данные о влиянии правовых норм на повышение и демонстрацию значимости служебной

деятельности, предупреждение преступности, а также выявление и раскрытие причин совершенных преступлений были социологически обоснованы.

Ключевые слова: группа, преступление, закон, правонарушение, терроризм, экстремальная ситуация, убийство, мошенничество, кража, наркотики, глобализация, тюремный контингент.

Nosirova Marguba

Andijan State University, Faculty of History,
Senior Lecturer, Department of "Theory of Civil Society"
e-mail:nosirova.7974@gmail.com

FEMALE CRIME AS A SOCIAL EVENT

ANNOTATION

This article highlights the emergence of a sociological trend in criminology, trends in the development of biological criminological theories, and an assessment of what is acceptable for the practice of fighting crime. At the same time, facts are given about the historical variability of woman crimes in our country, representing a system of crimes committed in a certain period of time. Crime among women is considered the most dangerous type of "social pathology"; data on the influence of legal norms on increasing and demonstrating the significance of official activities, crime prevention, as well as identifying and disclosing the causes of crimes committed have been sociologically substantiated.

Keywords: group, crime, law, offense, terrorism, extreme situation, murder, fraud, theft, drugs, globalization, prison contingent.

KIRISH

Kriminologiyada sotsiologik tendensiyaning paydo bo'lishi biologik kriminologik nazariyalarning jinoyatchilik holatiga, uning rivojlanish tendensiyalariga, jinoyatchilikka qarshi kurashish amaliyoti uchun maqbul bo'lgan baho berishga, shuningdek, jamiyatga nisbatan ishonchli jinoyat prognozini berishga qodir emasligi bilan bog'liq edi.

METODOLOGIYA

Sotsiologik yo'nalishning shakllanishini 1825-1830 yillarda o'zi to'plagan material asosida yosh guruhlarini turli jinoiy faoliyatlarini o'rnatgan va u eng yuqori darajada ekanligini ko'rsatgan fransuz ekstraslari A. Gerri nomi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Shuningdek, belgiyalik matematik va statistik A.Ketle nomi bilan "Inson va uning qobiliyatlarining rivojlanishi yoki ijtimoiy fizika tajribasi" asarida 1936 yilda statistik ma'lumotlarga asoslanib nashr etilgan [1, – C.30]. Jinoyat sudlari tomonidan jinoyatlarning ma'lum chastotasi belgilandi. Shu paytdan boshlab kriminologik tafakkur jinoyatlarni yagona hodisa sifatida o'rganishdan jinoyatni ommaviy hodisa sifatida o'rganishga, jamiyatdagi o'zgarishlar bilan jinoyatchilik holati o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga qadam tashladi. Sotsiologik yo'nalish kriminologiyaning mustaqil yo'nalishi sifatida XX asr boshlarida ishlab chiqilgan. U Amerika Qo'shma Shtatlarida eng katta e'tirofqa sazovor bo'ldi, bu shubhasiz Amerika jamiyatining jadal va qarama-qarshi rivojlanishi tufayli jinoyatchilikning o'sishiga muqarrar ta'sir ko'rsatdi. Jamiyatdagi o'zgarishlar va undagi jinoyatlar holatining o'zaro bog'liqligi haqidagi turli qarashlar bir xil sotsiologik oqim doirasida turli nazariyalarni yuzaga keltirdi.

ASOSIY QISM

Jinoyat sodir etishga urinishning o'zi jinoyat hisoblanadi. Har bir urinish jinoyatni sodir etish niyatida qilingan harakatdir. Ushbu g'arazli niyat yoki maqsadning mavjudligi urinishning mohiyatidir. Qilmishning o'zi mutlaqo aybsiz bo'lishi mumkin, lekin u qilingan maqsad tufayli jinoiy hisoblanadi. Mishyakni oziq-ovqatga aralashtirishning o'zi mutlaqo qonuniy harakatdir, chunki bu aralashma kalamushlarni zaharlash uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Ammo agar maqsad odamni o'ldirish bo'lsa, qilmish shu maqsadda qotillikka suiqasd jinoyatiga aylanadi. Bunday hollarda oqilona huquq tizimi motivni moddiy deb hisoblashdan qochib qutula olmaydi, chunki

harakat o'zining barcha zararli tendensiyalarini va uning noto'g'riligini faqat motivdan keltirib chiqaradi.

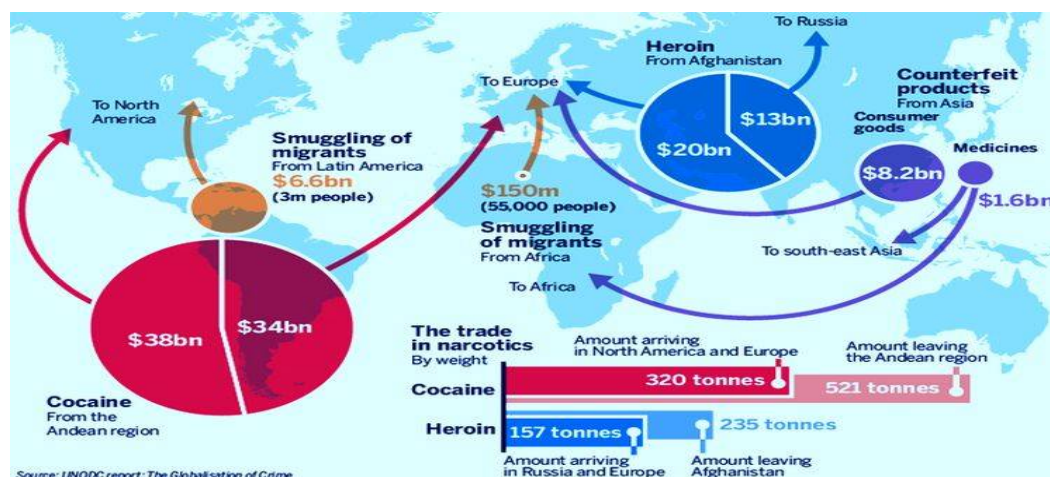
Har bir urinish jinoyat sodir etish niyatida qilingan harakat bo'lsa-da, aksincha, to'g'ri emas. Ushbu niyat bilan qilingan har bir harakat urinish emas, chunki u sodir etgan shaxsning jinoiy maqsadidan qat'i nazar, jinoiy javobgarlikka sabab bo'lishi uchun tugallangan jinoyatdan juda uzoq bo'lishi mumkin. Men pichanni yoqish niyatida gugurt sotib olishim mumkin, lekin urinishlardan yiroqman, ya'ni g'arazli niyat bilan qilingan zarar amalda, umuman olganda, huquqni amalga oshirish, agar uning yagona maqsadi boshqa shaxsga zarar yetkazish bo'lsa, noqonuniy hisoblanadi. Agar men gugurtning oldiga borib, gugurtlardan birini yoqib yuborsam, niyatim jinoiy suiqaqdga aylandi. Jinoyat qilishni niyat qilish – bir narsa, uni bajarishga tayyorlanish boshqa, uni bajarishga harakat qilish – uchinchi. Aytishimiz mumkinki, har bir qasddan sodir etilgan jinoyat to'rtta alohida bosqichni o'z ichiga oladi – niyat, tayyorgarlik, urinish va tugatish.

Oldingi ikkisi odatda aybsizdir. Amalga oshirilmagan niyat ko'zda tutilmagan harakatdan ko'ra javobgarlik uchun asos bo'lmaydi. Iroda va amal birga kelishi kerak. Hatto niyatni amalga oshirish uchun qilingan harakat ham, agar u tayyorgarlik bosqichidan uzoqqa bormasa, odatda jinoyat hisoblanmaydi. Men jinoiy maqsadda to'pponcha sotib olsam ham, lekin qonuniy aybdor emasman. Ammo huquqbuzarlikning oxirgi ikki bosqichi, ya'ni suiqaqd qilish va tugatish qonuniy javobgarlikka sabab bo'ladi. Shunday qilib, aybsizlikni aybsizlikdan ajratib turadigan chiziqni qanday chizishimiz kerak? Jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rish va unga suiqaqd qilish o'rtasidagi farq nima? Biror kishi o'zining jinoiy niyati yo'ldan qanchalik uzoqqa borishi mumkin, ammo agar uning yuragi yoki vaziyat uni buzsa, xavfsiz tarzda orqaga qaytishi mumkin? Bu savolga qonun aniq yoki yetarlicha javob bermaydi. “Jinoyat qilishga suiqaqd, – deydi Jeyms Stiven o'zining Jinoyat huquqi to'g'risidagi kitobida, – bu jinoyatni sodir etish niyatida qilingan va uning haqiqiy sodir etilishini tashkil etuvchi harakatlar qatorining bir qismini tashkil etuvchi harakatdir, agar u to'xtatilmagan bo'lsa. Bunday harakatlar ketma-ketligining boshlanishini aniqlab bo'lmaydi, lekin har bir alohida ishning holatlariga bog'liq.

Jinoyat – tarixiy jihatdan o'zgaruvchan, ijtimoiy va jinoiy-huquqiy hodisa bo'lib, tegishli davlatda (mintaqada) ma'lum bir vaqt davomida sodir etilgan jinoyatlar tizimini ifodalaydi. Jinoyat “ijtimoiy patologiya”ning eng xavfli turi hisoblanadi. Eng xavfli davlatlar deb Sudan, Somali, Iroq, Kolumbiya, Pokiston deb tan olingan. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, bu mamlakatlarda bo'lish xavfli, chunki siz muammoga duch kelishingiz mumkin. Omillar ushbu mamlakatlarning har birida jinoyat darajasi yuqori yoki past bo'lishi mumkin, ammo umumiy omillar mavjud: Shtatlarda iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida vaziyat beqaror. Natijada qonunbuzarlik, terrorizm, jinoyatchilik rivojlana boshladi, odam o'ldirish, o'g'irlash odatiy holga aylandi.

Inson huquqlari mexanizmlari mavjud emas. Yozilmagan qonun kodlangandan ustun turadi. Afrika va Osiyo davlatlarining jamiyatlari vertikal va gorizontal ravishda islom bilan singib ketgan. Eng xavfsiz davlatlar sifatida Finlyandiya, Islandiya, Norvegiya, Shveysariya, Lyuksemburg kabi davlatlar e'tirof etilgan. Shaharda ekstremal vaziyatlarni oldini olish uchun quyidagi qoidalarga rioya qilish zarur deyiladi: yomon yoritilgan, kam aholi yashaydigan joylardan saqlaning; pul yoki zargarlik buyumlarini ichki cho'ntagingizda saqlang, uni begonalarga ko'rsatmang; agar siz tunda shahar bo'ylab sayohat qilishingiz kerak bo'lsa, taksidan foydalaning, begona odamlar tomonidan olib ketilishiga rozi bo'lmang; kerakli manzilni qidirayotganda, turli odamlar bilan bog'laning, chunki yagona javob noto'g'ri bo'lishi mumkin; har doim sizning ixtiyoringizda bir nechta kichik tangalar va jamoat transporti uchun chiptalar mavjud; gavjum joylardan — olomon, navbatlar va hokazolardan qoching, qiziquvchanlik tufayli biror narsa sodir bo'lgan, miting yoki boshqa yig'ilish bo'ladigan joyga yaqinlashmang.

Jinoyatchilikning yuqori darajasi global moliyaviy-iqtisodiy inqirozning boshlanishi fonida ayniqsa keskinlashayotgan asosiy global muammolardan biridir. Jinoyat tartib va nazoratning yetishmasligi bilan yonma-yon boradi. Insoniyat tarixining boshidanoq jinoyatchilar odamlarga, ularning mol-mulkiga va faoliyatiga tahdid solib kelgan va yaratmoqda. Asrlar davomida asosiy muammo an'anaviy jinoyatlar, ya'ni qotillik, firibgarlik va o'g'irlik ko'rinishida namoyon bo'ladigan shaxslar va ularning mulkiga qarshi jinoyatlar bo'lib kelgan.



Biroq 1980-yillarning o'rtalaridan boshlab jinoyatning tabiati o'zgara boshladi. Bu vaqt ichida u uyushgan va transmilliy bo'lib, makroiqtisodiy nisbatlarga erishdi va qonuniy faoliyat bilan bog'liq global biznesga aylandi. Jinoyat mahalliy huquqbuzarliklardan tashqariga chiqdi va shaharlar, shtatlar va butun mintaqalar xavfsizligiga keng tarqalgan tahdidga aylandi. Jinoiy dunyoning harakatlariga javoban ko'rilgan choralar hozirgacha qattiq bo'ldi, ammo samarali emas. Xavfsizlik kuchlari, asosan, harbiy texnika va qurollar bo'lib, shaharlarni patrul xizmati orqali nazorat qiladi va gangsterlarga qarshi kurashadi. Giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurashish uchun butun armiya safarbar qilingan. Qaroqchilar va kontrabandachilar ko'plab davlatlarning dengiz kuchlari tomonidan ovlanadi. Giyohvand moddalar savdosining oldini olish uchun qiruvchi samolyotlar va kosmik sun'iy yo'ldoshlardan foydalaniladi.

BMT Xavfsizlik Kengashi esa uyushgan jinoyatchilikning qator davlatlar milliy xavfsizligiga tahdidini o'rganishga majbur bo'ldi. Uyushgan jahon jinoyatchiligiga qarshi kurashning strategik doktrinalari va undan kelib chiqadigan tahdidni baholash o'zgardi. Uyushgan global jinoyatlar fuqarolar, siyosatchilar va ommaviy axborot vositalarida xavotir uyg'otadi. Qanday qilib u bunday haqiqiy global miqyosga erishdi? Bu post kommunistik o'tish va dunyo tartibini qayta yo'naltirish natijasimi? Uyushgan jahon jinoyatchiligiga globallashtirish, davlatlar o'rtasidagi chegaralarning ochilishi, turizm va kommunikatsiyalar rejimining soddalashtirilgani, iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi sabab bo'lganmi? Yoki bu ommaviy qashshoqlik va ishsizlik hukm surayotgan ko'p sonli hududlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarning yo'qligi, ularning jinoyatchilikka qarshi zaifligini yanada kuchaytirayotgani natijasimi? Uyushgan jahon jinoyatchiligining sababi, ehtimol, yuqoridagi barcha omillarni o'z ichiga oladi, ammo turli mamlakatlar uchun asosiy sabablarga ko'ra individualdir. Jinoyatchining shaxsi va jinoyat qilganlarning turli toifalari tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib boriladi. Ayollar jinoyati psixologiyasini tahlil qiladigan bo'lsangiz, qiziq ma'lumotlarga duch kelamiz.

Ko'pincha ayollar o'g'irlik, giyohvandlik va maishiy jinoyatlarni sodir etadilar, bu ko'pincha halokatli oqibatlariga olib keladi. Albatta, hamma ham axloq tuzatish muassasalariga tushmaydi, lekin ko'pchilik turli xil jinoyatlarni sodir etib, shu muassasalarga tushib qolishadi. Ozodlikdan mahrum qilish joylarida 40 mingga yaqin mahkum ayollar bor. Agar amnistiyalar tez-tez bo'lmasa, ular ko'proq bo'lishi mumkin edi. Biroq, o'tirganlarning umumiy massasidan ayollar qanday ajratilmasin, ular jinoiy javobgarlikdan qanday ozod qilinmasin, jazoni ijro etish muassasalarida hali ham juda ko'p jinoyatchilar borligi ayni haqiqat. Jami qamoqxona kontingentining taxminan 5 foizini aynan zaif jins vakillari tashkil qiladi.

Ayollar yangi lavozimga erkaklarga qaraganda yaxshiroq moslashadi. Ular yanada moslashuvchan psixikaga ega, ular kamroq murakkab "panjara ortida", kamroq tajovuzkor. Ayniqsa, lo'lilar o'zlarini "zonada" eng yaxshi his qiladilar, bir-birini qo'llaydilar va hayotlarini an'anaviy uslubda tartibga soladilar. Butun dunyo bo'ylab mahkumlarning umumiy sonidagi mahkum ayollar soni 2 foizdan 8 foizgacha. Masalan davlatlar misolida taqqoslaydigan bo'lsak, Rossiya

Federatsiyasida bugungi kunda barcha mahbuslarning 5% ayollar, Hindistonda — 4%, AQShda — 6,8% [2, – S.44-61.] ni tashkil etadi. Demak, rasmiy ko'rsatkichlarga qaraganda, bizning mamlakatimizda hech qanday yuqori foizli jinoyatchi ayollar bilan ajralib turmaydi. Ya'ni, 2021 yilda O'zbekistonda ishsiz ayollar va 18-30 yoshdagi xotin-qizlar jinoyatchiligi o'rtacha 2 foizga ortgan. Bu haqda Prezident Shavkat Mirziyoyev xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yangi bosqichga ko'tarish va ayollarning jamiyatdagi o'rnini yanada yuksaltirish va mustahkamlash, shuningdek, ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, oilaviy zo'ravonlikning oldini olish, gender tenglikni qaror toptirishga qaratilgan muhim chora-tadbirlar yuzasidan videoselektor yig'ilishida ma'lum qilgan. 2021 yilda ishsiz ayollar o'rtasida jinoyatchilik 1,7 baravarga, 18-30 yoshdagi xotin-qizlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar esa 2 baravarga ko'paygan.

Bulardan tashqari, oilada ayollarni xo'rlash, ularga zo'ravonlik qilish va tazyiq o'tkazish holatlari hali ham mavjud. O'tgan 2021 yilda 39 mingga yaqin xotin-qizlar oilada eri, qaynonasi, kelini tomonidan zo'ravonlik bo'layotgani haqida profilaktika inspektorlariga murojaat qilgan. Bu raqamlar 2020 yilga nisbatan 2,5 baravar ko'p. "Afsuski, bu muammolarni hal etishda mahalla faollari, jamoatchiligimiz va nuroniylarimizning o'rni va ta'siri ham sezilmayapti. Bir narsani aniq tushunishimiz kerak. Ham, oila, ham bola tarbiyasi bilan shug'ullanish bilan birga, o'qish, ish yoki tadbirkorlikni olib borish katta matonat talab qiladi", deydi Prezident[3]. Agar bu raqamlarni dunyo mamlakatlari bilan taqqoslasak, yuqori foizni tashkil etmasligini ko'ramiz, ammo O'zbekiston uchun yuqori foiz hisoblanadi.

Masalan, oxirgi 20 yil ichida Yevropada ayollar jinoyati darajasi 400 foizga oshgan. Bu ma'lumotlar Italiyaning yirik xususiy tergov agentligi «Miriam Tomponzi Investigations» [2, – S.44-61.] tomonidan Yevropa parlamentiga taqdim etilgan hisobotda keltirilgan. Parlament nomidan agentlik Yevropaning 10 ta davlatida tadqiqot o'tkazdi, uning davomida Yevropa qamoqxonalari jazo o'tayotgan uch mingdan ortiq ayol mahbuslar bilan suhbat o'tkazildi. Bundan tashqari, agentlik uchun zarur bo'lgan statistik ma'lumotlar Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning ichki ishlar vazirliklari tomonidan taqdim etilgan.

Ayol jinoyati reytingida birinchi o'rinda Italiya turadi, bu yerda har yettinchi jinoyatchi, taxminan 14% ayollar ulushiga to'g'ri keladi. Bu mamlakatda bolalar qotilligining 60 foizi ham shu jins vakillari tomonidan sodir etilgan. Yevropada o'rtacha hisobda ayollar qotillarning umumiy sonining taxminan 13% ni tashkil qiladi va Buyuk Britaniyada ularning soni jinoyatchilar umumiy sonining 30% ga yetadi. Miriam Tomponsining so'zlariga ko'ra, yevropalik ayollar: cheklarni qalbakilashtirishning 36 foizini, mashhur brendning qalbakiligini 48 foizini, o'g'irlikning 24 foizini, avtomashinalarni o'g'irlashning 16,2 foizini tashkil qiladi [3, – S.44-66]. Do'kon o'g'irligining 75 foizi voyaga yetmagan jinoyatchilarning vijdoniga bog'liq. Umuman olganda, 2003 yilda Yevropada 475 nafar ayol hibsga olinib, sudga tortilgan. Hisobotda ta'kidlanganidek, ayollar ko'pincha sentimental sabablarga ko'ra yoki yaqinlarining ig'vosi bilan jinoyat sodir etishadi. Ayollar jinoyatchiligining yana bir ajralib turadigan jihati shundaki, ayollar orasida qonunni buzgan retsidivistlar nisbatan kam. Buyuk Britaniyada adolatli jins vakillari tomonidan sodir etilgan jinoyatlar sonining ko'payishi munosabati bilan an'anaviy ravishda erkak mahbuslar saqlanayotgan ikkita qamoqxona ayollarga aylantirilmoqda, boshqasi esa konvertatsiya qilinmoqda. Bugungi kunda Britaniya qamoqxonalari 68 357 mahbus bor, ulardan 4045 nafari ayollardir, bu har yili taxminan 30 foizga [4, – S.50] o'sadi. Britaniya penitensiar tizimi vakillarining so'zlariga ko'ra, xotin-qizlar o'rtasida jinoyatning bunday ko'payishi ular uchun mutlaqo kutilmagan bo'lgan. Mahkum ayollarda olimlar payqagan qator xususiyatlar mavjud.

Ularning katta qismi qotillik uchun asirlikda. Ayollar erkaklarnikiga nisbatan muvozanatsiz, asabiyroq hisoblanadilar, shuning uchun ular tomonidan og'ir jinoyatlar sodir etilishi puxta o'ylangan harakatdan ko'ra ko'proq tasodifiy masaladir. Ammo agar biz bir nechta ayollar koloniyalarida muammoni o'rgangan psixologlarning tadqiqotlariga ishonsak, buning aksi to'g'ri: ayollarning 67 foizi qurbonni oldindan rejalashtirgan holda qotillik qilishadi, erkaklar uchun bu ko'rsatkich pastroq — 47 foiz. Umuman olganda, agar ayol qotillikka borsa, buning asosiy sabablaridan biri rashkdir. Ammo rashk tufayli ayollarning atigi 15 foizi qotillik qiladi, bu jinoyatlarning aksariyati ma'lum bir sababga ko'ra nafrat tufayli sodir bo'ladi[5, – S.374.]. Vaqt o'tib ayollarning aksariyati oilaviy

rishtalarni buzgan, bu juda achinarli: masalan, Rossiyada allaqachon tug'ilish darajasi past va balog'atga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilik yuqori. Ulardan biri ikkinchisi bilan chambarchas bog'liq: xotinlar va onalarni qamoqxonada izolyatsiya qilish oila va bolalarni tarbiyalash uchun murakkab holat. Ayollarning asirlik sharoitlariga yuqori darajada moslashishiga qaramay, ular uchun qamoqning oqibatlari erkaklarnikiga qaraganda ko'proq fojiali, chunki erkaklar uchun yangi oilani yaratish ancha oson.

Mahkum ayollar turli jinoyatlar sodir etgan. Bugungi kunda tobora ko'proq ayollar ozodlikdan mahrum qilish joylarida, masalan, iqtisodiy jinoyatlar, firibgarlik sodir etganlar. Ular ko'pincha aqlli kombinatsiyalarni tortib olishda tajribaga ega va minglab dollar o'ljaga ega bo'lib, odatda sudlanganlikdan oldin xavfsiz tarzda yashiringan, shuning uchun ulardan musodara qilinadigan hech narsa yo'q. Ayollar jinoiy dunyoni ommaviy ravishda o'zlashtirib, uni o'zlari uchun maqbul yashash muhitiga aylantirmoqda. Bizda uzoq vaqtdan beri professional jinoyatchilar bor: o'g'rilar, giyohvand moddalar sotuvchilari, firibgarlar, fohishaxonalar egalari, mashina o'g'rilari bor, terrorchilar paydo bo'ldi. Ular qanday qilishni bilishmaydi va boshqa hech narsa qilishni xohlamaydilar. Mutaxassislar fikricha, professional ayollar jinoyatchiligining rivojlanishiga qonunchiligimizning o'ta yumshoqligi va tez-tez amnistiya qilinishi yordam bermoqda. Bundan tashqari, professional jinoyatchilar ham huquqiy nozikliklarni, ham jinoiy ixtisoslikni yaxshi bilishadi.

Ammo dunyoning ayol professional jinoiy dunyosida ular uchun hali ham bitta maqsad mavjud. Hech qachon ayol asosiy "o'g'rilar" unvoniga ko'tarilmagan. Hech qachon ayolga qonun o'g'rilari tojini kiyish holatlari bo'lmagan. Bu an'ana shunchalik qattiq kuzatilganki, na aloqalar, na katta pul yordam beradi. Ammo allaqachon "o'g'ri onalari", ayollar to'dalarining boshliqlari mavjud. Boshqa barcha jihatlarida, jinoyatchi ayol jinoyat olamining eng tajribali vakillari bilan muvaffaqiyatli raqobatlashadi. Bu muammo bugungi kunda va butun G'arb dunyosi uchun dolzarbdir. Farovon G'arbiy Yevropada so'nggi 20 yil ichida ayollar jinoyati darajasi to'rt baravar ko'paygani haqida ko'pgina tadqiqotlar natijalari va mutaxassislar fikrlari mavjud. Va bu faqat kichik jinoyatlar haqida emas. Zamonaviy Italiyada barcha qotilliklarning 13 foizi ayollar tomonidan sodir etilgan va Buyuk Britaniyada, G'arb matbuotining xabarlariga ko'ra, har uchinchi qotillik ular tomonidan sodir etilgan. Qo'shma Shtatlarda so'nggi 20 yil ichida qamoqxonalardagi ayollar soni bir necha baravar ko'paygan. Xuddi shu tendensiya Sharqiy Yevropada. Masalan, Polshada jurnalistlar ko'pincha ayollar to'dalarining sarguzashtlari, ayniqsa, ularning shafqatsizligi haqida yozadilar.

Stereotiplar va noto'g'ri qarashlar maqsadli manipulyatsiyalar uchun juda moslashuvchan material bo'lib chiqadi. Xorijiy guruh qiyofasidagi "ayb echkisi"ni izlash allaqachon bir qancha "foydali" vazifalarni bajarsa, ular beadab siyosat quroliga aylanadi. Birinchidan, ular hokimiyatning barcha noto'g'ri hisob-kitoblari va muvaffaqiyatsizliklari, jamiyat boshdan kechirayotgan qiyinchiliklar uchun aybni ushbu guruhning yelkasiga yuklashga imkon beradi. Ikkinchidan, qandaydir tahdidga ishonish begona guruh, o'z guruhining chuqurroq integratsiyalashuviga sabab bo'ladi [6, – S.664].

Ingliz sotsiologi A. Toynbining yozishicha, "zamonaviy G'arbning tarixga bo'lgan qarashi nihoyatda qarama-qarshidir... Bu, albatta, hayratlanarli, lekin bu biz yashayotgan zamonni xarakterlovchi ko'plab qarama-qarshiliklardan biri, xolos. Ko'pchiligimizning ko'z o'ngimizda ba'zan tahdidli shakllarni oladigan misollarni topish qiyin emas. Aytaylik, bizning dunyomiz insonparvarlik ongining misli ko'rilmagan darajada yuqori darajasiga ko'tarildi. Biz har bir tabaqa, millat va irqning inson huquqlarini tan olamiz va shu bilan birga sinfiy nafrat, millatchilik va irqchilik tubsizligiga sho'ng'ib ketdik. Bu asossiz ehtiroslar sovuq qonli, rejalashtirilgan shafqatsizliklarda o'z chiqishini topadi va bu ikki mos kelmaydigan ruhiy holat va xulq-atvor normalari bugungi kunda nafaqat bir dunyoda, balki bir mamlakatda va hatto bir ruhda yonma-yon ketayotganini ko'rish mumkin" [7, – S.360].

Darhaqiqat, Osvensim hozir shunday bizdan uzoqda ularda sodir etilgan vahshiyliklar shu qadar xayoliy bo'lib tuyuladiki, bularning barchasi endi haqiqiy emasdek tuyuladi. Lekin bu faqat ko'rinadi ... Yerdagi zo'ravonlik qadim zamonlardan beri kamaymagan, hatto bizda ham sivilizatsiya davri — ikkita jahon urushi va zamonaviy dunyodagi boshqa keyingi voqealar buni taxmin

qilishimizga ham imkon bermaydi. Aftidan, odamda zo‘ravonlik faqat ma’lum dozalarda mavjud va raqobatlashadi go‘yo ezgulikni o‘zida mujassam etgan sivilizatsiya bilan, u katta qurbonliklarga qaramay, bari bir g‘alaba qozonadi. Shu bilan birga, men yaxshilik va zo‘ravonlik qayerdan kelganini takrorlashga jur‘at etaman – yovuzlik va zo‘ravonlikdan farqli o‘laroq. Ammo bu sivilizatsiya bo‘lishi va tajovuz qilish imkoniyatini beradigan boshqa narsa muhim emas. Shu bois, uning sud tomonidan oqlanishi dargumon, deb fikr bildiradi A.Toynbi[8, – S.360.].

XULOSA

Kishilarning xulq-atvoriga, shu jumladan jinoiy xulq-atvoriga ularning mavjudligining iqtisodiy sharoitlari katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu shartlardan norozilik, hatto ularga qarshi norozilik, ko‘pincha tajovuz shaklida juda keng tarqalgan. Ular odamlarda tashvish, kelajakka nisbatan noaniqlik, hayotdagi istiqbollarni yo‘qotish, o‘z yaqinlarining moddiy xavfsizligi haqida qayg‘urish va nihoyat, qashshoqlik va o‘tkir muhtojlik qo‘rquvini keltirib chiqaradi. Mahalliy sotsiologlarning kuzatishlariga ko‘ra, 1990-yillarning boshlarida va o‘rtalarida mamlakatimizda odamlar orasida tashvish va qo‘rquv yuqori darajada edi.

Tasodifiy bo‘lmagan xuddi shu davrda jinoyatchilikning sezilarli o‘sishi kuzatilgan. Ayni paytda, ayrim sotsiologik so‘rovlardan ko‘rinib turibdiki, narxlarning ko‘tarilishi va umuman, iqtisodiy vaziyatning yomonlashuvi tufayli odamlarning tashvishi yana kuchaymoqda. Bu hodisa — tashvishning pasayishi va ko‘tarilishi – ko‘plab mamlakatlarda kuzatilishi mumkin va bu nafaqat iqtisodiy vaziyatning yomonlashishi, balki siyosiy muammolarning kuchayishi bilan ham bog‘liq, deyishimiz mumkin.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология в США и странах Западной Европы (Учебное пособие). – Томск: Томский филиал РИПК МВД РФ 1997. – С 30.
2. Ушатилов А.И., Ковалев О.Г., Корнеева Г.К. Прикладная криминальная психология. Учебное пособие. – Рязань, 2012. – С.44-61.
3. www.news/uzbekistonda-ayellar-orasidagi-zhinoyatchilik-va-zuronlik-keskin-ortgan-56564
4. Ушатилов А.И., Ковалев О.Г., Корнеева Г.К. Прикладная криминальная психология. Учебное пособие. – Рязань, 2012. – С.44-66.
5. Ушатилов А.И., Ковалев О.Г., Корнеева Г.К. Прикладная криминальная психология. Учебное пособие. – Рязань, 2012. – С.50.
6. Антонян Ю.М. Научный портал МВД России. №1 (53) 2021. – С.58-64; Антонян Ю. М. Наука криминология. Монография. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С.374.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Черновой. – М., 2005. – С.664.
8. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сб. 2-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2003. – С.360.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Eryigitova Lobar

CAMU xalqaro

tibbiyot universiteti, sos.f.falsafa doktori (PhD)

e-mail: lobarxoneryigitova@gmail. som

Sodiqova Shoxida

O'zbekiston xalqaro islom

Akademiyasi professori, sos.f.dok.(DSc)

e-mail: sodikova.shohida1011@gmail.com

**KEKSA AHOLI SONINING ORTISHI VA ULAR HAYOTINI YAXSHILASH
CHORALARI**<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada yolg'iz keksalar, ularning ijtimoiy himoyalash borasida xalqaro miqyosda olib borilayotgan faoliyat va qarish bilan bog'liq muammolar reabilitatsiyasi tahlil etilgan. O'zbekistonda keksa aholi hayotini yanada yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy dasturlar ishlab chiqish va bu boradagi muammolarni hal etishda xalqaro tajribadan samarali foydalanish yo'llari ochib berilgan. Mazkur masalalar yangi tahrirdagi asosiy qonun Konstitutsiyamizda ham o'zining huquqiy asosini topdi. Mamlakatimizda keksalar hayotini yaxshilash borasida bir qator dasturlar va loyihalar ishlab chiqilib amalga oshirilmoqda. Bulardan ko'zlangan provard maqsad keksalar hayotini yaxshilash, ularning keksalik davrini mazmunli o'tkazishga qaratilgan. Bunda asosan xalqaro tajribani o'rganish, maqbullarini yurtimizda qo'llash, kutilgan natijani berishi mumkinligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy reabilitatsiya, pensiya yoshi parametrlari, mehnat va qarish jarayoni, mehnat faoliyati davomiyligi, keksalik yoshining chegarasi, pifagorcha yosh tasnifi.

Эрийгитова Лобар

Международный медицинский университет CAMU,

доктор философии по соц.наук (PhD)

e-mail: lobarxoneryigitova@gmail. com

Садикова Шохид

Профессор международной Исламской академия

Узбекистана, док.соц.наук (DSc),

e-mail: sodikova.shohida1011@gmail.com

**РОСТ ЧИСЛЕННОСТИ ПОЖИЛОГО НАСЕЛЕНИЯ И МЕРЫ ПО УЛУЧШЕНИЮ
ИХ ЖИЗНИ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье речь идет о проблемах пожилых людей, которые становятся глобализированными в мире, их социальной защите и реабилитации. Кроме того, были

высказаны мнения о необходимости и некоторых направлениях социальной реабилитации пожилых людей в нашей стране в рамках программ, реализуемых Организацией Объединенных Наций. Недаром мировое сообщество признает наличие реформы социальной защиты в широкомасштабных реформах, проводимых в Узбекистане в последние годы. Этот вопрос нашел свою правовую основу в новом проекте новой Конституции Республики Узбекистан. Разработаны социальные программы, направленные на оздоровление пожилых людей в нашей стране. Решение проблем в этом плане является одним из эффективных способов достижения ожидаемого результата, прежде всего, при изучении международного опыта. Поэтому авторы данной статьи попытались проанализировать некоторые социальные аспекты развитых стран в этом направлении.

Ключевые слова: социальная реабилитация, параметры пенсионного возраста, труд и процесс старения, продолжительность трудовой деятельности, предел старости, Пифагорова возрастная классификация.

Eryigitova Lobar

International Medical CAU,
doctor of philosophy in social sciences(PhD)
e-mail: lobarxoneryigitova@gmail.com

Sadikova Shohida

International Islamic
Academy of Uzbekistan,
doctor of social sciences, professor
sodikovashohida1011@gmail.com

RIISNG THE RATE OF OLD AGED POPULATION AND MEASURES TO IMPROVING THEIR LIFE

ANNOTATION

This article deals with the problems of older people who are becoming globalized in the world, their social protection and rehabilitation. In addition, opinions were expressed on the need and some areas of social rehabilitation of older people in our country within the framework of programs implemented by the United Nations. It is not without reason that the international community recognizes the presence of social protection reform in the large-scale reforms carried out in Uzbekistan in recent years. This issue has found its legal basis in the new draft of the new Constitution of the Republic of Uzbekistan. Development of social programs aimed at improving the health of older people in our country. Solving problems in this regard is one of the effective ways to achieve the expected result, first of all, when studying international experience. Therefore, the authors of this article tried to analyze some social aspects of developed countries in this direction.

Keywords: social rehabilitation, parameters of retirement age, labor and the aging process, duration of work, old age limit, Pythagorean age classification.

KIRISH

Aholining keksayishi va uning ijtimoiy oqibatlarini masalasi bugungi kunda globallashtirilgan ijtimoiy muammolar sirasiga kirib ulgurdi. Aholi keksayishi – bu aholi sonida katta yoshdagilar ulushining ortishidir. Bu uzoq davom etadigan demografik o'zgarishlarning – aholini takror hosil qilinishdagi tug'ilish va o'lim, qisman migratsiya jarayonlaridagi siljishlar, ularning nisbatlarining natijalari hisoblanadi. Aholining qarish jarayonlarini va uning oqibatlarini o'rganishga demograflar asosan XIX asr oxiridan e'tibor qarata boshlaganlar [1, – 23].

METODOLOGIYA

Mazkur mavzuni ilmiy tadqiq etishda fransiyalik J.Burjua, A.Sovi, AQSH dan E.Koul, Rossiyadan A.Ya.Boyarskiy va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlari aholining qarishi, tug'ilish va qarish hisobiga ro'y berayotganligi aniqlangan. Bugungi kunda bu dolzarb muammo nafaqat aholishunoslarning, balki, faylasuf, sotsiolog va iqtisodchilarni ham qiziqitirgan muammolardan

biriga aylandi. Chunki fanda keksalik, uning ko‘rinishi, yoshi va chegarasi kabi masalalarda anchadan buyon bahs munozaralar olib boriladi. Shu boisdan ham so‘nggi yillarga kelibgina mazkur muammo sotsiologiya va gerontologiya kabi fanlarning tadqiqot obyektiga aylandi. Bu yana shu jarayon bilan ham bog‘liqlik, bir vaqtda keksalarning ijtimoiy, fiziologik va biologik xususiyatlarida tub o‘zgarishlar ro‘y berdi. Keksayish jarayonining oqilona kechishi nafaqat sog‘liqni saqlashga, balki, jamiyatning boshqa tuzilmalariga - iqtisodiyotga, ishlab chiqarishga, rekreatsiya, ijtimoiy ta‘minot, oila va boshqa sohalarga ham bog‘liq. Bu borada eng qadimdayoq Yunonistonda Pifagor tomonidan yosh tasnifi o‘rganilgan. Uning fikricha, keksalik 70-80 yoshda umrning turli fasllari sifatida – qish fasliga qiyoslab o‘rganilgan [2, –67].

	Bahor		Yoz		Kuz		Qish	
Bolalik								
Yoshlik								
Yetuklik								
Keksalik								
	10 yosh	20 yosh	30 yosh	40 yosh	50 yosh	60 yosh	70 yosh	80 yosh

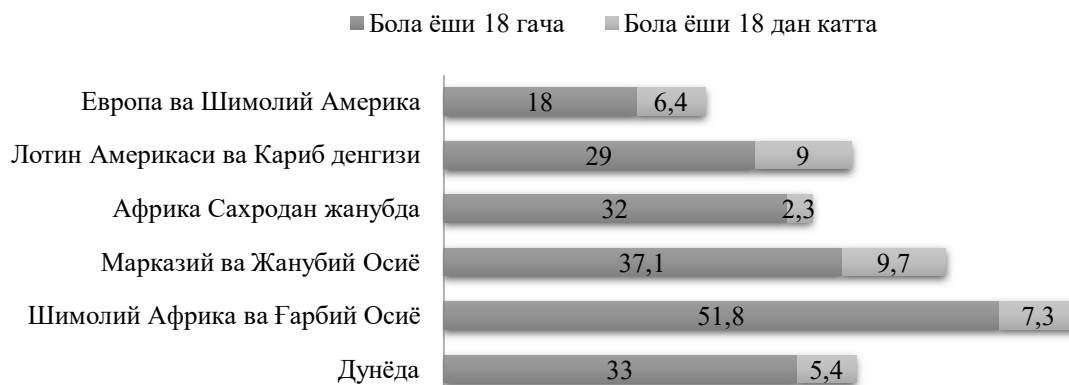
1-rasm. Pifagorning yosh tasnifi

ASOSIY QISM

Dunyo miqyosida XX asrning 60-70 yillaridagi holat va 2000-yilning boshlaridagi aholi tarkibiga nisbatan taqqoslanganida mavjud oilalar tarkibidagi bolalik juftliklar tipidagi xo‘jaliklarning bola yoshi va hudud kesimidagi ulushida quyidagicha manzara kuzatiladi: Yevropa va Amerikada bola yoshi 18 yoshgacha bo‘lgan oilalar hissasi bola yoshi 18 yoshdan yuqori bo‘lganlarga nisbatan uch baravarga yaqin ko‘p miqdorni tashkil etib, mazkur holat Lotin Amerikasi va Karib dengizi havzasi mamlakatlarida sakkiz, Afrika sahrosidan janubroqdagi mamlakatlarda o‘n besh Markaziy va janubiy Osiyo mamlakatlarida o‘n yetti, Shimoliy Afrika va G‘arbiy Osiyoda yigirma besh barobarga ko‘pni tashkil etgan. Bu manzara dunyo bo‘yicha bolalik juftliklar tipidagi xo‘jaliklarning 33 foizini tashkil etganligi BMT ning aholishunoslik yo‘nalishida olib borgan tadqiqotlarida o‘rganilgan [3,4]. (diagramma №1)

Diagramma №1

Умумий сондаги хўжаликларга нисбатан "болалик жуфтлик" типидagi хўжаликларнинг бола ёши ва хууд кесимидаги улуши



Yuqoridagilardan shunday xulosaga kelishga asoslimizki, demak, aholining umumiy sonidagi keksalar ulushining ko‘payib borishi jarayoni asrimiz boshidayoq boshlangan. O‘tgan sal kam chorak asr davomida bunday vaziyat ko‘payib borganligi kuzatiladi. Ayniqsa sayyoramizning aholisi zich yashaydigan hududlarida bu holatning bugungi kunda ham yil sayin o‘sib borishi keksayish jarayoni jahonning rivojlangan va rivojlanayotgan barcha mamlakatlarida ham barcha sohada jiddiy ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarilayotganligiga yana bir karra amin bo‘lamiz. Shu boisdan ham dunyo

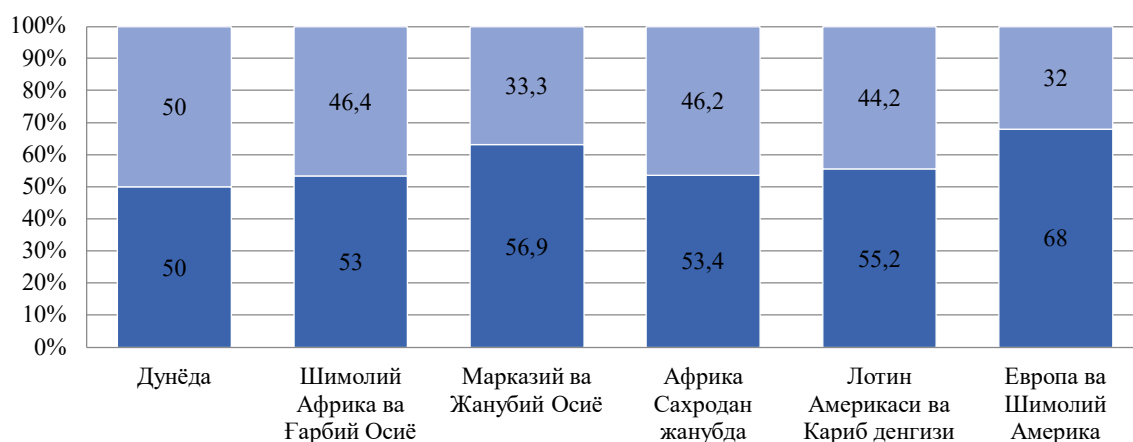
aholisining keksayib borishi borasidagi muammolarni o'rganish ilk bor 1982-yildan e'tiboran rasman BMT Bosh Assambleyasining anjumanlarida jiddiy ijtimoiy oqibatlar keltirib chiqaruvchi muammolar qatorida ko'rib chiqish va o'rganish zaruriyati dolzarb muammolar qatorida muhokama etilmoqda, yechimlar izlanmoqda.

BMT ning demografik tahlillarini o'rganishlaridan yana shu jihat aniqlanganki, bugungi kunda dunyoda aholi soni miqdorida va tug'ilish ko'rsatkichlarida yolg'iz ayollar hissasi o'sib bormoqda. Albatta buning boshqa ijtimoiy omillari ham mavjud masalan oila ajrimlarini mazkur indikatorlardan yetakchisi deb hisoblash mumkin.

Yolg'iz ayollarning yashash sharoiti so'nggi besh yil doirasida hududlar kesimida quyidagi manzarani berishi mumkin: Dunyo miqyosida 50 foizni tashkil etgani holda Yevropa va Shimoliy Amerikada bu 68 foizni tashkil etadi [5, – 6]. (diagramma №2).

Diagramma №2

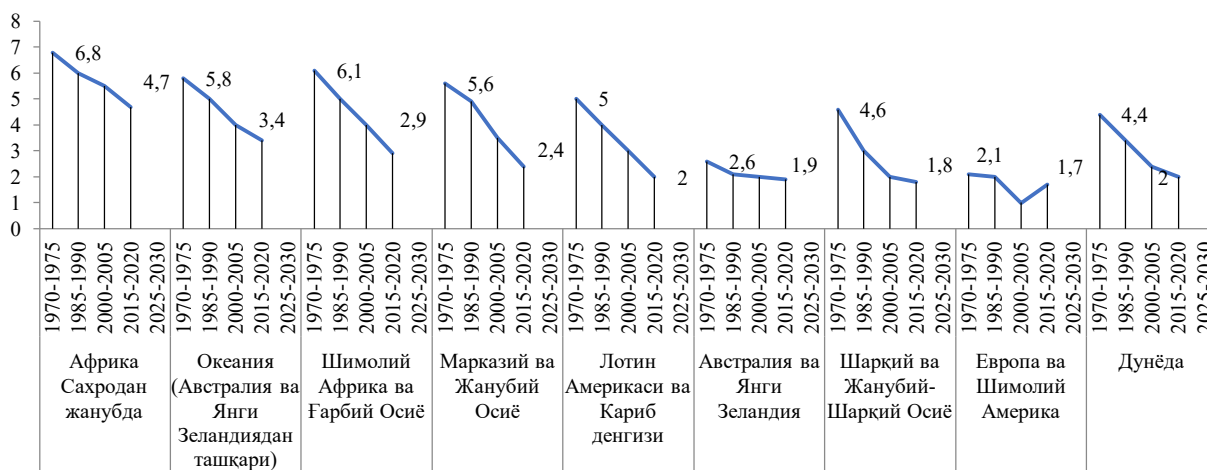
Ёлғиз оналар яшаш шaroiti va хуdудлар кесимида



Aholi sonida keksa aholining hissasining ortib borishi tendensiyasida tug'ish koeffitsienti yig'indisi ham muhim o'rin tutadi. Bu borada olimlar tomonidan olib borilgan 15-49 yoshgacha bo'lgan ayollarning 1970-1975-yillardagi tug'ish koeffitsienti bilan 2025-2030-yillargacha bo'lgan davrdagi tug'ish sonini taqqoslashdan kelingan xulosalarga ko'ra, o'tgan yarim asrlik davr oralig'ida mazkur yo'nalishda tug'ishlar soni dunyoning barcha mintaqalarida pasayib, dunyo miqyosida 4,4 foizdan 2 foizga kamayishi bashorat qilinmoqda.[6, 37] (diagramma №3).

Diagramma №3

Туғиш коэффициентининг йиғиндиси, 15-49 ёшгача бўлган аёлларнинг 1970-1975 йиллардан 2025-2030 йилларгача бўлган даврдаги туғишлар сони



Demak, bugungi aholi sonida jahon miqyosida ham keksalar sonining ortib borishi avvalgi davrlardagidan keskin farqlanishida tug'ilishning kamayishi bilan bog'liq muammolar muhim ahamiyat kasb etadi.

Agar 2000-yilda sayyoramizda 60 yoshdan oshganlar 600 millionni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2050-yilda 2 milliardni tashkil etishi kutilmoqda. Jahon miqyosida tahlil qilinganda bu 1998–2025-yillar oralig'ida Afrikadagi keksa aholi avvalgi 25 yilga taqqoslanganida 20 foizdan 28 foizga o'sgan (avvalgisi 16-26 %) keksalar miqdori oshishi 10 foizdan 21 foizga oshgan bo'lsa, yoshlarniki 30 foizdan 21 foizga pasayishi bashorat qilinmoqda.

Umr davomiyligida esa yoshi 65 yoshdan yuqorilar 8 foizdan oshgan. Rivojlangan davlatlarda keksalarning 80 yoshdan yoshi kattalari agar 2000-yilda 70 millionni tashkil etgan bo'lsa, kelasi 50 yilda besh barobarga oshishi mumkinligi tahlil qilinmoqda. Ular ichida jinslar miqdorida taqqoslanganida yolg'iz ayollarning soni erkaklardan ko'p bo'lishligi kutilmoqda. Chunki umr davomiyligida ham ayollarning hissasi erkaklarga ko'ra har doim yuqoriroq ko'rsatkichni tashkil etib kelgan [6, – 87].

2002-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qarish bo'yicha "Madrid xalqaro harakatlar rejasi" – bu ilk bor qarish bo'yicha o'tkazilgan xalqaro konferensiyada muhokama qilingan muammolarga bag'ishlangan ikkinchi yig'inda qabul qilingan Deklaratsiyasi bo'lib, mazkur hujjat 15 moddani o'z ichiga olgan [7,– 128]. Mazkur xalqaro hujjatda ta'kidlanganidek, yolg'izlanish va qarish holatlari dunyo miqyosida yildan yilga o'sib bormoqda. Agar 2000-yilda yoshi 65 yoshdan oshganlar dunyo aholisi ulushida 600 millionni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2050-yilga kelib 2 milliardni to'g'ri kelishi bashorat qilinmoqda. Afrikada 1998-2025-yillar oralig'ida keksalar soni 20 foizdan 28 foizgacha o'sishi mumkinligi o'rganilgan. Bu o'rganishlardan aniqlanishicha hozirda dunyo miqyosida aholi soni keksa avlod hisobiga ko'payib borishi tendensiyasi kuchaymoqda.

Masalan, 2000-yildan 2050-yilga qadar aholi soni o'sishida keksalar hissasi 10 foizdan 21 foizga o'sishi, yoshlar hisobi esa 30 foizdan 21 foizga pasayishi bashorat qilinmoqda. Uzoq umr ko'rish ko'rsatkichida 65 yoshdan kattalar ulushi 8 foizdan 19 foizga oshsa, yosh bolalar ulushi bu yo'nalishda 33 foizdan 22 foizga qisqarishi mumkinligi aniqlangan. BMTning aholishunoslik bo'yicha olib borgan 2020-yilgi tadqiqotlarida 2025-yilga borib rivojlangan mamlakatlardagi keksalarning 82 foizi shaharlarda yashashi mumkinligi, hamda 80 yoshdan yoshi kattalarning dunyo aholi sonidagi hissasi o'tgan 2000-yilda 70 millionga yetgan bo'lsa keyingi 50 yil ichida bu ko'rsatkich besh baravarga oshishi mumkinligi o'rganilgan. Bunda yolg'iz ayollar erkaklarga nisbatan ko'pligi ham alohida tadqiqotlar natijalaridan biri.

Bugungi kunda keksayib qarib borish ijtimoiy muammo sifatida o'rganilishi zarur muammolar sirasiga kirishi bejizga emas. Bu ijtimoiy hodisaning ko'plab o'z oqibatlari bo'lishi tabiiy. Shu sababdan ilk bora BMT tashabbusi bilan qarish muammolari 1982-yildan boshlab jiddiy izlanishlar asnosida o'rganila boshlandi. 1999-yilda dunyo miqyosida "Keksalar xalqaro yili" deb e'lon qilingan davrda yil davomida qarish va yolg'iz keksalik muammolariga oid ko'plab masalalar o'z yechimini topdi, yangi dasturlar ishlab chiqildi. O'sha yilda BMT sho'feligida olimlar asosan to'rtta yo'nalishda faoliyat olib bordilar: birinchi yo'nalish-keksalarning individual hayotini o'rganish yo'nalishi; ikkinchi yo'nalish - avlodlararo muloqot munosabatlari yo'nalishi; uchinchi yo'nalish – keksayish va mamlakat taraqqiyoti holati yo'nalishi; to'rtinchi yo'nalish – keksalarni ijtimoiy himoyalash yo'nalishi. Madrid konferensiyasi keng ko'lamli muammolar yechimiga qaratilgan hujjat bo'ldi. Ushbu muhim xalqaro hujjat qarish muammolarini yechimiga qaratilgan ikkita muhim yondashuvni taklif qilgan, bularning birinchisi – keksa odamlar ehtiyojlarini jamiyat rivojlanishining barcha jabhalariga hamda siyosiy qarorlar qabul qilishda amalga oshirishga moslashtiradigan samarali siyosatni avlodlar o'rtasidagi munosabatlarni adolatlilik va barcha yosh guruhlarni ijtimoiy qamrab olish tamoyiliga asoslangan yaxlit tushunishni amaliyotda qo'llash. Bu avvalo keksalarni davlat miqyosidagi siyosatlarni ishlab chiqishda ishtirokini kuchaytirishni anglatadi. Ana shu asosida ko'pgina mamlakatlarda keksalar muammolari bilan shug'ullanuvchi milliy markazlar tashkil etildi. Ikkinchisida Madrid harakat rejasini amalga oshirish jarayonida boshqa manfaatdor tomonlar uchun ham foydali bo'lishi mumkin bo'lgan jihatlar bor.

Masalan, turli vakolatlarga ega bo'lgan davlat muassasalarida – jumladan, sog'liqni saqlash, transport, ta'lim, oilani rejalashtirish va boshqa sohalarida keksalar manfaatini ifodalovchi yoki aholining ushbu guruh bilan shug'ullanuvchi fuqarolik jamiyati tashkilotlari, rivojlanish va davlat siyosatini ishlab chiqishning barcha yo'nalishlari bo'yicha mintaqaviy va xalqaro agentliklar, shu jumladan donorlar va moliya sohasi vakillari, keksalarga xizmat ko'rsatuvchi tashkilot va shaxslar ushbu hujjat kontekstlari asosida keksa avlod hayotini yaxshilashga harakat qilganligi haqida dalillar mavjud. Ushbu reja qo'llanma sifatida ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishi qay darajada ekanligidan qat'iy nazar barcha mamlakatlarga foydali bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etdi. Qarish muammolari bo'yicha onlayn resurslar keltirilgan. Ushbu ko'rsatmalar asosida dasturlar ishlab chiqilib faoliyat olib borildi. Bunda quyidagilar asosiy parametrlar sifatida olingan:

1. Davlat siyosatining barcha sohalariga murojaat qilish;
2. Nafaqat yolg'iz keksalarga, balki barchaga ta'sir qiladigan sohalariga e'tibor qaratish;
3. Inson taraqqiyoti masalalariga integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanadigan keksa odamlar jamiyatidagi turli guruhlarining qismi ekanligi va bu guruhlariga nisbatan siyosat keksalarga ham ta'sir qilishini tan olish.

Bu avlodlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydigan strategiyalarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak. Keksalar odamlar har doim ham noqulay ahvolga tushib qolmasligi uchun ularga nisbatan salbiy stereotiplar va kamsitishlarni bartaraf qilish zarurligiga xizmat qilishi ko'zda tutilgan. Ushbu parametrlar uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan keksa aholi va boshqa ijtimoiy guruhlarining har xilligini tan olish siyosatini amalga oshirishda mavjud ma'lumotlar va boshqa empirik dalillardan samarali foydalanish talabidan kelib chiqadi. Keksalar bilan ishlash bo'yicha ishlab chiqilgan qo'llanma konseptual asosga bo'lingan muayyan masalalar bo'yicha beshta bo'lim va ikkita bobdan - davlatlarning rivojlanish darajasiga oid umumiy xarakterga ega bo'lgan bo'limlardan iborat. Mazkur qo'llanmada yana 12 ta ilova bo'lib, ular o'zida qarish bo'yicha Madrid xalqaro harakat dasturini amalga oshirish milliy strategiyalar uchun konseptual asoslar jamiyat rivojlanishi uchun uning demografik o'zgarishlarini uyg'unlashtirish, keksalarni munosib samarali himoya qilishning ta'minlash, sog'liqni saqlash siyosatiga aholining qarishi, turli sharoitlarda muddatli parvarishlash masalalari hamda keksalarni ijtimoiy inklyuziyasi va siyosiy ishtirokini rag'batlantirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'z – o'zidan savol tug'iladi: keksalarning, ayniqsa yolg'iz keksalarning muammosi nimalar? Ularning salomatligida qanday muammolar kelib chiqishi mumkin? Yolg'izlik muammosi nimalar bilan bog'liq va ularni bartaraf qilishda qay darajada faoliyat olib borish mumkin?

Bugungi kunda aholi tarkibida keksalar hissasini ortib borayotganligi hamda ana shu maqomdagilarning ijtimoiy holati, ularning oiladagi o'rni masalalariga hamda hal qilinishi lozim bo'lgan tibbiy – ijtimoiy rehabilitatsiya, ijtimoiy xizmat, yolg'iz keksalarga ko'mak berish faoliyatini amalga oshirish yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Bu boradagi muammolar o'rganilganda yettita asosiy muammolar mavjudligini kuzatish mumkin: hayot ma'nosini yo'qotish muammosi – bunda keksa odam o'z munosabatiga qarab hayotning ma'nosi haqida xulosa chiqaradi. Bunday xulosalar asosan ikkita yo'nalishga bo'linishi mumkin. Birinchidan, umr yo'li davomida vaqt shkalasi doirasida, ikkinchidan, jamiyat a'zosi sifatida jamiyatdagi ijtimoiy – iqtisodiy vaziyat doirasida. Ayrim yolg'iz keksalar hayotimda mazmun ko'rmayapman, - degan xulosasiga ketma – ketlikda dalil keltiradilar. Ularning ba'zilarini o'z o'tgan hayotlaridan norozi bo'lishning turli sabablari yoki asoslari bo'ladi. Bunda avvalo ularning mavjud hozirgi holati va o'tgan umriga baho berish alohida o'rin tutadi. Birinchi holatda ularning fikricha go'yoki ayni holatida hayotida hech bir qiziqarli va muhim jarayonlarda ishtirok etmayotgandek mavjud holat hech bir mazmunga ega emasdek tuyuladi.

O'tgan hayotga baho berishda esa go'yoki uning tasavvurida umridagi asosiy mohiyat o'tmishda qolgandek, bugunning va kelajakning o'rni ahamiyatsizdek tuyulaveradi. Bunday vaziyatda inson o'z hayot yo'lini tahlil qilar ekan, - nima maqsadda o'tmishdagi faoliyatining buguni uchun ahamiyati nimada ekanligini tahlil qiladi. - Kim uchun va nima uchun nima uchun shuncha harakat qilganman – deya xulosaga keladi. Yolg'iz keksalarning aksariyati esa o'z kelajagiga nazar tashlashidan quyidagicha xulosa keladi: - oldimda kelajagimda hech narsa yo'q, bir necha yillardan keyingi hayotni men ko'ra olmayman, shuning uchun bugun nima bilandir shug'ullanishim ahamiyatsiz, kelajakda men bo'lmasam mening bugungi faoliyatimning kelajak avlod uchun nima

ahamiyati bor? - Albatta bunday tahlillar yolg'iz keksalarda tushkunlik kayfiyatini kuchaytiradi, oqibatda ular hayotning ma'nosini qolmagan - degan pozitsiyaga turib oladi.

Yana yolg'iz keksalarda ijtimoiy mansublik munosabati bo'lib, odamlar ayniqsa keksalar mavjud voqelikdan o'zi yashayotgan jamiyatdan izolyatsiyada yashay olmaydilar Odamlarda shunday bir tushuncha shakllanadiki, agar o'z hayoti mohiyatini ijtimoiy maqomidan kelib chiqib tahlil qilsa yaxshi anglab yetadiki, inson – ayniqsa yolg'iz keksalar o'zining jamiyatga, qarindoshlari, hamkasblariga, umuman kimgadir kerak ekanligini anglash shu keksa insonning o'z hayoti mazmuniga munosabatini o'zgartiradi., hayoti mazmunli tuyuladi. Yolg'iz keksalarning o'z hayoti mohiyatini tahlil qilishlari ba'zan negativ hissiyotlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ular sirasiga aybdorlik hissi, uyalish, umidsizlik kabilar kiradi. Bu o'z navbatida shu insonda faoliyatsizlikni kuchaytirib atrofdagilarga atrofdagilarga nisbatan agressiv munosabatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Zamonaviy jamiyatlarda mazkur holatlar oz bo'lsada uchrab turishligi tashvishli albatta. Keksayganda odamlarga shaxsiy va kasbiy jihatdan o'sish fakti muhim hisoblanmaydi, balki ular o'zlarining hayoti davomidagi faoliyati tajribasiga tayanib boshqalar faoliyatini va qarashlari va ko'nikmalarini tahlil qilib baho berishni afzal biladilar. Go'yoki, bu ularning keksalik maqomining muhim jihati deb hisoblaydilar. Keksalar tanqid va nasihat qilishni yoqtiradilar, bunga o'zlarini haqli hisoblaydilar. Agar ularning bu holati boshqalar tomonidan salbiy baholansa ular uchun go'yo hayot o'z mohiyatini yo'qotadi. Ayniqsa ularni yaqinlari e'tirof etmasa o'zlarini jamiyatga va yaqinlariga keraksizdek sezadilar. Inson butun umri davomida boshqalar qurshovida yashaydi.

Bunday sharoitda insonning emotsional munosabatlari muhim rol o'ynaydi. Odatda inson uchun tug'ishganlari eng yaqinlari hisoblanadi. Bundan tashqari yaqinlar qatoriga do'stlar, qo'shnilar, hamkasblar, ustoz yoki shogirdlar ham kirishi mumkin. Yaqinlari bilan muloqotlar orqali inson o'zini shaxs sifatida his etadi. Turli odamlar bilan munosabatlar o'ziga xos quriladi: bir tomondan kim bilandir ma'lum bir fazilatlar orqali munosabatlar o'rnatilsa, boshqa bilan boshqa bir fazilat orqali yaqinlashish mumkin. Shunday qilib, agar inson boshqa odamlar bilan yetarlicha muloqotga ega bo'lsa, yetarlicha tuyg'ularni oladi, keyin bunday munosabatlardan qoniqadi, shaxs sifatida o'sadi. Agar keksalarga o'z tengqurlari bilan emas, boshqa ulardan kichik yoshdagilar bilangina munosabatda bo'lsa ularga ta'sir etuvchi emotsional holat kamayadi. O'z tengqurlari, do'stlarini yo'qotish esa keksalarda muloqot doirasini ancha cheklab qo'yadi. Muloqot va uchrashuvlar davomiyligi kamayadi yoki yo'qoladi, yangilari esa hali bo'lmaydi. Ba'zida bunday aloqa yetishmasligi keksalar uchun ijtimoiy muammoga aylanishi mumkin.

Ayniqsa bu yolg'iz keksalarga yoki nafaqadagi ishlamay uyda qolganlar uchun ularning eski ijtimoiy aloqalarini sezilarli darajada qisqartiradi yoki yo'qolgan muloqotlar o'rnini endi to'ldirish qiyin kechadi. Ana shunday holatlarda yo'qotilgan o'rinni qoplash uchun oldindan imkoniyatlarni shakllantirish kerak. Keksalarning jismoniy kuchlari ham cheklanganligini hisobga olish muhim albatta. Keksalar ham keksaygach farzandlari bilan avvalgiga nisbatan kamroq vaqt o'tkazadi. Chunki yoshlarning keksalarga nisbatan yumushlari ko'p. Qarindoshlar ham aksariyat holatlarda o'z dunyosida o'z muammolari bilan band bo'ladi. Mazkur holatlarda keksalar o'zlarini o'ta yolg'iz va keraksiz va e'tibordan chetda his qiladi, ularning tasavvurida hayoti tugagandek kayfiyat shakllana boshlaydi. Kasallik tufayli to'shakka mixlangan odamlar uchun o'zini foydasiz his qilish muammosi dolzarbdir. Ular boshqalarga qaram ekanligini anglash bilan ruhan eziladilar va o'z tanalari go'yo ularga xiyonat qilgan deb tushunadilar. Keksayib borgan sayin insonning kasalliklarni yengish qobiliyati susayib borishi tayin. Tanadagi biologik resurslarni kamayib borishi buning asosiy omilidir. Sog'likni tiklash uchun ketadigan vaqt keksalarda yoshlikdagidek kechmaydi, imkoniyatlar chegaralangan bo'ladi.

Shu boisdan ham keksalarda sog'likning yomonlashuvi zamonaviy muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Shu sabablardan ham salomatlikni saqlash uchun keksalar harakatda bo'lishlari lozim. Albatta keksayganda jismoniy faol bo'lish qiyin. Ayniqsa yoshlikdan jismoniy faol bo'lganliklari uchun organizmdagi o'zgarishlarga ko'nikish qiyin. Shu sababdan keksalar ko'proq harakatda bo'lsa tana ularga bo'ysuna boshlaydi. Bu borada yana ko'proq to'xtalish mumkin. Ammo bugungi kunda keksalarning ijtimoiy muloqot doirasining torayishi ularning jamiyatdagi ijtimoiylashuvida jiddiy to'siq bo'layotgan muammolardan biri.

Kuzatishlarimizdan kelgan xulosalarimizga ko'ra inson keksalikda jismoniy mavjudligi uchun tobora ko'proq kuch sarflaganligi sababidan izolyatsiya kabi ekzestinsial muammo dolzarb bo'ladi.[8, – 553] Keksalar o'z vaqtlarini o'zlari bilan yolg'iz o'tkazishi o'zlarini bo'shlikda butun dunyodan ajratilgan his qiladilar. Keksalar yoshda odam kuchi uni asta sekin tark etayotganini tushunadi, bori esa avvalgi odatiy turmush tarzini saqlab qolish uchun yetarli emas ekanini anglaydi. Shuning uchun ular o'z hayotlariga imkon qadar ko'proq odamlarni jalb qilishga harakat qiladilar. Yolg'izlikni his qilmaslik yo'li shunda deb tushunadilar. Biroq bu muloqot ham quvonish keltirmaydi faqat qayg'u keltiradi, bu haqiqiy munosabatlarning chin paradoksi hisoblanadi. Katta yoshdagi yolg'iz keksalar bilan ishlashda ularning boshqalar bilan munosabatlari sifatli ekanligini muhokama qilish muhim ahamiyatga ega. Odamlarda norozilikdan uning shaxsini qo'llab – quvvatlaydigan muloqot jihatlari o'tishga yordam berish muhimdir. Shuningdek, keksalar odamlar yolg'iz o'zi uchun foydali ish qiladimi yo'qmi ularni tushunish lozim. Eng muhimi, ulardagi yolg'iz qolish va ko'p hollarda o'limdan qo'rqish kabi doimiy xavotir holatiga tushib qolishlariga izn bermaslik - ijtimoiy muloqot doirasini kengaytirishdan ko'zlangan maqsad aynan shu jihatlarga qaratilishi zarur.

BMT ning aholishunoslik yo'nalishida olib borayotgan tadqiqotlari doirasida yurtimizda samarali faoliyat olib borilmoqda.[9, – 195] Bugungi kunga demografiya sohasidagi tadqiqotlar ham muhim ahamiyatga ega. Negaki, globallashib ulgurgan muammolar qatorida biz yer yuzida umr ko'rish davomiyligining oshib borishi hisobiga mavjud jamiyatlardagi aholi orasida keksalar soni ortib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Bu jarayonlar dinamikasida o'sish bo'lishi tabiiy va ijobiy. Agar 1950-yilda yoshi 60 yoshdan oshgan keksalar soni dunyoda 214 millionni tashkil etgan bo'lsa, 1975-yilda mazkur ko'rsatkich 350 millionga yetgan. Olimlarning tadqiqotlaridan kelib chiqib bashorat qilishlaricha bu 2025-yilga kelib 1 milliardni tashkil etishi mumkin. Bu albatta hozirgacha mavjud bo'lgan tug'ilish yoshi holatlari bilan ham bog'liq. Bunday holat o'z navbatida yoshlarni ijtimoiy rehabilitatsiyasi muammosini ham kun tartibiga dolzarb muammo sifatida qo'yadi. Bu aniq yechim talab qiladi. Sifatli va farovon hayot tarziga erishish barcha davlatlarda ham azaldan to hozirga qadar oson kechmagan muhim ijtimoiy jarayon. Keksalar yolg'iz qariyalarni hayot sharoitini yaxshilash, ularning uzoq umr ko'rish davomiyligini cho'zish, sog'lig'i va hayot sharoitini yaxshilash bilan bog'liq muammolarni hal qilish aniq va samarador dasturlarni talab qiladi. Har bir fuqaroning huquqiy maqomi uning o'z mamlakatidagi qonunchilik asoslari bilan bog'liq albatta. Bu borada O'zbekiston Respublikasida yangidan kuchga kirgan Konstitutsiyamizda keksalar yoshdagi aholining davlat tomonidan ijtimoiy himoyasi o'z aksini topgan. Xususan, "mehnatga layoqatsiz va yolg'iz keksalar bo'lgan shaxslar hamda aholining boshqa toifalarini huquqlari davlat himoyasidir"– deyiladi asosiy qonunning 57-moddasida [10, – 4].

Yurtimizda Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan va izchil amalga oshirilayotgan Taraqqiyot strategiyasi vatan taraqqiyotining yangi yangi bosqichini boshlab berdi. Mamlakatimizni jadal rivojlantirishda inson omiliga hal qiluvchi kuch sifatida yondashilmoqda. Fuqarolarning yaratuvchilik ruhi, faolligi, xususan ulardagi vatanparvarlik, mas'uliyat, professionalizm, ma'naviyat omillarining yorqin namoyon bo'lishi Yangi O'zbekistอนimizning ma'naviy qiyofasini gavdalantirib beradi. Har qanday mamlakat taraqqiyotida inson omilining o'zni beqiyos ahamiyatga ega ekanligini bugungi rivojlangan mamlakatlar tajribasidan o'rganish mumkin. Zeroki, bugun yurtimizda fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan omil – xalqni rozi qilish masalasini bir lahza ham unutmagan holda ijtimoiy – iqtisodiy siyosat olib borish islohotlar natijadorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga o'z fuqarolarini kuchli ijtimoiy himoya qilish orqali kirib bormoqda. Mazkur yo'nalishda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarda esa aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami keksalarga e'tibor qaratib ularga munosib hayot sharoitlarini ta'min etib berish zaruriyatini hayotning o'zi istiqbolning ilk kunlaridanoq kun tartibiga qo'ygan edi. Ijtimoiy himoya davlatimiz olib borayotgan eng muhim siyosati sifatida e'tirof etilgan.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ham yolg'iz keksalarni ijtimoiy himoyalash borasida bir qator kompleks dasturlar ishlab chiqildi. Bu avvalo psixologik, tibbiy va boshqa sohalar bilan bog'liq. Ayniqsa yolg'iz keksalar davlat va jamoatchilik tomonidan alohida e'tiborga muhtojdir. O'z mohiyatiga ko'ra yolg'iz keksalarni ijtimoiy himoya qilish jarayoni funksional o'zgarishlarni talab

qiladi. Qolaversa mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda inson omili masalasi markaziy o‘ringa qo‘yilgan. Inson omili – demografiya, ijtimoiy himoya, ma’rifat, ma’naviyat, odob – axloq tamoyillariga bevosita bog‘liq holda amalga oshiriladi [11, – 49].

Inson omili faol bo‘lmasa millatimiz oldida turgan birorta ulkan vazifa uddalanmaydi. Inson omilini faollashtirishda inson kapitali ko‘lami, salohiyati va qobiliyati muhim e’tibor qilish kerak bo‘lgan jihatlardir. [12, – 50]

Mazkur jarayonlar professional, tibbiy, yuridik rehabilitatsiya bilan bog‘liq jarayonlar hisoblanadi. Bunday kompleks ijtimoiy rehabilitatsiyani uch xil yo‘nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchidan, mehnat qobiliyatini saqlash bo‘yicha choralar; ikkinchidan, shaxsni jamiyat hayotidagi faoliyatga qaytarish choralari; uchinchi, o‘z – o‘ziga maishiy xizmat ko‘rsatish uchun qulay shart – sharoitlar yaratish. Uchinchi tomonning samarali yordam ko‘rsatishiga qo‘shimcha ravishda yosh cheklovlariga qaramay fuqarolarning o‘zini har tomonlama qoniqarli hayotga bo‘lgan istagi tahlil qilinadi. Agar bunday istak bo‘lsa, rehabilitatsiya jarayoni muvaffaqiyatli bo‘lishi ehtimoli ko‘proqdir.

Tibbiy rehabilitatsiya – bunda asosan yolg‘iz keksalarni bemorligidagi kasallik turi, jarohatlardan keyingi sog‘ligini saqlash va tiklash bo‘yicha maxsus chora tadbirlar majmuasi tushuniladi. Bunga qon aylanishi, mushak tonusi, immunitetni boshqa tana funksiyalarini aniqlashning terapevt usullari, o‘simlik, dori–darmonlar, individual diyetani tanlash; harakatchanlikni tiklash uchun ergo va mexanoterapiyani tiklash; sihatgohlarda davolanish, massaj sianslari, vosita cheklovlarini qoplash uchun texnik qurilmalardan foydalanishlar kiradi. Shuningdek, tibbiy rehabilitatsiya tibbiy ko‘rikdan o‘tishni, ijtimoiy tibbiy xodimlarning xizmatlarini, keksalarning salomatligini nazorat qilishni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy – psixologik rehabilitatsiya – bunda ma’lum bo‘ladiki, aslida psixologik va ijtimoiy jihatlari bir – biri bilan bog‘liq. Bunda birinchidan, bemorning ijobiy kayfiyati, hayotga va ishga qiziqishini o‘z ichiga oladi. Bu uchun ixtisoslashgan mutaxassislar – masalan psixolog yoki psixiatrlar mas’ul bo‘lib aro va o‘simlik, dori – darmonlar, meditatsion amaliyot, guruh mashg‘ulotlari hamda boshqa usullar qo‘llaniladi.

O‘z navbatida ijtimoiy rehabilitatsiya insonni jamiyatga - uning faol birligi sifatida qaytarishga qaratilgan. Bu borada aholining bo‘sh vaqtini va ta’limni tashkil etish, ma’naviy yuksalishni qo‘llab – quvvatlash, o‘z – o‘ziga xizmat ko‘rsatish va iqtisodiy mustaqillikka bo‘lgan rag‘batlantirishni kuchaytirish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Keksalarni zarur tibbiy asbob - uskunalar bilan ta’minlangan sharoitda davolanib sog‘ligini tiklashni yo‘lga qo‘yish ijtimoiy yordam ko‘rsatish sifatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Muhimi, keksalar ularning hayoti jamiyat uchun ahamiyatli ekanligini his qilishidir. Bu faol hayotga turtki berib, jismoniy va ruhiy ko‘tarinki holatni saqlashga yordam beradi. Bu borada maishiy rehabilitatsiyaning ham muhim o‘rni bor.

Bunda obyektiv sabablarga ko‘ra yolg‘iz keksalar va nogironlar uchun ixtisoslashtirilgan muassasalarda qolishga majbur bo‘lgan fuqarolar uchun yashash sharoitini tashkil etish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Keksalar saxovat uylari va shu yo‘nalishdagi pansionatlarda barcha shart sharoitlar bo‘lsada, bunday joyga olib kelingan yolg‘iz keksalarning yangi joyga moslashishlari oson emas. Bunda yordam berish uchun psixologik choralar ishlab chiqilishi, albatta bunda har bir keksaning individual xususiyatlari inobatga olinib faoliyat olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, bugungi kunda ommalashgan internet imkoniyatlaridan foydalanish ham moslashuv jarayonida muhim rol o‘ynashi mumkin. Mehnat va kasbiy rehabilitatsiya faoliyati ham rehabilitatsiya jarayonlarida muhim o‘rin tutadi. Eksperimental tasdiqlangan tadqiqotlarga ko‘ra xotira va intellektni o‘rganish yoshga bog‘liq deyishning har xil turlarini oldini olishga yordam beradi. Shuning uchun keksalar boshqotirmalar, krossvordlar intellektual o‘yinlar va boshqa vositalardan foydalanish mumkin. Bunda kitob o‘qish va ba’zan til o‘rganish holatlari ham inobatga olinsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Kasbiy jihatdan ijtimoiy rehabilitatsiya bir necha usullarni o‘z ichiga olishi mumkin. Ular: birinchidan, terapevtik faoliyat – bu mavjud tajriba va muloqot qobiliyatlarini saqlab qolish; ikkinchidan, mehnat va kasbiy rehabilitatsiya yo‘nalishida yangi ko‘nikmalarni egallash va eskilarini to‘ldirish; uchinchi, terapevtik va xavfsizlik yo‘nalishida bemor tanasining salomatlik holatini nazorat qilish [13,–247]. Kasbiy rehabilitatsiya – bu bevosita bandlik bilan bog‘liq maxsus muassasalarda uning quyidagi turlarini qo‘llash mumkin: turli xildagi tikuvchilik turlari, bog‘ ishi, pazandachilik turlari, sport faoliyati, madaniy faoliyat va san’at ijodkorligini namoyon etishga

yordam beruvchi keng ko‘lamli faoliyat turlari va boshqa shular kabi yo‘nalishlardir. Kasbiy mehnat reabilitatsiyasi usuli insonning psixofizik imkoniyatlarini hisobga olgan holda individual ravishda tanlanishi zarur.

XULOSA

Yolg‘iz keksalarni faol ijtimoiy hayotga reabilitatsiya qilish jarayonida axborot ta‘lim reabilitatsiyasi ham muhim rol o‘ynaydi. Ushbu turdagi reabilitatsiya choralari yolg‘iz keksa yoshdagilarni hayot sifatidagi yoshga bog‘liq o‘zgarishlariga maksimal darajada og‘riqsiz moslashtirishga qaratilgan. Yangi sevimli mashg‘ulotlarni ko‘p qirrali axborot ta‘minoti, intellektni faol holda saqlash vositalari bu muammoni hal qilishga yordam beradi [14, – 109]. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, yolg‘iz keksalarning eng muvaffaqiyatli ijtimoiy reabilitatsiyasi ixtisoslashtirilgan muassasalarda amalga oshiriladi. Bunday muassasalarda bemorlar bilan har tomonlama ishlash uchun barcha zarur sharoitlarning yaratilganligi ishning natijadorligida muhim ahamiyat kasb etadi, yolg‘iz keksalarning faolligini oshiradi, o‘z tengdoshlari bilan faol muloqotiga yo‘l ochib beradi.

Адабиётлар / Литература / References:

1. Вандекрик К. Демографический анализ. – Москва; 2005. – С. 23.
2. Косов П.И., Берендеева А.Б. Основы демографии. Учебное пособие. 2- изд. доп. и переработ. – Москва: ИНФРА – Москва, 2010, – С. 67.
3. БМТ нинг аҳолишунослик йўналишида олиб борган тадқиқотлари таҳлилидан. 2021 - 2022 йил ҳисоботи. – Б. 4.
4. БМТ нинг аҳолишунослик йўналишида олиб борган тадқиқотлари таҳлилидан. 2021 - 2022 йил ҳисоботи. – Б.6.
5. Издание ООН № R 82, 1, 16, глава IV , раздел А, 2002.
6. Проблема старения в Европе и Центральной Азии; седая вольна или золотой век? География. Учебник для 11 классов. – Москва: Просвещение. – С.87.
7. Доклад Всемирной Ассамблеи по проблемам старения. Вена, 26 август. – 1982 год. – С.128.
8. Жаҳон фалсафаси қомуси. – Тошкент: Маънавият нашриёти, 2023. 2 - жилд, – Б. 553.
9. 2017 йил сентябрида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош асамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. –Тошкент, 2019. Илмий методик қўлланма.
10. Ф.Отахонов. Ижтимоий давлатнинг конституциявий асослари. Халқ сўзи. 10.04.2023 йил. – Б.4-бет.
11. Бекмуродов М.Б. Замоनावий бошқарув социологияси. – Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи, 2020. – Б. 49.
12. Бекмуродов М.Б. Замоनावий бошқарув социологияси. – Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи, 2020. – Б. 50.
13. Карсаевская Т.В. Социальная и биологическая обусловленность изменение в физическом развитии человека. – Ленинград, 2012, – С. 247.
14. Юдахова Л.Б. Лечебная физическая культура в пожилом и старческом возрасте при составлении решения. Практика медицины. – Москва, Медицина, 2013. – С.109.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Qodirjon Mahkamov

Namangan davlat universiteti dotsenti (PhD),

e-mail: maxkamov_82@mail.ru

JAMOAVIY XOTIRA VA TARIXNING IJTIMOIIY TAVSIFI

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Maqolada tarixning jamoaviy xotirada shakllanishi, uning rivojlanish bosqichlari hamda tarixiy jarayonlarning jamiyat hayotiga ijtimoiy ta'siri haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga, tarixni anglash va bilish jarayonida tarixning ilmiy-amaliy vazifalari, jamiyat kundalik turmush tarzini jamoaviy xotiraning namoyon bo'lishi, tarixning ijtimoiy tasviri, turli ijtimoiy guruhlar tomonidan o'z tarixini tasavvur etish bo'yicha ma'lumotlar yoritilgan. Milliy ijtimoiy xotiraning bugungi global jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, uning sotsial, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy hamda siyosiy funksiyalari hamda ayrim g'ayr-siyosiy kuchlar o'zlarining qarashlari, yuqori gegemoniyasi qolaversa, buzg'unchi nazariyalari orqali xalqlar, millatlar o'rtasiga soxta tarixiy davolar solish va shu orqali jamiyatdagi mavjud ijtimoiy tartiblarni izdan chiqarishning oqibatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: xotira, ijtimoiy, tarix, tasvir, jamoa, qadriyat, rivoyat, ijtimoiy xotira.

Кадиржон Махкамов

Доцент Наманганского государственного университета (PhD),

e-mail: maxkamov_82@mail.ru

КОЛЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ И СОЦИАЛЬНОЕ ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается социальное влияние исторического процесса личности, процесса управления им на жизнь общества в коллективной памяти. В то же время в процессе понимания и познания истории используются научные и практические труды по истории, проявление коллективной памяти о повседневном образе жизни общества, социальном образе его истории, различные исторические исследования, раскрыта информация о осознании собственной истории. Роль и значение национальной социальной памяти в современном глобальном обществе, ее социальные, социально-философские, образовательные и политические функции, а также взгляды некоторых неополитических сил, поддерживающих высокую гегемонию, деструктивные теории через народы, нации.

Ключевые слова: память, социальное, история, образ, сообщество, ценность, повествование, социальная память.

Qodirjon Maxkamov

Senior lecturer at Namangan State University

e-mail: maxkamov_82@mail.ru

COLLECTIVE MEMORY AND SOCIAL DESCRIPTION OF HISTORY**ANNOTATION**

The article examines the social influence of the historical process of the individual, the process of managing it on the life of society in collective memory. At the same time, in the process of understanding and knowing history, scientific and practical works on history are used, the manifestation of collective memory about the everyday way of life of society, the social image of its history, various historical studies, and information about the awareness of one's own history is revealed. The role and significance of national social memory in modern global society, its social, socio-philosophical, educational and political functions, as well as the views of some non-political forces that support high hegemony, destructive theories through peoples and nations.

Key words: memory, social, history, image, community, value, narrative, social memory.

KIRISH

Fanda ijtimoiylashuv deganda, – “inson omonidan jamiyatda hayot kechirish imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining o'zlashtirilishi jarayoni” [1,–147] deyilsa sotsiologik adabiyotlarda “Jamiyat normalari va qadriyatlarini shaxs tomonidan o'zlashtirish jarayoni” [2, – 395] deya ta'riflanadi. U bir umr davom etib, ijtimoiy hayotda ma'lum rollar, vazifalarni, xatti-harakat va turli yondashuvlarni o'zlashtirib boradi. Amerikalik psixolog va sotsiolog olim Djordj Gerbert Mid individning ijtimoiylashuv jarayonining ontogenetik yondashuvi uch qismga: psixogenetik, simvolik va aqliy-konseptual bosqichlarga ajratib ko'rsatgan. Irland tarixchi Gay Beyner o'z tadqiqotlarida “ijtimoiy xotira ijtimoiy unutish tushunchasini orqali chegaralanadi” [3,5 – 17] deydi. Devid Riff esa jamoaviy xotira ayni paytda tirik odamlar xotirasidir degan fikr bildiradi.

Jamoaviy xotiramizda tarix qanday ijtimoiylashadi degan savol tug'iladi. U olingan tarixiy bilimlarning jamiyat ijtimoiy hayotida ang'ay olish va qo'llay olishni bildirib, bunda milliy tarixiy ta'lim alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga o'tmishda ajdodlarimiz milliy meroslarimiz bo'lmish hamda bugungi kunda xalq og'zaki ijodining boy namunalarini bo'lmish asotirlar, afsonalar, ertak va matallar, doston va rivoyatlar orqali kishilarda jamoaviy tarixiy xotirani shakllantirganlar ijtimoiy hayotda esa ular ijtimoiy xotira sifatida namoyon bo'lib turgan. Qolaversa tarixiy yilnomalar, asarlar allomalar qoldirgan ma'naviy meros jamoaviy xotiraning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan. Masalan, miloddan avvalgi 460-395 yillarda yashagan tarixchi olim Fukididning miloddan avvalgi 431-404 yillardagi Peleponnes urushlari haqidagi (“Istorii Peloponnesskoy voyny”) [4, – 716] asari dunyodagi birinchi ilmiy tarixiy asar sifatida e'tirof etilsa-da undagi voqea va hodisalar kishilarga tushunarli bo'lishi uchun asotir va afsonalar asosida bayon etilgan. Bu asar o'sha davr tarixiy voqealarini ishonchli va haqqoniy tasvirlangani bilan ajralib turadi. Fukidid kitobida hayotiy voqealar tasviriga Olimp “xudo” larini aralashtirilmaydi. U voqea qatnashchilarining hikoyalaridan foydalaniladi. U asotirlar va afsonalardan foydalangan holda tarixiy rivojlanishda iqtisodiy omillarning ta'siriga asosiy e'tiborni qaratib, jamiyat birligini ta'minlash milliy birdamlik ekanligiga urg'u beradi. “Bu vaqt davomida, albatta, odamlar tarixiy fikrlashni to'xtatmadilar, ammo ularning tarixiy tafakkuri nisbatan sodda yoki hatto ibtidoiy edi, uni hal qilish qiyin deb hisoblangan muammolarni bilmas edi, hech narsa uni o'z-o'zini bilishga undamadi. Tarixiy tafakkur rivojlanishining falsafiy yoki ilmiy tarix kabi faraziy bosqichi ham mavjud emas, bu faktlarning qonunlarini yoki sabablarini ochib beradi, yoki ularni umuman tushuntiradi, chunki tarixiy haqiqat, tarixiy shaxsning fikrlarini tarixchi ongida qayta tiklash jarayonida, tarixiy shaxsning fikrlarini qayta tiklash jarayonida, bir vaqtning o'zida tushuntiriladi. Tarixchi uchun nima bo'lganini aniqlash va nima uchun sodir bo'lganligini tushuntirish o'rtasida farq yo'q” [5, – 324].

Tarixiy voqealarni haqiqatga yaqin qilib tasvirlash san'ati Polibiy asarlarida ham uchraydi. U kishilar tarixiy xotirasini rivojlantirish uchun tarixni jonli tarzda yetkazish muhimligini uqtiradi. Shuning uchun ham u "Umumjahon tarixi" asarini tarixiy esdaliklar tarzida bayon etgan. "Zero tarixiy asar faqat o'tmish manzaralarini shunchaki tasvirlabgina qolmaydi, balki ajdodlarimizning hayoti orqali shu bugungi kunimizni istiqlolni qadrlashga o'rgatishi kerak"[6, – 475].

METODOLOGIYA

Sharq mamlakatlarida tarix, tarixiy jarayonlar ko'proq din va shariat asosida yoritilgan bo'lib, voqea-hodisalar sababiyatini din bilan uyg'unlashtirish lozim topilgan. VIII-XI asrlarda musulmon sharqida arab, fors, turk mutafakkirlar yetishib chiqdi. Jumladan, Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ja'far-Tabariy va Ibn Xaldun kabi mutafakkirlar sharq tarixshunosligining asoslarini yaratdilar. Al-Xorazmiy o'zining "Mafotih al ulum" asarining birinchi, ya'ni "Arab ilmlari" qismiga kiritgan hamda unda islomgacha bo'lgan va islomdan keyingi davr tarixini, qisqacha Eron, Rum tarixini bayon qilganida o'z davrining an'anasiga binoan podshohlar sulolasiga alohida e'tibor bergan. "Avgust Qaysar – uni imperatorlar ichida birinchi bo'lib, sezar, ya'ni Qaysar deb atashgan. Bu so'zning ma'nosi "kesib olingan", shunday deyishlariga sabab uni o'lgan homilador onasining qornini yorib chiqarib olganlar". [7, – 18]

Abu Rayhon Beruniy o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida tarixni anglash va bilish to'g'risida quyidagilarni yozadi: "Qadimgi xalqlarning hayoti, ularning urf-odatlar haqida ushbu xalqlar rivoyatlari va ajdodlar bilimlariga ega bo'lishning eng yaqin yo'li turli dindagi va ta'limotdagi kishilarning yozganlarini tadqiqotga asos qilib olishdir. Keyin dalil sifatida keltirilgan turli fikrlar qiyosiy tahlil qilinadi. Ammo, avvalo o'z qalbimizni haqiqatni bilishga to'siq bo'luvchi sabablardan, ya'ni o'rganib qolingani odatlar, mayllar, raqobatchilik, hokimiyat uchun kurashdan xalos qilishimiz lozim... Men taklif qilayotgan usul oson yo'l emas, aksincha, murakkab va mashaqqatli yo'l, rivoyatlar va hikoyalarda bema'ni gaplar ko'pligidan maqsadga erishish mumkin emasdek tuyuladi... Biz yaqindagi rivoyatlardan uzoqroqda bo'lganiga, ma'lumroq'idan noma'lumroq'iga o'tib, imkon qadar ularni to'g'rilab, qolganini shunday qoldirishimiz lozim".[8, – 11-12]

Yana bir mutafakkir Ibn Xaldun o'zining "Muqaddima" asarida tarixning ikki jihatini ajratib ko'rsatadi: tarix – rivoyat, ajdodlar haqidagi xabar, tarix bu – "haqiqatni tiklash, borliqning asosi va boshini aniqlash, voqealar qanday va nima sababdan yuz bergani haqidagi chuqur bilim". [9, – 559] Tarix dunyoqarashi insonning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi: u ma'lum toifalarda fikr yuritadi. O'tmish zamonaviy inson faoliyatining asoslarini yaratdi. Biroq, u bevosita idrok etilmaydi. Har bir inson faoliyati kelajakka qaratilgan bo'lib, uni faqat oldindan ko'rish mumkin. Bu odamga o'z ishining ma'nosini tushunish imkonini beradi. O'tmish, hozirgi va kelajak inson ongida kesishadi.

ASOSIY QISM.

Jamoaviy xotira tarixning ijtimoiy tasviri, turli ijtimoiy guruhlar tomonidan o'z tarixini o'zlaricha tasavvur etishlari bo'yicha shakllantirish ijtimoiy ideal, milliy o'ziga xos qadriyatlar, an'anaviy marosimlarning jamoa vakillari ongiga ta'siri orqali o'tmishni baholash va ijtimoiy tasavvurni shakllantirishni keltirib chiqarishi oqibatida jamoaviy egotsentrik xususiyatlar rivojlanadi. Jamoaviy xotirani kognitiv daraja shakllantirish odamlar o'rtasidagi o'zaro suhbatlashish natijasida ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali xotira sinxronlashadi, xotirada yuz bergan o'zgarishlar o'zaro hamkorlikni keltirib chiqarib, jamoaviy xotirada birlashish yuzaga keladi.

Sotsiolog olim Moris Xalbvaksning fikricha "agar ilgari o'tmishni saqlab qolish an'anaviy jamiyatdagi hayot tarzi tufayli "avtomatik ravishda" sodir bo'lgan bo'lsa, zamonaviylik davrida vaziyat o'zgardi. U, jamoaviy xotira, garchi u haqiqiy o'tmish haqida ishonchli tasavvur bermasa ham, ijtimoiy hodisa" [10, – 1064] degan xulosaga keldi. Ammo bir qator tadqiqotchilar (Jon Skott, Jeyms Vertch, Aleyda Assman, Jak Le Goff) jamoaviy xotira tushunchasini ijtimoiy xotira bilan birga qo'llash lozim, sababi, ushbu tushuncha aynan qaysi jamoani nazarda tutishini aniqlash qiyin degan xulosaga kelganlar. Ularning fikricha, kishilar o'z o'tmishlarini shakllantirishda o'ziga xos xususiyatlar orqali muhim rol o'ynaydi deb hisoblashadi. Moris Xalbvaks xotiraning jamoaviy xususiyati ularning o'z o'tmishiga guruhli tarzda qarashlaridir deydi.

Tarixni yangicha talqin qilish konsepsiyasi xalqning o'z o'tmishini o'rganishga bo'lgan

qiziqishi obyektiv tarzda ortgan bir davrga to'g'ri keldi. Jamiyat o'tish davrini boshdan kechirayotgan bir pallada tarixiy ongini va tarixiy xotirani tiklash jarayonlari juda jadal va ziddiyatli kechadi. Tarixan qisqa davrda tarix qayta yozildi. "O'zbek olimlarining kuch- g'ayratlari bilan tariximizning ko'pdan-ko'p g'oyat muhim sahifalari, eng avvalo, temuriylar davri, XIX asr oxiri – XX asr boshlari tarixi yangidan kashf etildi". Tarixni qaytadan yozish, tarixiy haqiqatni tiklash milliy g'oyani rivojlanishida konseptual asos rolini o'ynadi. Zero milliy ijtimoiy xotira yoshlarda mustaqil dunyoqarashni shakllantirishga ta'siri beqiyos.

Xalqimizning sovetlargacha bo'lgan tarixi faqat qora bo'yoqlarda bitilgan, salbiy jihatlar bo'rttirib ko'rsatilgan edi. Turli millat va elatlardan yetishib chiqqan mutafakkirlar hukmron mafkura talablariga mos tushsa darsliklarga kiritilgan. Masalan, "O'zbekiston SSR tarixidan hikoyalar" kitobida Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi qomusiy olimlar haqida qisqagina ma'lumot berilgan esa-da, lekin Imom Buxoriy, Iso at-Termiziy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Zamaxshariy kabi yuzlab buyuk muhaddislar, ulamo to'g'risida lom-mim deyilmagan. Shu bilan birga milliy ozodlik harakati namoyondalari deylik Maxmud Tarobiy, Temur Malik, Po'latxon, Istiqlolchilar (ularni sovet tarixchilari bosmachilar deb atashgan), jadid allomalari va boshqa millat qahramonlarni umuman xalqqa tanishtirilmagan ular o'rniga sovet hokimiyatini o'rnatilishida jonbozlik ko'rsatgan kishilar ko'klarga ko'tarilardi. F. Dzerjinskiy, Kirov, Budyoniy, Frunze, Chapaev kabi kishilar tarixi chuqur o'rgatilar, joylarga nomlari berilar edi. Aslida "Tarix-bu hech kimga va hech qanday mafkuraga sig'inishni yoqtirmaydigan o'tmishdir. Mafkura tarix faniga aralashmasligi va u mafkuradan holi bo'lishi kerak. Tarix bu faqat haqiqatga bo'ysunadi va u hech kimning xizmatini qilmaydi ham". Respublikamizning Farg'ona vodiysi viloyatlari, Surxondaryo, Toshkent (Olmaliq shahri) hamda Xorazm viloyatlarining tasodifiy tanlov asosida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot davomida respondentlardan "Tarix" so'zini qanday tushunishi haqidagi so'rov anketaga unda ishtirok etgan 1198 ta respondentning 76,1 % i "O'tmishda bo'lib o'tgan voqe-hodisalarni" tushunishi bildirgan.

Tariximizning 1917-1991 yillari tom ma'noda sovetlar uchun yaratilgan va ular uchun yozilgan, ammo butun xalqqa majburan tiqishtirib o'qitilgan tarix bo'ldi. U davrda milliy tarixdan ko'ra bolsheviklar partiyasining hokimiyat uchun kurashi, 1917 yil inqilobi va undan keyingi davr keng yoritilar edi. Xalqimizning sovetlargacha bo'lgan tarixi faqat qora bo'yoqlarda bitilgan, salbiy jihatlari bo'rttirib ko'rsatilgan edi. Biz buning sabab-mohiyatini Chor Rossiyasining O'rta Osiyodagi istilochilik harakati boshlanishidan oldingi asrlardan qidirmog'imiz lozim. Bir qator tadqiqotchilarga ko'ra, milliy yakdillik bo'lmagan joyda birdamlik bo'lmaydi, katta xalqlar tomonidan kichik xalqlarga nisbatan zo'ravonlik harakatlari yuzaga keladi. Agar xalq birlashsa, jipslashsagina o'z taqdirining egasi bo'la oladi. O'tmishning bu kabi "achchiq saboqlari" to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatadi.

"Tarixiy voqealarni o'rganishda to'g'ri ilmiy-nazariy, metodologik asoslarga tayanish uning mazmun-mohiyatini to'liqroq o'zlashtirishga yordam beradi. Sobiq Ittifoq davrida tarixiy tadqiqotlarni olib borish, o'rganish va o'qitish jarayonlari Marksizm-Leninizm metodologiyasiga to'liq bo'ysundirilgan edi. Har qanday tarixiy voqelik sinfiylik, partiyaviylik nuqtai nazarlaridan yondashilgan. Tarixiy voqea-hodisalar kambag'allarni va yo'qsillarni himoya qilgani tarzda, ularning manfaatlariga muvofiq holda yoritildi". "O'zbek xalqining milliy madaniy qadriyatlari, boy ma'naviy merosi, uning qadimiy ezgu an'ana va urf-odatlarini unutildi. Islom dini, uning qadriyatlari oyoqosti qilindi, o'zbek tili ikkinchi darajali tilga, rus tili esa davlat va asosiy muomala tiliga aylantirildi."

Ajdodlari yaratgan tarixiy madaniy meros bilan tanishar ekan shaxsda jamoaviylikka mansublik hissi vujudga keladi. Bu tarix mening tarixim degan tuyg'u shakllanadi. Bu uning ko'z o'ngida o'tmishni bor bo'yi bilan tasavvur etishga, voqealar va jarayonni to'g'ri idrok etishga yordam beradi. "Tarixiy madaniy meros o'zida juda katta axborotni olib yuradi. Bu axborot inson tafakkurida tushunchalar yordamida shakllanib tarixiy tafakkurga aylanadi". Tarixni o'rganishga nisbatan qarashlar va g'oyalar yoshlar tomonidan tarixiy haqiqatni faqatgina bilimlarni o'zlashtirish orqali emas, balki, amalda yoshlarning tarixdan olgan bilimlari ularning shaxsiy hayotlarida amaliy ahamiyat kasb etishi lozimligini atroflicha ko'rsatib berishdan iborat edi.

Kishilar milliy ijtimoiy xotirasini rivojlantirish, ularda tarixiy faktlar tanlash va talqin qilish, ijtimoiy holatga yo'naltirish solnomalar, biografik va avtobiografik asarlar, geneologik asarlar orqali samarali amalga oshirilgan. Bu borada Qadimgi Xitoy tarixida solnomalar alohida o'rin tutgan. Masalan, "Lu podsholigida tuzilgan "Chunshu" solnomasi bo'lib, unda eramizdan avvalgi XI asrlardagi voqealar tasvirlangan va muallifi faylasuf Konfutsiy deb hisoblanadi. Bundan tashqari, hukmdorlar va yaqinlari nutqlari yozib olina boshlandi". "Bundan tashqari, unda ijtimoiy hayotning turli sohalari, madaniyat, fanga doir "Traktatlar" mavjud. Shuningdek, asarning "Jadvallar" qismida xronologiyaga oid ma'lumotlar berilgan. Sima Syanning "Tarixiy yozuvlari" Xitoydagi va boshqa Uzoq Sharqdagi tarixiy tafakkur rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Yana bir xitoylik yirik tarixchi Ban Gu o'zining "Xan sulolasi tarixi" asarida faqat bitta sulola tarixini yoritgan edi. Shunga ko'ra, Ban Gu tarixshunoslikda yangi yo'nalish- "sulolalar tarixi" asoschisi bo'ldi".

Kishilarda jamoaviy xotirani shakllantirish hamda rivojlantirib borishda yuqoridagi manbalar muhim ahamiyat kasb etar ekan, albatta, bu sohada sharq alohida o'rin tutadi. Jumladan, "tarixning otasi" deya ulug'langan "Gerodot ellinlar xudolarining nomini va ko'p odatlarini, yozuvni va ko'pgina bilimlarni qadimgi misrliklardan, finikiyaliklardan va boshqa xalqlardan olganini ta'kidlaydi. Platon, Demokrit va boshqalar Sharqqa borib, donishmandlar bilan hamsuhbat bo'lib, ulardan ilm o'rganishganini qayd etib o'tadi". Gerodotning mashhur "Tarix" kitobi bizgacha eng qadimgi tarixiy manba hisoblanadi. U o'z kitobida Kaspiy ortidagi vohalar, ularda yashagan massagetlar haqida yozadi. Gerodot birinchi bo'lib, Kaspiy dengizi nomini Kaspiy xalqlari nomi bilan bog'liq ekani haqida fikr yuritadi. Mutafakkirning buyuk shaxs ekanligini uning quyidagi xolis so'zlaridan ham bilish mumkin: "Men o'zim eshitgan narsalarni hikoya qilyapman, ammo ularning hammasiga ishonishim shart emas. Ushbu xulosa yangi asarimga ham taalluqlidir".

Ijtimoiy xotira mavzusi XX asrning 80-yillardan boshlab o'rganila boshlangan bo'lsa-da bunda xotira tushunchasini tarix fanining kategoriyasi sifatida o'rganish o'ziga xos e'tirozlarni keltirib chiqardi. Nemis tadqiqotchilari Raynxart Kozellek va Aleyda Assmanlarni fikricha: "Tarix xotira emas. Tarix va xotira o'tmish bilan munosabatda bo'lish, bir-birini to'ldirish, bir-biriga ta'sir qilishning ikki shaklidir. Tarixiy bilimlar massasiga jon berish uchun bizga xotira kerak, tarix esa doimo siyosiy konyunkturaga bo'ysunuvchi va hozirgi zamon talablari bilan belgilab qo'yilgan xotira konstruksiyalarini tanqidiy sinovdan o'tkazish uchun kerak". [11, –336]

Kozelek totalitar va demokratik jamiyatlarda xotirani shakllantirish mexanizmlarini o'rganar ekan, jamiyatda jamoaviy xotira mavjud bo'ladi degan xulosaga keladi. "Totalitar jamiyatlarda buni tarixiy xotirani shakllantiradigan va nazorat qiluvchi davlat amalga oshiradi. Demokratik jamiyatlarda "katta yettilik" deb ataluvchi bu qurilish uchun mas'ul bo'lib, Kozellek uni "7 katta P" deb ataydi. "Bular professorlar (Professorlar), ruhoniylar va pastorlar (Priester und Pfarrer), PR mutaxassisarlari (PR-Spezialisten), jurnalistlar (Presseleute), shoirlar (Poeten), siyosatchilar (Politiker)". [12, – 16]

Jamiyat ijtimoiy xotirasiga ta'sir etishing siyosiy usullar ham mavjud bo'lib, u hukmron qatlam manfaatlarini ifoda etadi. Yaqin tariximizda ma'lumki jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etgan voqea va hodisalar mavjud hukmron sinf tomonidan talqin etilishiga qarab jamiyatda unga bo'lgan munosabat shakllanadi yoki o'zgaradi. Bu ham ijtimoiy amneziyani keltirib chiqaruvchi omillardan biridir.

"Zamonaviy qarashlarga ko'ra doimiy ravishda o'zgartirilayotgan tarix tobora qo'shma korxonaga o'xshab bormoqda: mening o'tmishim siznikiga o'xshaydi, bu siz va biz umumiy bo'lganimiz uchungina emas, balki merosni ular umumiy holda o'zgartirganlari uchun. Tarixni tinimsiz qayta ko'rib chiqish shunga olib keladi bu esa, bizga ajdodlarimizning his-tuyg'ularidan tobora uzoqroq va kamroq tushunishga olib keladi." [13, – 547]

Mashhur tarixchi Mark Ferro turli mamlakatlarning tarix darsliklarini tahlil qilar ekan shunday xulosaga keladi: "mamlakatlar o'z tarixlarini yoritishda ko'pincha milliy manfaatlarni hisobga oladilar shuning uchun tarixiy voqelikni butunlay boshqacha tarzda taqdim etilishida ijtimoiy xotira talab va taklif qonuniga bo'ysunadi: o'tgan voqea xotirasi yo'qolib qolmasligi, "o'tkazish va almashish" jarayonida saqlanib qolishi uchun unga talab bo'lishi kerak. Bunday vaziyatda ko'p narsa jamiyatning bugungi kunda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan voqealarni aynan nimani qabul qilishiga

bog'liq. "Odamlarning o'tmishni eslab qolishlari va uni unutishlari" ularning ongsiz mafkurasining asosiy elementlaridan biridir". [14, – 305] Darhaqiqat tarixchilar o'tmish haqidagi bilimlarimizni boyishida muhim rol o'ynaydilar. Tarixni qayta yozish uni mavjud hokimiyat manfaatlariga moslash jamiyatning ayrim guruhlari ongida ijtimoiy amneziyani keltirib chiqaradi va chiqarmoqda.

Tarix va ijtimoiy xotiraning o'zaro ta'siri shundan ibrat bo'ladi: birinchidan tarix mavjud ijtimoiy muhitda yozilishi bilan o'zining siyosiy ifodasini ko'rsatadi; ikkinchidan, tarixchi jamiyat istagidagi tarixni ochib berishga harakat qilib bu bilan real tarixiy vaziyatlarni chetlab o'tadi; uchinchidan, yozilgan va jamiyatga realizatsiya qilinayotgan tarix jamoaviy xotirani shakllantiradi; to'rtinchidan, jamoaviy xotirada shakllangan tarix ijtimoiy xotirada aks etadi va ijtimoiylashib jamiyatning har bir bo'g'inini qamrab oladi. Shuning uchun ham ijtimoiy xotira hukmron mafkura yoki g'oyaning mahsuli sifatida tushunilishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, ijtimoiy xotira faoliyatining o'zi uning mavjudligining shunday shakllarida amalga oshiriladi: "afsonalar va arxetiplarda yashiringan jamiyatning yashirin muhim xususiyatlarini o'z ichiga olib jamoaviy o'ziga xoslikni izlayotgan shaxsga yordam berish, jamiyatning omon qolishi tajribasini saqlab qolishdir".

Tarixiy bilimlar muayyan ijtimoiy muhitda, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, falsafiy, ijtimoiy tafakkur taraqqiyoti bilan ajralib turadigan madaniyatning muayyan turida shakllanib tarixiy tadqiqotlarning subyektiv tabiati odatda tan olinadi, chunki tarixchi nafaqat faktlarni takrorlaydi, balki ularni tushuntiradi. "...asrlar davomida shakllangan falsafaga zid ravishda "har xil fikrlash" zarurligiga va odam o'zini, dunyoni va uning joyini idrok etish usulini tubdan o'zgartirishga alohida e'tibor qaratadi. U chiqish yo'lini bilmaydi va u tavsifiya etadigan yagona narsa bu "kutishga tayyorgarlikdir", xolos"

"Tarix fani ijtimoiy taraqqiyot va o'tmishga oid har xil voqea-hodisalarning izchil rivojlanishi, ularning qachon, qayerda, qanday holatda yuz berganligi hamda insoniyatning paydo bo'lishi, tadrijiy evolyutsion takomil jarayoni va boshqalarni o'rganadi". Tarix fani insoniyatning ibtidosi, evolyutsiyasi, rivojlanish tendensiyalarini o'rganish bilan bir qatorda o'tmish haqidagi bilimlarni individ ongida mustahkamlash orqali uning jamoaviy xotirasini shakllantiradi. Shu tariqa shaxsda tarixiy ongning ichki strukturaviy komponentlari paydo bo'ladi.

Tarix va jamoaviy xotira o'rtasidagi farq ularning xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi. Tarix o'z oldida o'tmish jarayonlarini har tomonlama obyektiv tasvirlash, siyosatdan xoli holda tavsiflashga intilsa, Jamoaviy xotira o'tmish hodisalarini ma'lum bir guruh, millat yoki jamiyat manfaatlariga bog'lab o'sha qatlamlarga xos qadriyat va meros shaklini ifoda etadi. Ammo bu tarix va jamoaviy xotira qarama-qarshi degani emas. Jamoaviy xotira bugungi kun sharoitidan kelib chiqadi. Jamiyatimizda 2016 yildan ikkinchi hukumat davri boshlandi. Natijada jamoaviy xotirada tub burilish yuzaga keldi. Uning ijobiy jihatlari ko'p bo'lsa-da lekin, oldingi 25 yillik tarixni qoralash kompaniyasi jamiyat ijtimoiy xotirasida bo'linishni paydo qildi. O'zbekistonning 1991-2016 yillardagi birinchi boshqaruv milliy-tarixiy, madaniy-ma'rifiy tiklanish siyosatini olib borgan bo'lsa, 2016 yilda davlat tepasiga kelgan Prezident Shavkat Mirziyoyev milliy yuksalish sari islohotlarni amalga oshira boshladi. Natijada, sovet davrida qatag'on qurboni bo'lgan va hozirgi kunga qadar oqlanmagan 173 nafar shaxsga nisbatan Oliy sudning Jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati apellyatsiya instansiyasining oqlov hukmi chiqarildi. Shu bilan birga, G'alaba bog'ini barpo etilishi, milliy qahramonlar monumentlarini joylarga o'rnatilishi, tarixiy obidalarni tiklanishi shular jumlasidandir. Bu kabi islohotlar ijtimoiy xotirani mustahkamlashda muhim o'rin tutib kishilarda kommunikativ tarzda rivojlanishini ta'minlaydi.

XULOSA

Yan Assmann ijtimoiy xotirani "kommunikativ xotira" [15, – 109-118] tushunchasi bilan ifodalab kundalik muloqotga asoslanishi va og'zaki madaniyatdagi almashinuvlarga yoki og'zaki tarix orqali to'planishini ta'kidlaydi. Shuningdek u jamoaviy xotiraning kichik shakli sifatida tarixiy yozuvlar va moddiy yodgorliklar misol qilib keltiradi. Sobiq ittifoqda respublikalarida o'qitilgan ijtimoiy gumanitar fanlar darsliklari yagona kommunistik mafkura g'oyalariga asoslangan edi. "Sovetlar saltanati parchalanishi bilan uning soxtakorlikka, utopik dunyoqarashga moslashgan g'ayriilmiy tarix va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlari o'z-o'zidan zavol topdi, natijada bu fanlarda

ham, ularning namoyondalari ham butun jamiyatimizda ham g'oyaviy-nazariy, mafkuraviy falsafiy parokandalik, metodologik ilmiy-uslubiy bo'shliq paydo bo'ldi." [16,– 140] Shu singari bo'shliqlarni to'ldirish, xalq ma'naviyatini o'stirish va yanada rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida qaraldi. Bu muammolar dastlabki davrda oliy, o'rta va o'rta maxsus ta'lim tizimlarida ham yuzaga keldi. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimini tubdan o'zgartirishga ehtiyoj katta edi.

Shu sababdan istiqlolning dastlabki yillaridan xalq ta'limi tizimini isloh qilishga kirishildi. Bir qator ilm dargohlarini maqomi o'zgartirildi, zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash ishlari olib borildi. Mustaqillik milliy qahramonlar, tarixiy ideal, jasorat namunalari bo'lmish o'tmish ajdodlarimiz pok nomi va sha'ni to'liq tikladi. Shu bilan birga, " mahalliy madaniyatlarning shakllanishi va ularning institutsional tarmog'ini ishlab chiqish jarayoni zamonaviy davlat konsepsiyasining tug'ilishi bilan parallel ravishda rivojlandi".[17, – 209].

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Фалсафа қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. –Б.147.
2. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь. – Москва: Издательство АСТ, 2004. – С.395. (511)
3. Beiner, Guy. Remembering the Year of the French: Irish Folk History and Social Memory. University of Wisconsin Press. 2007. pp.5-14.
4. Фукидид. Истории Пелопоннесской войны. – Москва: АСТ, 2022. 716 с.
5. Фукидид. История. Москва: Азбука, 2021. – С. 324. (800)
6. Тўлепберган Қаипбергенов. Қорақалпоқ достони: уч жилдлик; 3-жилд: Гумроҳлар. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 475. (480)
7. Баходиров Р. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий ва илмлар таснифи тарихидан.-Тошкент: Ўзбекистон, 1995.-Б.14-18.
8. Беруний А. Памятники мишувних поколений (Перовод и примечания М.А.Салье)/ Беруний А. Избранные произведения.Том 1. – Тошкент: Фан, 1957.-С.11-12.
9. Халдун Ибн. Введение // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв. – М.,1961. – С.559.
10. Трубина Е. Г. Память коллективная. Современный Философский словарь / Под общ. ред. В. Е. Кемерова. – Москва: Панпринт, 1998. – С. 1064.
11. Грибан И. В. Историческая память как исследовательская проблема: анализ современных подходов. Бюллетень науки и практики. 2016, №1. – С. 336.
12. Kollingrud R. Dzh. Ideya istorii. Avtobiografiya. Moscow, 1980, p. 16. (485)
13. Лоуэнталь Д. Прошлое – чужая страна. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004. –С. 547. (624)
14. Марк Ферро. Как рассказывают историю детям в разных странах мираю – Москва: Высшая школа, 1992. – С. 305. (310)
15. Assmann, Jan (2008). A. Erll & A. Nünning (ed.). "Communicative and cultural memory". Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook: 109-118.
16. Холбоев С. Тарих фанининг методологик асослари ва тамойиллари масаласи (И.Каримов асарлари мисолида) // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. 2004. № 1, – Б. 140.
17. Istvan Monok. Identite culturelle, identitenationale: Les bibliotheques institutionnelles en hongrie et en transylvanie au XVIII esiecle. Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca: Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi. Parma: Museo Bodoniano, 2013. — p 209. (243)

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Saidova Maftunaxon

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi
“Boshqaruv sotsiologiyasi va psixologiyasi”
kafedrası tayanch doktoranti (PhD)
e-mail:maftuna.saidova.06.89@mail.ru

SHAXSDA XARIZMA XUSUSIYATLARI VA XARIZMATIK BOSHQARUV NAZARIYALARI


<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>
ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshqaruv qobiliyatining muhim elementi ya'ni, shaxsning xarizma xususiyatiga e'tibor qaratilgan. Xarizmatik boshqaruv qobiliyati tarixda ilohiy qobiliyat ya'ni Allohning ayrim bandalariga tuhfası sifatida qaralgan. Hozirgi vaqtda xarizma, xarizmatik shaxs tushunchalarini ko'p eshitamiz. Shuningdek xarizmatik boshqaruv qobiliyati davlat boshqaruvida salohiyatli kadrlar tayyorlash masalasining muhim jihati sifatida qaraladi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yetakchilikni o'rgangan olimlar nazariyalarida nafaqat xarizmatik shaxs muammosi shuningdek ularning jamiyat hayotiga, ijtimoiy institutlar va tizimlarga ta'siri atroflicha tahlil qilingan. XX asr falsafiy bilimlari doirasida xarizmatik shaxslarni o'rganish masalasi yanada rivojlangan.

Kalit so'zlar: xarizma, xarizmatik boshqaruv, xarizmatik shaxs, omma, g'oya, lider, optimallashtirish, qobiliyat, islohot, hukmdor.

Саидова Мафтунахон

Академия государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан,
базовый докторант (PhD)
кафедры «Социологии и
психологии управления»
e-mail:maftuna.saidova.06.89@mail.ru

ЧЕРТЫ ХАРИЗМЫ В ЛИЧНОСТИ И ТЕОРИИ ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В этой статье основное внимание уделяется такому важному элементу управленческих способностей, как харизма личности. Харизматическая способность управлять исторически считалась божественной способностью, то есть данью Аллаха определенным слугам. В настоящее время мы часто слышим понятия харизмы, харизматической личности. Также

харизматическая управленческая компетентность рассматривается как важный аспект вопроса подготовки потенциальных кадров в государственном управлении. В теориях ученых, изучавших лидерство в конце XIX – начале XX века, детально анализировалась не только проблема харизматической личности, но и их влияние на жизнь общества, социальные институты и системы. В рамках философского знания XX века вопрос об изучении харизматических личностей получил дальнейшее развитие.

Ключевые слова: харизма, харизматического управления, харизматичный человек, масса, идея, лидер, оптимизм, жизнеспособность, реформы, правительство.

Saidova Maftunakhan

Academy of public Administration
under the President of the Republic
of Uzbekistan Foundation doctoral
(PhD) student of the department of «Sociology
and psychoogy of managment»
e-mail:maftuna.saidova.06.89@mail.ru

FEATURES OF CHARISMA IN A PERSON AND CHARISMATIC MANAGEMENT THEORIES

ANNOTATION

This article focuses on the charisma of an individual, and an important element of managerial ability. The ability to charismatic control was historically seen as a divine ability i.e. a gift to some servants of God. Currently, we hear a lot about the concepts of charisma, charismatic personality. Also, the ability to charismatic management is seen as an important aspect of the issue of training potential personnel in public administration. The scientists who studied leadership at the end of the XIX – beginning of the XX centuries analyzed the problem of charismatic personality in details, as well as their influence on the life of society, social institutions and systems. Within the framework of philosophical knowledge of the 20th century, the question of the study of charismatic personalities has developed further.

Key words: charisma, charismatic management, charismatic person, evolution, mass, idea, optimism, ability, reforms, government.

KIRISH

Tarixiy tajribadan ma'lumki, jamiyatda beqarorlik va ijtimoiy inqirozlar davrida butun ijtimoiy tizimga ta'sir qiluvchi tasodifiy omillarning roli sezilarli darajada oshadi. Ko'pincha, bunday hodisalar u yoki bu shaxsning faoliyati natijasidir. Odatda, jamiyatning bir maromda rivojlanishiga ta'sir o'tkazish oddiy odamlar tomonidan amalga oshirilmaydi, balki uni boshqalardan ajralib turadigan ma'lum bir shaxsiy fazilatlariga ega shaxslar amalga oshiradi. Natijada, tarixning keyingi bosqichi, ana shunday insonlar tomonidan o'zgartiriladi. Shunday ekan jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun bunday odamlarni ijtimoiy jarayonga ta'sirini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Shaxsdagi yetakchilikka oid barcha konsepsiyalarda uchta jihat ajralib turadi: odamlar, ta'sir va maqsadlar. Yetakchilik odamlar orasida paydo bo'ladi, ta'sir qilishni anglatadi va maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi. Ta'sir odamlar o'rtasidagi munosabatlar passiv emasligini anglatadi. Bundan tashqari u ma'lum maqsadlar uchun amalga oshiriladi. Shuning uchun yetakchilik shaxsning o'ylangan maqsadlarga erishish uchun boshqa odamlarga ta'sir o'tkazish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Yetakchilik bu – odamlarga ta'sir o'tkazish va kerakli natijaga erishish uchun kuchdan foydalanishni o'z ichiga olgan dinamik jarayondir.

Ommani yoki individni biror fikr, g'oyaning to'g'riligiga ishontirish, muayyan shaxs yoki voqeyilik yuzasidan unda salbiy yoki ijobiy munosabat uyg'otish hamda o'z maqsadi sari yetaklashda ayrim shaxslar o'zlarining boshqalarda uchramaydigan noyob qobiliyatlaridan samarali foydalanadilar.

Tarixan bunday odamlar sirasiga «Xarizmatik shaxslar» deb nomlangan, oddiy odam nuqtai nazaridan ilohiy deb qabul qilingan g'ayrioddiy qobiliyatlarga ega bo'lgan shaxslar kiritilgan.

METODOLOGIYA

Shaxsdagi yetakchilik qobiliyatini o'rganishga bo'lgan intilish qadimgi davrlardan mavjud bo'lgan. Qadimgi zamon tarixchilari Gerodot, Plutarx, Konfutsiy va boshqalar o'z davri yetakchilarini monarxlar, lashkarboshilarni tarix ijodkorlari deb ataganlar. Siyosiy yetakchilarni tahlil etishda Sharq allomalaridan: Abu Nasr Farobiy[2], Abu Rayhon Beruniy[3], Nizomulmuluk[4], Amir Temur[5], Alisher Navoiy[6], qarashlarida jamiyatning, xalqning holati hukmdorga va jamoaga ta'sir o'tkaza oladigan shaxslarga bog'liq ekanligi ta'kidlangan. A.Navoiy yetakchi hukmdorni dengizga, oddiy xalqni esa undan suv oladigan daryoga qiyos qiladi.

Uyg'onish davri mutafakkirlari ham "buyuk shaxslar" g'oyasining rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shganlar. N.Makiavelli[7] o'zining "Hukmdor" asarida ma'lum va mashhur shaxslar, hukmdorlar va davlat arboblari hayotini tahlil qilgan. Taniqli shaxslar muammolarini, ularning tarixdagi rollarini o'rgangan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yetakchilikni o'rgangan olimlar nazariyalarida nafaqat xarizmatik shaxs muammosi shuningdek ularning jamiyat hayotiga, ijtimoiy institutlar va tizimlarga ta'siri atroflicha tahlil qilingan.

XX asr falsafiy bilimlari doirasida xarizmatik shaxslarni o'rganish muammosi yanada rivojlandi. G. Spenser, Ch. Lombroso, T. Karleylya, F.Galton, G.Tard va G. Lebon kabi olimlar jamiyatni boshqaruvchi shaxslarga oid o'zlarining ko'plab asarlarini yaratdilar.

ASOSIY QISM

Ko'plab tadqiqotlar yetakchilik qobiliyati odamlarni odatdagidan samaraliroq ishlashi va rag'batlantirishi mumkinligini isbotlagan. Zamonaviy davlat boshqaruvida xarizmatik rahbar muammosini tadqiq etish muhim vazifa hisoblanadi. Sababi xarizmatik rahbar ishdagi qiyinchilik va hatto yo'qotishlarga qaramay, qo'l ostidagi odamlarni ishning natijadorligi odatdagidan yuqori bo'lgan faoliyatga ilhomlantirishi va rag'batlantirishi mumkin. Bunday yetakchining izdoshlari bo'lim yoki tashkilotning manfaatlarini o'z manfaatidan ustun qo'yadi.

Aslida xarizma jamiyat uchun foydali xususiyat, lekin ana shu foydaga erishish uchun ham xarizmatik shaxs tomonidan boshqa odamlarni yo'ldan ozdirish va manipulyatsiya qilish kabi xudbin maqsadlar uchun ham ishlatilishi mumkin. Xarizmatik rahbarning asosiy xususiyatlaridan biri, boshqalar xavfli to'siqlarni, yo'qotishlar ehtimolini ko'rgan joyda u imkoniyat va umidni ko'ra oladi.

Xarizmatik rahbar odatda kelajak haqida kuchli tasavvurga ega bo'ladi. Shuningdek bunday rahbar bo'ysunuvchilarga hissiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda "xarizma", "xarizmatik shaxs" tushunchalari jamiyat hayotining turli jabhalarida keng qo'llanila boshladi.

XARIZMA (yun. charisma — muruvvat, ilohiy qobiliyat) — biror shaxsning boshqalarga nisbatan alohida xususiyatlarga egaligi (donoligi, qahramonligi, avliyoligi) va shu xususiyat yordamida xalqni boshqarishga haqli ekanligini ifodalaydigan tushuncha.

Xarizma tushunchasini ilk bor italiyalik ruhoniylar St. Paul mo'jizaviy qobiliyatga ega bo'lgan Iso payg'ambarga nisbatan ishlatgan. Ammo xarizmani ilmiy tushuncha sifatida M. Veber chuqur tadqiq qilib, uni «xudo bergan ne'mat» deb nomlagan.

Qadimgi davrlarda faqat ilohiy mazmunga ega bo'lgan tushuncha vaqt o'tishi bilan olimlar tomonidan real hayotga tatbiq etila borib, ilohiy qobiliyatga ega bo'lmagan, ammo alohida xususiyatlarga, yuksak fazilatlariga ega bo'lgan yetakchi tarixiy shaxslarga nisbatan ham ishlatila boshlangan [1].

Ernest Trelch (1865-1923) va Maksimilian Karl Emil Veber (Maks Veber) (1864-1920) "xarizma" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritdilar. M. Veber o'zining "xo'jalik va jamiyat"[8] asarini hokimiyat va hukmronlik muammolariga bag'ishlab shaxslar-aro "dominantlik" tushunchasini kiritgan. Shuningdek u o'z asarida boshqaruvning uch turini izohlaydi: an'anaviy, qonuniy va xarizmatik.

- Birinchisi azaliy an'analarning muqaddasligiga ishonish va hokimiyat egasi maqomining qonuniyligi. Ushbu yondashuv negizida jamiyatning boshqa a'zolari hokimiyat egasiga bo'ysunishi tushuniladi.

- Qonuniy kuch bu yakka shaxsning yoki bir guruh a'zolarining kuchi qonunga muvofiq ma'lum bir maqomni egallaganliklarini anglatadi.

Veber tomonidan qo'llanilgan "Xarizma" atamasi yetakchi shaxsning hamfikrlari va tarafdorlari tomonidan o'ziga xos xususiyat va fazilatlariga ega shaxs sifatida qabul qilinishi va baholanishiga asoslangan ta'sir mexanizmidir. Veberning fikriga ko'ra, xarizma turli xil ijtimoiy va siyosiy inqirozlar davrida o'zini namoyon qiladi. Bunday vaziyatlarda taniqli, atrofdagilarga ta'sir o'tkaza oladigan shaxs inqiroz holatini tubdan va samarali hal qilishni taklif qiladi. U vaziyatdan kelib chiqqan holda o'zi tomonidan taqdim etilgan kafolatlarga ishonadigan va uni barqaror shaxs deb biladigan izdoshlar va tarafdorlarni jalb qiladi.

Shuningdek, M.Veber shaxsda xarizmatik qobiliyat namoyon bo'lishining sabablari va oqibatlarini, jamiyat a'zolarining qolgan qismi bilan munosabatlarni o'rgangan. Veberning ta'rifiga ko'ra, xarizma o'rnatilgan buyruqlar, an'analor, me'yorlar, va qoidalarni parchalab yuborish xususiyatiga ega.

Strukturali va funksional yondashuv klassik olimlari (R. Merton, T. Parsons) xarizmatik shaxsni jamiyat muxofazachi sifatida o'rganganlar. Ularning qarashlariga ommaviy talofat yoki hukumatning ayrim qat'iy qarorlaridan aziyat chekayotgan xalqni qo'llaydigan lider shaxslar vaziyati misol bo'ladi.

Shuningdek fransuz tadqiqotchisi S.Moskovichi M.Veber konsepsiyasini tahlil qilar ekan, xarizmatikaga ishonch yo'qolsa xarizmaning ta'siri zaiflashadi deb ta'rif bergan. S.Moskovichi xarizmani g'ayritabiiy kuch sifatida ta'kidlaydi. Uning fikricha sayyoralar o'z orbitasida harakatlangani kabi xarizma ham o'z ovozigacha ergashadi.

Xarizmatik boshqaruvchi atrofida "tarafdorlar" guruhi shakllanadi, ularning ba'zilarini rahbarning jozibasi o'ziga jalb qilsa, boshqalari esa moddiy manfaatlarni qidiradi. Bu yerda hamma narsa izdoshning shaxsiyatiga, uning taklifchanligiga, ta'siriga moyilligiga, shuningdek, rahbarning aktyorlik mahoratiga va odamlarning ehtiyojlarini tushunishiga bog'liq.

S.Moskovichi xarizma nafaqat tug'ma, balki uni tajriba tufayli shakllantirish imkoniyatiga ham ishora qiladi. S.Moskovichi ta'rifiga ko'ra xarizma mavjud ijtimoiy tuzilmalar buzilishi, qadriyatlarining kuchsizlanishidan so'ng paydo bo'ladi va voqealar rivojini o'zgartiradi. Ommaga atrofdagi hamma narsa tubdan o'zgarayotgandek ko'rinadi. Yovuz kuchlar ularni yakson qilish bilan tahdid qilmoqda, olomonni kurashishga toqati qolmagan, ular murosaga va muammolarini bir zarba bilan hal qilishga moyildirlar. Omma o'zi sezmaganda voqealar rivojiga ta'sirini o'tkaza oladigan shaxs qidirmoqda, ana shunday vaziyatda xarizmatik shaxslar omma ehtiyojini qondiradi [9].

Fikrimizcha S.Moskovichining xarizmatik shaxs haqidagi nazariyalari tarixiy xarizmatik shaxslarga ishora qiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Fransuz siyosatchisi Jan Blondel xarizmatik qobiliyat mustaqil ravishda shakllanishi mumkin bo'lgan sifat degan ta'rifni bergan [10].

J.Blondelning tarifi xarizma tug'ma yoki tangrining tuhfasiga kabi yuqorida keltirib o'tilgan nazariyalarni inkor etib, xarizmani inson yillar davomida tajriba orttirish orqali o'zlashtirishi mumkin degan xulosani bermoqda.

E. Vilnening ta'kidlashicha, xarizmatik boshqaruv ro'y berishi mumkin bo'lgan tub o'zgarishlarni o'qiy oladigan va ommaning "nozik nuqtalari" ni topa oladigan odamlar tomonidan amalga oshiriladi, buning natijasida ularni yangi tartib yaratishga undash mumkin [11]. Ushbu nuqtai nazarni xarizmatik shaxslarning oldindan ko'ra bilish va jamoaviy ongini boshqarish qobiliyatlari qo'l kelishi bilan izohlashimiz mumkin.

U. Fridlendga ko'ra [12], shaxsda "xarizma" paydo bo'lishi xarizmatik shaxs mavjud bo'lgan madaniyatning mahsulidir. Shu bilan birga, xarizmani amalga oshirish uchun rahbar tomonidan ilgari surilgan g'oya ijtimoiy kontekst bilan bog'liq bo'lishi kerak.

E. Shils xarizmani "buyurtma zarurati funksiyasi" deb hisoblaydi [13]. Bu nafaqat ijtimoiy tartibni buzadi, balki uni saqlab, himoyalaydi. Fikrimizcha ushbu qarash xarizmaning plyuralistik

kontseptsiyasiga asoslanib, xarizmani g'ayrioddiy hodisa sifatida tushunishga yondashuvni xarizma odatiy kundalik hodisa degan taxmin bilan birlashtiradi.

Shuningdek, psixologik nazariyalarda rahbar shaxsining psixologik va patologik xususiyatlarini tahlil qilish keng tarqaldi va xarizma paydo bo'lishining sabablari odamlarning nevrotik tendensiyalari, ommaviy psixozlarning shakllanishi va qo'rquvlar tipida namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Ushbu nazariyaga E.Frommning [14] xarizmaga oid qarashlarini misol qilib keltirish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy jamiyatda «haqiqiy xarizma» ning paydo bo'lishi mumkin emas, aksincha, xarizma ataylab siyosiy maqsadlar uchun yaratilgan degan qarashlar ham mavjud. K. Levenshteyn xarizma g'ayritabiiy qobiliyatlarga ishonishni anglatadi, zamonaviy jamiyat esa bunday qarashlardan mustasno, deb hisoblaydi.

R. Ling ommaviy axborot vositalarida xarizma muammosini ochib berib, «sintetik xarizma» tushunchasini yaratdi. Sintetik va sun'iy xarizma o'rtasidagi farq shundaki, tushunchalarning birinchisi xarizmani media vositasi sifatida tushunishni anglatadi. Sintetik xarizma jamiyatning saylov kampaniyasi va boshqalardan foyda ko'radiganlarga bo'linishiga asoslangan.

Xarizmatik nazariyalar orasida rahbar shaxsning xarizmatik xususiyatlariga oid «Xaus nazariyasi» a'lohida o'rin tutadi. Robert Xaus nazariyasi rahbarning xususiyatlarini, uning xatti-harakatlarini va xarizma namoyon bo'lishiga hissa qo'shadigan vaziyatlarni o'rganadi. Diniy va siyosiy sohalaridagi rahbarlarni tahlil qilish natijasida Xaus xarizmatik rahbarning xususiyatlarini tasnifladi, :

1. Quvvatga ehtiyoj;
2. O'ziga ishonch;
3. O'z g'oyalariга ishonch [15].

Inson mavjud ekan hamma zamonlarda jamoa bilan birlashishga doim o'zida ehtiyoj sezadi. Lekin jamiyat taraqqiyotida birlashishga intilish mazmunan bir xil bo'lmagan. Yaqin va uzoq tarix guvohlik beradiki, jamoaviy fikrni chalgitish va soxta va'dalar berish hisobiga odamlarni birlashtirishga erishgan johil “daho”lar xalqlar va insoniyat boshiga qanchadan-qancha kulfat yog'dirgan. Shu bois, birlashish g'oyasi nechog'liq ezgu va umuminsoniy qadriyatlar bilan sug'orilgani juda muhim [16].

Xarizmaning mazmun mohiyatini yanada to'laqonli ochib berish uchun dunyo bo'ylab insoniyatni o'z shaxsiyatiga jalb qila oladigan tarixiy, xarizmatik timsollarning misollarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Dastlab xarizmaning asl davogarlari sifatida dunyo dinlari payg'ambarlarini e'tirof etish o'rinlidir. Sababi xarizma atamasi dastlab diniy nuqtai nazardan qo'llanilgan. M.Veber bu atamani diniy bilimlar chegarasidan olib chiqqach sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik va boshqa ijtimoiy fanlar tizimida ham o'rganila boshladi.

Payg'ambarlar (fors. — xabar keltiruvchi) — iudaizm, xristianlik va islomda xudodan vahiy olgan va uni odamlarga yetkazadigan shaxs. Xudo bilan uning bandalari o'rtasidagi vositachi, xudoning yerdagi vakili, elchisi hisoblanadi. Payg'ambarlar kelajakni biladigan, diniy va tarixiy voqealarni, biror odamning taqdirini oldindan aytib beradigan shaxs sifatida tasavvur qilinadi [17].

Diniy manbalarda payg'ambarlarning aniq soni keltirib o'tilmagan. Ayrim manbalarda ular 124 ming nafar deyilsa, islom dinining muqaddas kitobi Quroni karimda 25 nafar payg'ambarning ismlari zikr etilgan. Iudaizm va xristianlik dinining muqaddas kitoblari Injil va Tavrotda ham aksariyat payg'ambarlar nomlari bayon etilgan.

Barcha payg'ambarlar Allohning nazdida teng bo'lib, ularning vazifasi insoniyatni isloh va tarbiya etish, insonlarga odob-axloqda, e'tiqodda o'rnak bo'lish hisoblangan. Hech bir shaxs payg'ambarlik maqomiga o'zining salohiyati, bilimi bilan erisha olmaydi. Payg'ambarlik Allox tomonidan loyiq ko'rilgan bandasiga buyurilgan

Isroil qavmiga payg'ambarlik qilishi buyurilgan Muso(a.s) o'ziga nozil etilgan muqaddas kitob Tavrot ahkamlari va noyob xarizmatik qobiliyati orqali odamlarni birlashtiradi. Misr podshohi Firavnning zulmidan Isroil qavmini ozod qiladi. Zero Muso (a.s) davrida Firavn Ramsis II xudolikni da'vat etib, xalqni boshiga ko'p zulm va musibatlar yog'dirgani tarixiy manbalarda bayon etilgan.

Muso(a.s)dan keyin Falastinda davlat qurishga erishgan Isroil o'g'illari qisqa vaqt ichida inqirozga uchradilar. Ular dinlarini ham axloqlarini ham saqlab qola olmadi. Alloh tomonidan Inom etilgan muqaddas kitoblari "Tavrot" mazmuni odamlar tomonidan o'z maqsadlari sari bir necha bor o'zgartirildi. Natijada 3xildagi: ibroniy, yunoniy, va samariy Tavrot deb ataladigan kitoblar paydo bo'ldi. Tavrotning asl qiyofasi qo'pol tarzda o'zgartirildi va ilohiy kitob sifatini yo'qotdi.

Shuningdek xarizmaning yaqqol namoyondalaridan yana bir payg'ambar "Bani isroil" qavmini yaxshilik yo'liga boshlashi uchun payg'ambarlik maqomi in'om etilgan Iso Masih bo'lib, keyinchalik xristianlik diniga asos soladi. U odamlarni noto'g'ri yo'llardan qaytarib, halol va haromning mazmunini tushuntiradi. Bokira qiz Maryamdan tug'ilgan Iso(a.s)ni xristian cherkovlarining aksariyati xudo — odam sifatini berib ulug'laydi.

Lekin hamma jamiyatlarda bo'lgani kabi yovuzlik va zulm Iso(a.s)ni ham ta'qib etadi. Uning izdoshlari juda ozchilik bo'lib, yahudiylar va butparastlarning zulmidan aziyat chekishgan. Shu sababli barcha izdoshlari har tarafga tarqalib ketishdi. Natijada Iso(a.s) ga vahiy bo'lgan ilohiy "Injil" saqlanib qolinmadi. Injil o'rniga Iso Masih hayotiga doir bir necha kitoblar yozilib, bu kitoblar Injil deb yuritila boshladi. Hazrati Iso (a.s)dan keyin u keltirgan din ya'ni xristianlik asl mohiyatini yo'qotib, bu dinga qadimgi yunon va rimliklarning butparastlik g'oyalari qo'shilib ketdi.

Muhammad ibn Abdulloh — islom dini va birinchi musulmonlar jamoasi asoschisi. Musulmonlar e'tiqodiga ko'ra, VII asr Arabiston yarim orolida gunoh va ma'siyat avj olgan, halol va haromning farqi qolmagan johiliya davrida Allox bandalari munkar ishlardan qaytib, to'g'ri yo'lni topishlari uchun xizmat qilgan oxirgi payg'ambari va uning elchisidir. Muhammad (a.s) orqali odamlarga muqaddas kitob "Quroni karim" nozil etilgan. Islom dini e'tiqodiga ko'ra Muhammad (a.s) inson erisha oladigan eng yuksak axloq qanday bo'lishi lozimligini butun insoniyatga shaxsan yashab ko'rsatgan komil inson hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayanib aytish mumkinki, xarizmatik boshqaruv jamoatchilik uchun eng maqbul siyosiy qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilishda o'z ifodasini topadi va xarizmatik shaxs boshqaruv qarorlarini qabul qilishda jamoatchilik manfaatini inobatga olib ish tutishi maqsadga muvofiq sanaladi.

Zamonaviy jamiyatda yetakchi shaxslar o'zlarining kuchli tomonlarini anglagan holda, takomillashib boradilar. Kuchli tomonlari bu o'rgangan bilim, malakalari natijalar orqali qo'llab – quvvatlanadigan va har bir shaxsga yangi imkoniyatlarga erishish va qoniqish hosil qilishi uchun eng yaxshi vositalarni taqdim etadigan tabiiy iste'dod va qobiliyatlardir.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, xarizmatik yetakchilik yangi qarashlar, o'zgaruvchanlik va ijodkorlikni o'zida namoyon etadi. Shuningdek, u samarasiz, eskirgan va jamiyatda omma noroziligiga sabab bo'layotgan ayrim me'yorlarni bugungi zamon talablariga mos holatdagi vositalar bilan almashtirish yo'llarini izlab topadi va xarizmatik yetakchilik hukmron yetakchining qudratiga nisbatan ommaning cheksiz ishonchiga asoslangandir.

Hozirgi zamon rivojlangan jahon mamlakatlari tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki davlat boshqaruvini optimallashtirish shuningdek jamoatchilik ongini shakllantirishda yuqori bilimga ega bo'lgan, zamonaviy axborot texnologiyasini egallagan, boshqaruv fani asoslarini yaxshi biladigan yangi tipdagi xarizmatik qobiliyatga ega liderlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero mamlakatda tub ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy islohotlar sari o'zgarishlar yasashga xarizmatik shaxslarning salohiyati va boshqaruv qobiliyatidan foydalanish samarali hisoblanadi.

Zamonaviy davlat boshqaruvi konsepsiyasining asosini hamkorlik asosidagi boshqaruv tizimi tashkil etar ekan, o'zaro manfaatlar uchun g'oyalar va manbalarni baham ko'rish kutilgan natijalarning kafolatidir.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти. 74-бет.
2. Абу Наср Фаробий . Фозил одамлар шахри. – Тошкент.: Янги авлод нашриёти, 2016.
3. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. – Тошкент: Янги авлод нашриёти, 2016.

4. Низомулмулк Сиёсатнома. – Тошкент: Янги авлод нашриёти, 2016.
5. Амир Темур Темур тузуклари / www.ziyo.com.Kutubxonasi
6. Ҳаққул И. Навоийни англаш. – Тошкент: Фан, 2007.
7. Макиавелли Н. Государь. – М.: Планета, 1990.
8. Вебер М. Хозяйство и общество. Очерки понимающей социологии. – М., 2016.
9. Московичи С. Век Толп. Исторический трактат по психологии масс. – Москва: Центр психологии и психотерапии, 1996.
10. Жан Блондель Политическая лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М. 1992.
11. Willner A. The spellbinders: charismatic political leadership. – L.,1984.
12. Friedland W. For a sociological concept of charisma // Social forces. 1964. Vol. 43. № 112.
13. Shils E. The constitution of society. – Chicago, 1982.
14. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1989. – С. 271.
15. Robert J. House. A Theory of Charismatic Leadership in Hunt and Larson (eds.), Leadership: The Cutting Edge, 1976. pp. 189-207.
16. Бекмуродов М.Б. Инсон кадрини англатиш фани ёхуд жадал тараққиёт барометри ҳақида // Янги Ўзбекистон, 2022, 10-март.
17. <http://qomus.info>.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

6 ЖИЛД, 3 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 6, НОМЕР 3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

VOLUME 6, ISSUE 3

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000